

สมปักปูม ภูมิผ้าเขมร ◆ ไทย
จากราชสำนักสู่สามัญชน

Sompak Poom : Khmer ◆ Thai Textile for Court and Commoners

SACICT

สมปักปูม ภูมิผ้าเขมร ◆ ไทย
จากราชสำนักสู่สามัญชน

SACICT

Sompak Poom : Khmer ◆ Thai Textile for Court and Commoners

ผู้จัดพิมพ์และเจ้าของ
ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน)

59 หมู่ 4 ตำบลช้างใหญ่ อำเภอบางไทร
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13290
โทรศัพท์ 035-367-054-9 โทรสาร 035-367-051
www.sacict.or.th

ออกแบบและผลิตโดย
บริษัท เผ่าทอง ทองเจือและเพื่อน จำกัด

บรรณาธิการ
นายเผ่าทอง ทองเจือ

กองบรรณาธิการ
นายธีระศักดิ์ หีบแก้ว นายศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี
นายวิกร อัฑฒพงษ์ นายวัลลภ รุจิขจร
นางสาวรัตติกาล ก่ำกาศ

ถ่ายภาพ และ ศิลปกรรม
นายชนะ เกตุวิสุทธิ์ นายธนพล ชูโชติ

พิมพ์ที่
บริษัท เนติกุลการพิมพ์ จำกัด
115 ซอยวัดอัมพวัน ถนนพระราม 5
แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพ 10300
โทรศัพท์/โทรสาร 02-669-3131 ถึง 4

พิมพ์ครั้งที่ 1 : ธันวาคม 2558
เลขมาตรฐานสากลประจำหนังสือ :
เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ
และสิ่งถักทอที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้
เป็นสมบัติของ นายเผ่าทอง ทองเจือ

Publisher
The SUPPORT Arts and Crafts International Centre OF Thailand (Public Organization)

59 Moo 4, Changyai, Bangsai,
Ayutthaya 13290 Thailand
Phone 66(0)35-367-054-9 Fax. 66(0)35-367-051
www.sacict.or.th

Design and Producttion by
Paothong Thongchua anf friends Co.,Ltd

Editorail
Mr.Paothong Thongchua

Editorail staff
Mr.Theerasak Heebkaew Mr.Sirisak Apisakmontree
Mr.Wikorn Atthaphong Mr.Wanlop Ruchikachorn
Ms.Rattikan Kagard

Photographs and Design
Mr.Chana Getwisut Mr.Thanapon Chouchot

Printed by
Natikul press Co., Ltd.
115 Soi Watumpawan Rama 5 Road,
Thanon Nakornchaisri, Bangkok 10300 Thailand
Phone & Fax: +66 (0) 2669-3131 to 4

Frist Published 1 : December 2015
ISBN :
All textiles, clothes and accessories
in this book are from the collection of
Mr.Paothong Thongchua

สงวนลิขสิทธิ์ตาม พ.ร.บ. ลิขสิทธิ์
ห้ามการลอกเลียนแบบไม่ว่าส่วนใดส่วนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้นอกจากได้รับอนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษร

SACICT

สมปักปูม ภูมิผ้าเขมร ◆ ไทย

จากราชสำนักสู่สามัญชน

Sompak Poom : Khmer ◆ Thai Textile for Court and Commoners

คำนำ

ในปัจจุบัน หากกล่าวถึง ***"ผ้าปูม"*** หรือ ***"ผ้าสมปัก"*** หรือ ***"ผ้าสมปักปูม"*** คงจะมีน้อยคนนักที่จะรู้จักหรือทราบว่าคือผ้าประเภทใดหรือผ้าอะไร เนื่องจากชื่อเหล่านี้แทบจะหายไปจากความรู้จักคุ้นชินของสังคมและวัฒนธรรมไทยในปัจจุบันแล้ว มีน้อยคนนักที่จะทราบว่า ***"ผ้าปูม"*** หรือ ***"ผ้าสมปักปูม"*** นั้น ความจริงแล้วเป็นชื่อเรียกผ้าชนิดหนึ่งทอด้วยไหม ใช้กรรมวิธีการตกแต่งผ้าด้วยการมัดหมี่ มีสีและมีลวดลายที่งดงามเชิงผ้ามักทำเป็นลายกรวยเชิง ซึ่งมีทั้งกรวยเชิงชั้นเดียว สองชั้น และสามชั้น มีขนาดกว้างยาวกว่าผ้านุ่งธรรมดา เพราะมักจะใช้เป็นผ้านุ่งแบบโจงกระเบนของผู้ชายที่นิยมนุ่งกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา จนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าจะแสดงฐานะ ยศ ตำแหน่งของผู้สวมใส่ จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์นับแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ผ้าที่ใช้เป็นเครื่องแต่งกายของชนชั้นต่างๆ ในราชสำนักสยามนั้น น้อยคนที่จะทราบว่า ที่จริงแล้ว ***"ผ้าปูม"*** หรือ ***"ผ้าสมปัก"*** หรือ ***"ผ้าสมปักปูม"*** นั้น เป็นผ้านุ่งที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้เป็นเครื่องยศแก่ขุนนาง หรือผู้ที่รับราชการมีบรรดาศักดิ์ต่างๆ ใช้นุ่งตามยศตามตำแหน่งเพื่อใช้เป็นเครื่องแบบสำหรับนุ่งเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเวลาปกติ หรือประกอบพระราชพิธีที่สำคัญต่างๆ และใช้นุ่งเฉพาะในเขตพระราชวัง

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน) หรือ **ศ.ศ.ป.** เห็นถึงความสำคัญในการที่จะรวบรวมและจัดทำองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ ***"ผ้าปูม"*** หรือ ***"ผ้าสมปัก"*** หรือ ***"ผ้าสมปักปูม"*** ตั้งแต่ความเป็นมาจากครั้งที่ประเทศสยามรับเอาวัฒนธรรมการใช้ผ้านุ่งสมปักเขมรเข้ามาใช้เป็นผ้านุ่งสำหรับข้าราชการในราชสำนักสยาม ลักษณะการใช้ผ้า รูปแบบลวดลายต่างๆ ที่บ่งบอกถึงฐานะชั้นยศของผู้นุ่ง ข้อมูลเหล่านี้มีความสำคัญที่ควรบันทึกไว้เป็นเอกสาร เพื่อการเผยแพร่ให้เป็นประโยชน์ต่อสาธารณชนผู้สนใจในทุกวงการ เพื่อการศึกษา เรียนรู้ รับรู้ และเข้าใจข้อมูลที่ถูกต้อง **ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ** จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ข้อมูลที่ได้มีการรวบรวมและบรรจุอยู่ในหนังสือ ***"สมปักปูม ภูมิผ้าเขมร ไทย จากราชสำนักสู่สามัญชน"*** เล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ศึกษา ตามวัตถุประสงค์ของ **"ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ** ผู้จัดทำได้อย่างแท้จริง

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน)

PREFACE

"Pha Poom" or ***"Pha Som Pak"*** or ***"Pha Som Pak Poom"*** are unfamiliar names to most who come across the words these days. Only few people realize how they look like or what kind of fabrics they are. As the terms have faded away from the modern Thai culture and society, it is hardly known that ***Pha Poom or Pha Som Pak Poom*** are a type of fabrics woven from silk threads using ikat (mat mii) technique, resulting in textiles of beautiful colors and intricately decorative pattern with one-tier, two-tier, or three-tier cone-shape (kruai choeng) motifs embellished at their ends. The fabrics are usually made with extra length and width compared with other ***pha nung*** (lower garments) as they are worn by wrapping around one's waist like ***chong kraben***, a lower body cloth that was popular among men in Ayutthaya to early Rattanakosin period. Their patterns were intended to indicate status, titles, and ranks of the wearers. From historical records concerning garments used by different classes of people in Siam since Ayutthaya period, it reveals that ***Pha Poom*** or ***Pha Som Pak*** or ***Pha Som Pak Poom*** were once lower body clothes bestowed by the Kings as insignia of ranks for court or government officials holding noble titles. They must be worn as official uniforms in accordance with the ranks and titles of the wearers while having an audience with His Majesties or attending important royal ceremonies, a tradition restricted only in palace compound.

The SUPPORT Arts and Crafts International Centre of Thailand (Public Organization) or **SACICT**, realizes the importance of the knowledge on ***Pha Som Pak Poom***, including the history since the textile was adopted from Cambodia for use in Siamese court, the usage of fabrics, and the patterns that were used to indicate ranks and titles of the wearers, which deserve to be compiled and recorded into documents for the benefits of all interested parties, especially for students to learn and truly understand this valuable information. We sincerely hopes that the contents gathered and provided in ***"Sompak Poom : Khmer-Thai Textile for Court and Commoners"*** are useful for all interested persons as intended by **SACICT**, the publisher.

The SUPPORT Arts and Crafts International Centre of Thailand
(Public Organization)

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำและความเป็นมาของ “ผ้าสมปัก” 1

รูปแบบการแต่งกายของขุนนาง 14

วิธีการนุ่งผ้าสมปัก 16

บทที่ 2 ความหมาย ลักษณะ และประเภทของ “ผ้าสมปักปูม” 19

ความหมาย : ผ้าสมปักปูม 19

ลักษณะของผ้าสมปักปูม 23

ตัวอย่างลักษณะโครงสร้างผ้าสมปักปูม 25

การจำแนกผ้าสมปักปูมตามลำดับชั้นยศ 28

- ผ้าสมปักปูมดอกใหญ่ ดอกกลาง และดอกเล็ก 32
- ผ้าสมปักเชิง 47
- ผ้าสมปักล่องจวน และ สมปักริ้ว 50
- ผ้าสมปักริ้ว 52

บทที่ 3 แหล่งผลิตผ้าสมปักปูม 57

แหล่งผลิตผ้าสมปักปูมจาก ประเทศกัมพูชาหรือเขมร 60

แหล่งผลิตผ้าสมปักปูมในประเทศไทย 64

ความแตกต่างของผ้าสมปักปูม

ที่ผลิตจากโรงไหมหลวงในประเทศไทยกับที่ประเทศกัมพูชา 69

บทที่ 4 การอนุรักษ์และการสืบทอด 79

เอกลักษณ์ลวดลายผ้าโฮล หรือผ้ามัดหมี่ ของชาวสุรินทร์ 87

แหล่งสืบสานการผลิตผ้าโฮลแสร็ย หรือ โฮลเปราะฮ์หรือผ้ามัดหมี่ 93

คำอธิบายศัพท์ 106

บรรณานุกรม 108

CONTENT

Chapter 1 Introduction 1

The clothing of courtiers 14

Wearing Pha Som Pak Poom 17

Chapter 2 The meaning of Pha Som Pak Poom 19

Pha Som Pak Poom 21

Distinctive Characteristics of Pha Som Pak Poom 23

Components of the Fabric 24

Pha Som Pak Poom for courtiers 31

- Pha Som Pak Poom Dok Yai (larger flower), Dok Klang (medium flower), and Dok Lek (small flower) 32
- Pha Som Pak Choeng 47
- Pha Som Pak Long Chuan and Pha Som Pak Riew 50
- Pha Som Pak Riew 53

Chapter 3 Sources of Pha Som Pak Poom 57

Pha Som Pak Poom Production in Cambodia 61

Pha Som Pak Poom Production in Siam 64

The Difference between Pha Som Pak Poom Produced from the Royal Silk Facility and that from Cambodia 69

Chapter 4 Conservation and Inheritance 79

Characteristics of Surin Silk Patterns 87

The heritage textile production of Pha Hol or Mat Mii (Ikat) 93

GLOSSARY 107

Bibliography 109

บทนำและความเป็นมาของ “ผ้าสมปัก”
Introduction

ภาพจากสมุดไทยเรื่อง ไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา-ฉบับกรุงธนบุรี ตอนพญายมราชตัดสินคดีวิญญาณ แสดงลักษณะการแต่งกายของขุนนาง นุ่งผ้าโจงทับสนับเพลาหรือโจงกระเบนตามฐานะตำแหน่ง มีผ้าคาดเอว ผ้านุ่งมีทั้งผ้าสมปักลาย และผ้าสมปักริ้ว

Ancient Thai Scroll on Trai Bhumikatha (Sermon on the Three Worlds), Ayutthaya and Thonburi editions depicting the costume during Thonburi period. The high-ranking officers wore Chong Kraben over pants according to status, and wrap cloth around the waist. Pha Nung used both Pha Som Pak Lai and Pha Som Pak Rew.

นับตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครองราชย์สมบัติระหว่างปีพุทธศักราช 1994 – 2031 ในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้มีการปฏิรูปการปกครองใหม่ โดยรับรูปแบบสถาบันพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือด้านคติความเชื่อเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงขนบธรรมเนียมและประเพณีปฏิบัติในราชสำนักและเสนาบดี ข้าราชการรวมทั้งตำแหน่งชั้นยศตามระบบอาวุโสต่างๆ รวมไปจนถึงการปฏิรูปการปกครองประเทศใหม่ทั้งหมด ดังนั้นคติความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์จึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ในสมัยสุโขทัยที่เคยเปรียบองค์พระมหากษัตริย์เป็นเสมือน “บิดา” หรือ “พ่อ” จึงมีการออกคำนำหน้าพระนามของพระมหากษัตริย์ว่า “พ่อ” เช่น “พ่อขุนรามคำแหงมหาราช” เป็นต้น มาเป็นคติที่นับถือว่า องค์พระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์สมมุติเทพ ที่จุติลงมาจากสวรรค์เพื่อบำบัดทุกข์ บำรุงสุขให้แก่พสกนิกรของพระองค์ เรียกคตินี้ว่า “เทวราชา”

ลักษณะการปกครองที่ปรับปรุงขึ้นใหม่ในรัชกาลนี้แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น

As Ayutthaya inherited a Khmer system of government based upon the concept of divine kingship or Devaraja, the political administration was reformed in the reign of King Borommatrailokkanat (1448-1488). The King separated civil and military officials, giving them titular ranks and feudal ranks to create the hierarchy of nobility. The King also established the administrative system: Inner Cities, Outer Cities, and Tributaries.

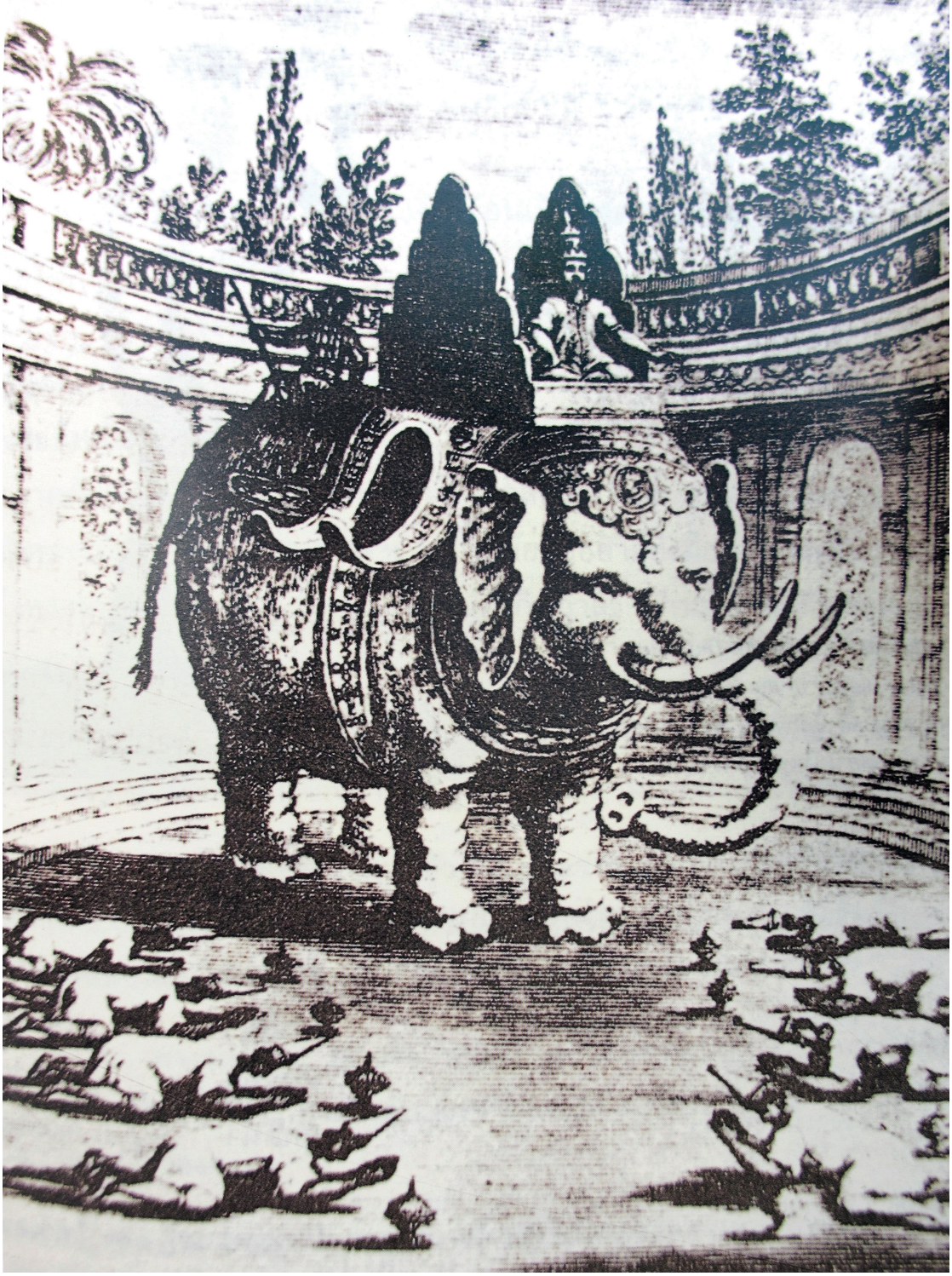

ภาพพระเจ้าแผ่นดินทรงพระคชาธาร สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสมเด็จพระนารายณ์มหาราชประทับอยู่เหนือช้างพระที่นั่งทรงรายรอบด้วยเสนาบดีที่กำลังหมอบถวายบังคับ แสดงให้เห็นถึงภาพของชนชั้นปกครองหรือมูลนาย ภาพนี้ตีพิมพ์ในหนังสือจดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยาม ของบาทหลวงตาชารด์ ในพุทธศักราช 2229

Courtiers paid their deep respect to King Narai of Ayutthaya who was riding a royal elephant. An image from “Le voyage du Pere Tachard, 1986.Vol.I”

ที่มาของภาพ : การแต่งกายไทย วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน 1

การปกครองส่วนกลางเป็นไปตามพระบรมราโชบายขององค์พระมหากษัตริย์ มีการแบ่งส่วนบริหารงานเป็น 2 ส่วน คือฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน กิจการฝ่ายทหาร มีพระสมุหพระกลาโหมเป็นผู้บังคับบัญชาดูแลกิจการฝ่ายทหารทั่วราชอาณาจักร ทั้งด้านการรบระหว่างที่มีการสงคราม และการรวบรวมกำลังไพร่พล กองทัพ อาวุธ สัตว์พาหนะและเสบียงอาหารทั้งในยามรบและยามปกติ ส่วนกิจการฝ่ายพลเรือนมีสมุหนายกเป็นผู้บังคับบัญชาทั่วราชอาณาจักรเช่นกัน มีการแบ่งแยกย่อยออกเป็นจตุสดมภ์รองลงมา 4 กรม ได้แก่ กรมเมือง กรมวัง กรมคลัง และ กรมนา

การปกครองส่วนภูมิภาค มีการวางหลักการปกครองเช่นเดียวกับในราชธานีตามหัวเมืองนั้นๆ และแบ่งหัวเมืองออกเป็นเขตปกครอง ได้แก่ หัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก และหัวเมืองประเทศราช

ส่วนการปกครองส่วนท้องถิ่น มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นหน่วยย่อยๆ คือ หมู่บ้าน ตำบล แขวง และเมือง

สังคมในยุคสมัยกรุงศรีอยุธยาอาจแบ่งชนชั้นได้ตามลักษณะการปกครองเป็น 2 ชนชั้นหลัก คือ ชนชั้นปกครองหรือมูลนาย ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าเมือง และข้าราชการ อีกกลุ่มหนึ่งคือชนผู้ถูกปกครอง คือประชาชนทั่วไปนั่นเองซึ่งจะมีจำนวนมากมายกว่าชนชั้นปกครองอย่างแน่นอน ชนชั้นทั้งสองนี้ได้ถูกกำหนดฐานะทางสังคมแตกต่างกันไปตามระบบศักดินา นั่นคือ การกำหนดจำนวนที่นาให้บุคคลนั้นๆ ถือครองโดยพระมหากษัตริย์จะทรงเป็นเจ้าของที่ดิน ที่นา ที่สวน และป่าทั้งปวงทั้งแผ่นดิน และจะพระราชทานที่ดินทั้งหมดที่เป็นของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นองค์พระประมุขของประเทศให้แก่บุคคลต่างๆ นับตั้งแต่พระราชวงศ์ชั้นสูงลงไปถึงทาส แม้ว่าบางคนจะไม่ได้มีกรรมสิทธิ์ในที่นาจริงๆ ก็ตาม ก็ถือว่าศักดินาเป็นมาตรการวัดค่าหรือสถานภาพของบุคคลทางสังคม และเป็นเกณฑ์ในการปรับไหมเมื่อเกิดคดีความขึ้น สำหรับข้าราชการนั้นศักดินาจะเป็นเครื่องบอกระดับชั้นและตำแหน่งยศด้วย ถือว่าข้าราชการที่ได้รับพระราชทานศักดินาตั้งแต่ 400 ไร่ขึ้นไปเป็นขุนนาง หรือเทียบเท่ากับข้าราชการชั้นสัญญาบัตรในปัจจุบัน

The civil and military administrations were separated and the government was centralized. King Borommatrailokkanat appointed two chief ministers to help him govern the kingdom. The Minister of Interior (Mahatthai) was responsible for the civilian section, while the Minister of Defence (Kalahom) was in charge of military affairs. Apart from the chief ministers, other four key ministries originally known as 'the Jatusadom' ('the Four Pillars') were created: Wieng (police), Wang (palace affairs), Klang (treasury), and Na (land use).

Also in King Borommatrailokkanat's reign, the Thai royal and noble titles were codified under the field-power system called "Sakdina". Thai society had been divided into two classes, the nobles and the commoners, the Sakdina system clearly defined the roles within society of these two groups. The law of Sakdina specified the different classes of people and amount of land to be assigned to each. It imposed duties and responsibilities on them to help the king govern the kingdom. Sakdina numerical rank of Nobles started from 400 Rai depending upon position in the government.

ภาพเสนาบดี (ยืน) และไพร่ (นั่ง) แสดงให้เห็นชนชั้นปกครองและชนผู้ถูกปกครอง ภาพจากหนังสือจดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยาม ของบาทหลวงตาชารด์ ในพุทธศักราช 2229

A courtier and a slave in Siam, an image from “Le voyage du Pere Tachard, 1986.Vol.I”

ที่มาของภาพ : การแต่งกายไทย วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน 1

จากการแบ่งชั้นยศศักดิ์ และฐานันดรดังกล่าวมาแล้ว ทำให้ต้องมีการกำหนดระเบียบปฏิบัติต่างๆ ให้เหมาะสมตามฐานะยศศักดิ์และฐานันดร ตามปกติแล้วในสังคมไทยและสังคมที่ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาและศาสนาฮินดู ผู้น้อยจะให้ความเคารพยกย่องผู้ใหญ่หรือผู้ที่มียศศักดิ์สูงกว่า ยกเว้นพระภิกษุสงฆ์เท่านั้นที่ได้รับความเคารพอย่างสูงจากชนทุกชั้นรวมทั้งพระมหากษัตริย์ด้วย เป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่ผู้น้อยจะไม่ตีตนเสมอผู้ใหญ่ การเลียนแบบหรือทำตัวให้เทียบเทียมเสมอเหมือนกับผู้ใหญ่หรือผู้ที่มีศักดิ์สูงกว่าถือเป็นข้อห้ามและบางครั้งอาจถือเป็นความผิดด้วย ดังนั้นผู้คนในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งค่อนข้างเคร่งครัดต่อระเบียบแบบแผนและประเพณีปฏิบัติต่างๆ ที่ได้วางกำหนดกฎหมายไว้เป็นจำนวนมาก **รวมถึงรูปแบบการแต่งกายสำหรับชนชั้นสูงและชนชั้นปกครองจะมีกฎมณเฑียรบาล พระราชกำหนด จารีต ตำรา และอื่นๆ เป็นเครื่องกำหนดให้ปฏิบัติตาม โดยมีหลักเกณฑ์ให้แต่งกายให้เหมาะสมตามฐานะ ตามกาลเทศะและสถานที่ ซึ่งรวมถึงการใช้ผ้าที่แสดงถึงชั้นยศศักดิ์ อย่างการใช้ “ผ้าสมปัก” ด้วย**

The Sakdina system determined how each person should responsibly behave and the respect he was due from others. In the hierarchical social system, noblemen were honored and respected. However, a Buddhist monk is treated respectfully even by the king. Differences in status and wealth were indicated by the richness of the cloth. According to the Royal Law of the court, some specific textiles, including **Pha Som Pak**, were restricted to people in the court or to the king and his immediate family.

ภาพสมุดไทยเรื่องพระเวสสันดรชาดก สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น แสดงการแต่งกายในสมัยนั้น พระเวสสันดร (ขวา) ประทับที่คอช้างปัจจัยนาเคนทร์ ฉลองพระองค์ตัวยาว แขนสั้น ผ่าหน้า คอแหลม ทรงมงกุฎคล้ายลอมพอกยอดกว้าง พระนางมัทรี (ซ้าย) ประทับในสัปคับ ทรงมงกุฎ ฉลองพระองค์คอแหลม ขุนนางที่เดินกระหนาบในท่าพนมมือ สวมลอมพอก สวมเสื้อสีขาว เป็นเสื้อป้าย แขนสั้น นุ่งกางเกงและทับด้วยโจงกระเบน

Ancient Thai Scroll on the Vessantara Jataka, the story of one of Buddha's past lives depicting the costume during Ayutthaya period.

มีหลักฐานในเอกสารโบราณเป็นจำนวนมากที่กล่าวถึงการใช้ ผ้าสมปัก หรือ ผ้าสองปัก เป็นผ้าสำหรับพระมหากษัตริย์ พระราชทานเป็นเครื่องยศแก่ขุนนาง เป็นผ้าหวัดรายปีสำหรับขุนนางสวมใส่เวลาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และในงานพระราชพิธี มีการสวมใส่ตามบรรดาศักดิ์ แสดงถึงยศ ตำแหน่งของผู้นุ่ง

When Siam adopted the culture of wearing Sampot from Cambodia, the fabric usage is narrowed down to specific to Pha Nung granted by the king for courtiers as demonstration of ranks. The king often granted rewards to courtiers in the form of a piece of cloth. As it was given once a year, it was called Pha Wad Rai Pee (annual rewarded cloth).

ตัวอย่าง สมปักลาย หรือ ผ้าลายอย่าง เป็นผ้าชั้นสูงของราชสำนักไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สำหรับพระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง และเป็นผ้าที่ขุนนางได้รับพระราชทานเป็นผ้านุ่งยศ ผลิตโดยกรรมวิธีเขียนลายหรือพิมพ์ลายด้วยขี้ผึ้งแล้วย้อมสีจากนั้นจึงนำมาแต้มสี

Som Pak Lai or Pha Lai Yang, a piece of printed fabric for the king or granted by the king for courtiers as demonstration of ranks.

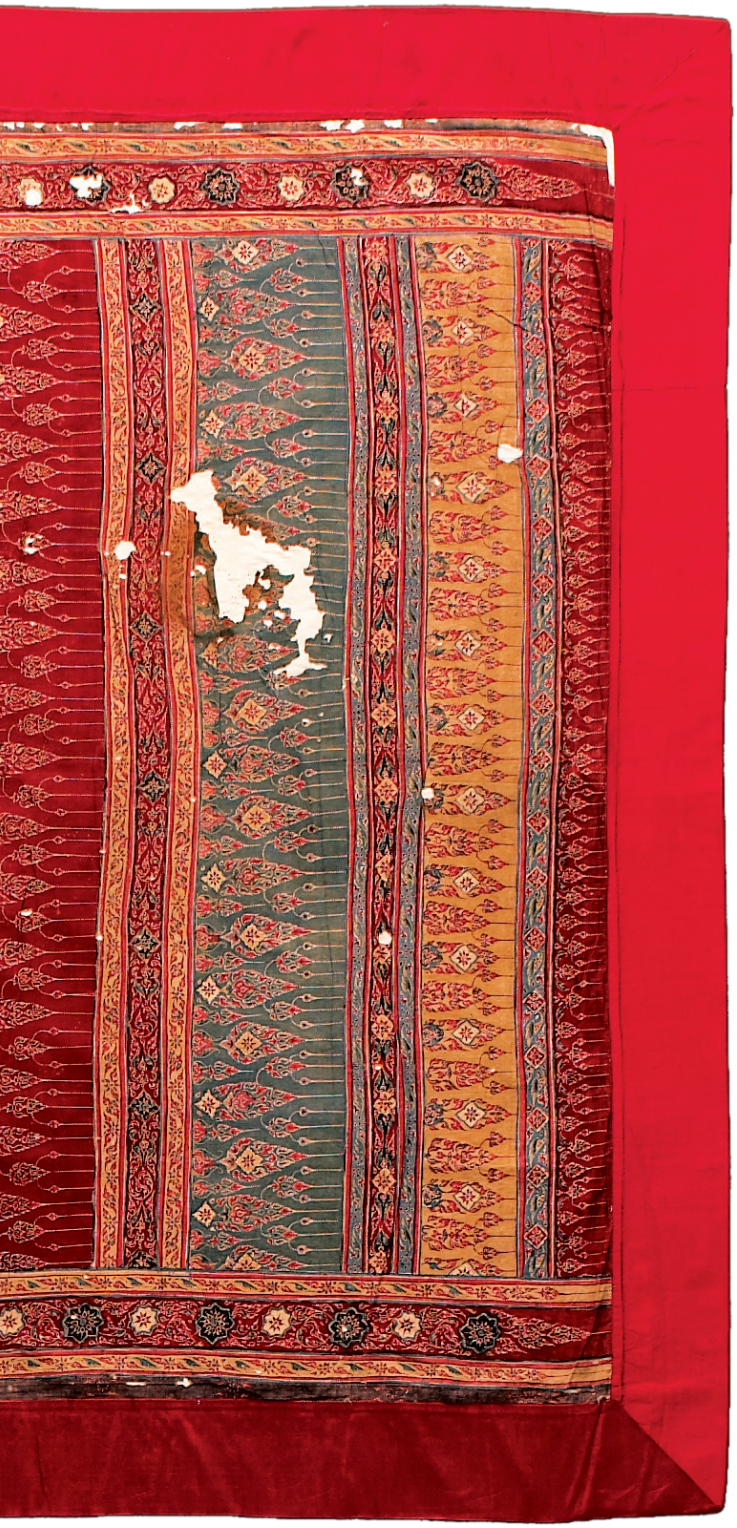

คำว่า “สมปัก” หรือ “สองปัก” สันนิษฐานว่าน่าจะมาจากคำว่า **“สมพต”** หรือ **“ซัมป๊วต”** ในภาษาเขมร มีความหมาย **หมายถึง ผ้า หรือสิ่งทอที่ใช้สำหรับนุ่ง ไม่ได้จำกัดว่าเป็นผ้าที่ทอด้วยกรรมวิธีและวัสดุชนิดใด** แต่เมื่อราชสำนักสยามนำคำคำนี้มาใช้ ก็มีการจำกัดความและการใช้งานใหม่ให้แคบลง แทนที่จะหมายถึงผ้านุ่งทั่วไปก็เจาะจงให้หมายถึง **ผ้านุ่งที่ขุนนางได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ สำหรับใช้เป็นเครื่องยศ ภายหลังมีการเรียกเพี้ยนเสียงจากคำเดิม สมพต** หรือ **ซัมป๊วต** จึง**เป็น “สมปัก”** ผ้าสมปักจึงอาจจำแนกได้เป็น 3 ชนิด ดังนี้

1. สมปักลาย เป็นผ้าที่มีการสร้างลวดลายเพื่อตกแต่งบนผืนผ้าด้วยกรรมวิธีการพิมพ์ลาย หรือการเขียนลายและการแต้มสี บางครั้งเรียกว่า **ผ้าลาย หรือ ผ้าลายอย่าง** โดยลวดลายทั้งหมดเป็นการออกแบบและกำหนดโดยช่างหลวงจากราชสำนักสยาม แล้วส่งไปให้ช่างฝีมือชาวอินเดียทำการคัดลอกลายด้วยการพิมพ์ด้วยแม่พิมพ์หรือการเขียนสี แต้มสี หรือเขียนลายทองลงบนผืนผ้าฝ้ายเนื้อดี และส่งกลับมาให้ราชสำนักสยาม สำหรับไว้ใช้เป็นผ้านุ่งในการพระราชพิธีสำคัญ ๆ ที่ต้องมีการแต่งกายเต็มยศใหญ่ เช่น การพระราชพิธีเสด็จออกทรงรับแขกเมืองหรือคณะราชทูต และการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครทั้งโดยกระบวนพยุหยาตราชลมารคและสถลมารค เป็นต้น

Later, the word **‘Sampot’ has gradually been distorted to become “Som Pak” or “Song Pak”**. Most of the time, the type of cloth used for this purpose was “Pha Som Pak”. Pha Som Pak Poom can be categorized into 3 main types.

1. Som Pak Lai is a printed fabric which royal artist made the design pattern before sending it to Indian artist in India to draw or print on a very fine quality cotton fabric. Som Pak Lai is used for formal ceremonies, such as Royal Procession and Royal Barge Procession.

ภาพจากสมุดข่อยเรื่อง “สมุดภาพกระบวนพยุหยาตราสถลมารค สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช” แสดงภาพเจ้านายหรือเสนาบดีในขบวนเสด็จฯ ถวายผ้าพระกฐินทางสถลมารค จำลองจากจิตกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดยม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่เขียนขึ้นเมื่อพุทธศักราช 2228

Ancient Thai Scroll on the Royal Procession in the reign of King Narai in Ayutthaya Period, depicting the costumes of courtiers.

หลักฐานการใช้ผ้าสมปักลาย ในสมัยกรุงศรีอยุธยามีปรากฏพบในจดหมายเหตุกรุงศรีอยุธยา “เรื่องตำราราชเสวก” ว่าด้วยแบบอย่างธรรมเนียมและหน้าที่ของข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อย สำเนาพิมพ์ดีดจากเอกสารเลขที่ 19 ในสำนักหอสมุดแห่งชาติ ระบุรายละเอียดเกี่ยวกับการแต่งกายของพนักงานในชาวที่ ซ้ายขวา และตำรวจความว่า

“...อนึ่งถ้าทรงเรือพระที่นั่งกิ่งเป็นพยุหยาตรา มหาดเล็กชาวเครื่องขวาได้เชิญพระล่วมกุดั่นพระสุพรรณศรีปากแฉก ไปวางข้างพระที่นั่งนั้น แลมหาดเล็กซ้ายเชิญพระแสงหอกซัดผูกเรือพระที่นั่งให้มหาดเล็กชาวเครื่องซ้ายขวาเชิญพานพระขันหมากหีบหนัง พระเต้า หม้อและเครื่องลงพระบังคน พระสมุดกระดานชนวน ลงตั้งข้างท้าย ตัวชาวเครื่องลงรักษาไปด้วย ให้หัวหมื่น นายเวร จ่า หุ้มแพร ผู้ลงเรือพระที่นั่งนุ่งสมปักลาย ห่มเสื้อครุย ใส่พอกเกี้ยว ตามบรรดาศักดิ์ ตะพายดาบตามตำแหน่ง...”

The oldest evidence found of Pha Som Pak Poom usage was in the Annals of Ayutthaya on court official manual on customs and duties of court officials, a typewriter copy from Document No. 19 in the National Library.

“...In case the king is travelling by the royal barge ... the escorting officers are required to wear Som Pak Lai, Khrui (a light outer garment worn as a gown), and Phok Kiew (high pinnacled hat). according to their ranks and carrying swords according to their titles...”

ตัวอย่าง สมปักยก หรือ ผ้ายก นิยมใช้เป็นผ้านุ่งยศของบุรุษ ตั้งแต่สมัย กรุงศรีอยุธยาจน ถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ใช้เป็นผ้าหลวงสำหรับพระราชทานแก่เสนาบดี และขุนนางตามตำแหน่งยศ

Som Pak Yok was used as men's hip wrapper in Ayutthaya period and during the early Rattanakosin period. The King granted it to courtiers as demonstration of ranks.

2. สมปักยก เป็นผ้าที่ทอสร้างลวดลายบนผืนผ้าด้วยการเพิ่มเส้นพุ่งพิเศษเข้าไปจึงเรียกกรรมวิธีการทอแบบนี้ว่า “ยก” นิยมใช้วัสดุที่เป็นเส้นไหมและเส้นโลหะเรียกกันโดยทั่วไปว่า ผ้ายก มีทั้งที่ผลิตขึ้นเองในราชอาณาจักรและที่สั่งเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น อินเดีย จีน และเปอร์เซีย สำหรับไว้ใช้นุ่งในการพระราชพิธีต่างๆ เช่น พระราชพิธีโสกันต์หรือ เกศากันต์หรือตัดจุกเจ้านาย เป็นต้น

2. Som Pak Yok is the woven fabric with patterns created by adding supplementary wefts (brocade). It was used for formal occasions including the top knot cutting ceremony.

ตัวอย่าง สมปักปูม หรือ ผ้าปูม ที่ใช้กรรมวิธีในการสร้างลวดลายเพื่อตกแต่งผืนผ้าด้วยกรรมวิธีการมัดหมี่ ใช้เป็นผ้านุ่งโจงกระเบนสำหรับบุรุษ พระมหากษัตริย์จะนำมาพระราชทานแก่เสนาบดี ขุนนางและข้าราชการตามตำแหน่งชั้นยศ ตามความดีความชอบที่ได้กระทำ

Som Pak Poom was used as a hip wrapper. The king often granted rewards to courtiers in the form of this kind of cloth.

3. สมปักปูม หรือ สมปักไหม เป็นผ้าทอมือที่ใช้คือ เส้นไหมเป็นวัตถุดิบในการทอ มีการสร้างลวดลายบนผืนผ้าด้วยกรรมวิธีมัดย้อม โอบ ถม ของเส้นพุ่ง แล้วจึงนำมาทอขัดกับเส้นยืนที่ย้อมสีพื้นทำให้เกิดเป็นลวดลายและสีสรรหลากหลาย เรียกว่า การ **“มัดหมี่”** กรรมวิธีนี้จะทำให้เกิดเป็นผืนผ้าที่มีลวดลายและสีสันที่หลากหลายและสวยงาม ประกอบกับความเงางามของเส้นไหมและความละม้ายคล้ายคลึงกับผ้าไหมที่มีการตกแต่งและสร้างลวดลายด้วยกรรมวิธีมัดหมี่วิธีเดียวกันกับทั้งของประเทศอินเดียที่ถือเป็นแม่แบบในการทำผ้ามัดหมี่ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงทำให้ **สมปักปูม หรือ สมปักไหม ได้รับเลือกจากราชสำนักสยามให้ใช้เป็นผ้านุ่งสำหรับขุนนางและได้รับพระราชทานลงมาตามชั้นยศ โดยกำหนดการจัดวางโครงสร้างผ้า องค์ประกอบ และรายละเอียดของลวดลายบนผืนผ้าให้ลดหลั่นกันไปตามชั้นยศหรือบรรดาศักดิ์ของขุนนางในแต่ละกรม กอง ไว้สำหรับนุ่งเข้าเฝ้าฯ พระมหากษัตริย์ในเวลาปกติซึ่งไม่มีพระราชพิธี คือ ใช้สำหรับนุ่งเป็นเครื่องแบบไปปฏิบัติหน้าที่ในแต่ละวัน**

3. Som Pak Poom or Som Pak Mai is hand woven using silk fabric and employing ikat (mat mii) technique. Som Pak Poom was one of traditional fabrics used in Siam royal court since Ayutthaya period up until King Rama V of the Rattanakosin period. It was a fabric that the king granted to the courtiers in accordance with their ranks.

สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงพระนิพนธ์ไว้ในบันทึกความรู้ต่างๆ ประทานแก่พระยาอนุมานราชธน ลงวันที่ 8 ตุลาคม 2479 มีความตอนหนึ่งว่า

> ***"...นุ่งสองปัก เปนผ้านุ่งหมายยศหมายเหล่าอย่างเดียวกับเครื่องแบบทุกวันนี้ เปนผ้าทอด้วยไหมเพลาะกลาง มีขนาดกว้างกว่าผ้านุ่งเดี๋ยวนี้สักเท่าเชี่ยว ยาวกว่าผ้านุ่งเดี๋ยวนี้สักเท่ากึ่งพื้นผ้า เปนสีเปนลายต่างๆ ใช้ตามยศตามเหล่า มีสมปักปูม เปนสูงสุด และ สมปักริ้วเปนต่ำสุด..."***

อนึ่ง ข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใดก็สามารถรับพระราชทานผ้าสมปักตามตำแหน่งชั้นยศและศักดินาได้ทั้ง 3 ประเภท คือ สามารถรับพระราชทานได้ทั้งผ้าสมปักลาย ผ้าสมปักยก และผ้าสมปักปูม โดยลวดลายที่ปรากฏอยู่บนผ้าสมปักทั้ง 3 ประเภทนี้จะแตกต่างกันไปตามยศ ชั้น บรรดาศักดิ์ของขุนนาง ข้าราชการท่านนั้น ๆ ด้วย

รูปแบบการแต่งกายของขุนนาง

"บันทึกประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยามในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช" โดยนิโกลาส์แชร์แวส์ ได้บันทึกรูปแบบการแต่งกายของขุนนางในอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา เมื่อได้เข้าร่วมในการพระราชพิธีต่างๆ ไว้ด้วยเครื่องแต่งกายที่มีการตัดเย็บด้วยผ้าชั้นดี ดังนี้

เสื้อครุย ตัดเย็บด้วยผ้าโปร่ง เนื้อบางเบา ชายยาวถึงกลางแข้ง

เสื้อนอก ตัดเย็บด้วยผ้าแพรจากประเทศจีน หรือผ้าจากยุโรป ปักดิ้นทองเป็นลวดลายงดงาม ผ่าหน้า ขัดกระดุมที่ถักด้วยเส้นเงินหรือทองแล่งเป็นระยะห่างๆ ปลายแขนเสื้อกว้าง ผ้าที่ตัดเย็บนั้นสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผ้าที่ทอสอดเส้นโลหะทองจากอินเดียหรือเปอร์เซีย หรือที่นิยมรวมเรียกว่า ผ้ายก เช่น ผ้าเข้มขาบ ผ้าอัตลัด ผ้าเยียรบับ

สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) มีชีวิตอยู่ระหว่างปีพุทธศักราช 2334 – 2400 (อายุ 66 ปี) แต่งกายตามแบบขุนนางไทยชั้นผู้ใหญ่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตามที่ระบุไว้ในกฎมณเฑียรบาล คือ นุ่งผ้าสมปัก คาดผ้าเกี้ยว ไม่สวมเสื้อ

Somdet Chao Phraya Borom Maha Pichaiyat (Tat Bunnag) wore a costume of a high-ranking nobleman in early Rattanakosin period, as described in the Royal Law which is to wear Pha Som Pak and wrap Pha Kiew without wearing anything on upper body.

A courtier could be granted all three kinds of Pha Som Pak by the King. However, the patterns would vary depending on ranks and titles.

The clothing of courtiers

According to "The Natural and Political History of the Kingdom of Siam" written by the FrenchmanNicolas Gervaise, courtiers in Ayutthaya period wore specific cloths in formal ceremonies.

Sua Khrui a light outer garment worn as a gown

Sua Nok a shirt made of Chinese silk satin or embroidered gold brocade imported from India or Persia, such as Pha Kem Kab, Pha Atlat and Zarbaft.

ภาพการแต่งกายของเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ขณะมีบรรดาศักดิ์เป็นออกพระวิสุทธสุนทร เป็นราชทูตเดินทางไปเจริญสัมพันธไมตรียังประเทศฝรั่งเศส พุทธศักราช 2230

Phra Wisut Sunthon (Kosa Pan) wearing the full costume for the royal ambassador when going to France to strengthen the relationship with King Louis XIV in 1687.

ผ้าคล้องคอ ตัดเย็บด้วยแพรจีน ปักด้วยดิ้นเงินหรือทอง หรือใช้ผ้าที่มีความงดงามที่สุดที่หาได้ อาจเป็นผ้ายกทองจากอินเดียหรือเปอร์เซีย เช่น ผ้าเข้มขาบ ผ้าอัตลัด หรือผ้าเยียรบับ ซึ่งเป็นผ้าชั้นสูง มีค่าและราคาแพง

สนับเพลา ตัดเย็บด้วยผ้าเนื้อดี ปักดิ้นทองคำและดิ้นเงินเป็นลวดลายบริเวณปลายขา มีความยาวลงต่ำกว่าหัวเข่า

ผ้านุ่งโจงกระเบน **สันนิษฐานจากบันทึกว่า ผ้านุ่งที่ใช้นุ่งทับสนับเพลาหรือกางเกงทรงหลวม ขากว้างตรงยาวเลยครึ่งแข้งลงไปเล็กน้อยนั้นคือ ผ้าสมปัก ใช้วิธีนุ่งแบบโจงกระเบน**

รองเท้า ใช้รองเท้าหนีบแบบรองเท้าของพวกแขกมัวร์ลักษณะคล้ายรองเท้าแตะ

ลอมพอก เป็นหมวกสำหรับขุนนาง เรียกว่า พอกหรือพอกเกี้ยว เป็นเครื่องแต่งกายชนิดหนึ่งที่ช่วยกำหนดลำดับชั้นยศของขุนนาง เป็นหมวกมียอดคล้ายชฎาเหนือสมรดขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งมีเกี้ยวเป็นรูปวงกลมประดับด้วยดอกไม้ไหว ทองคำ มีปลายแหลม

Pha Klong Kor a shawl made of embroidered Chinese silk satin or gold brocade imported from India or Persia, such as Pha Kem Kab, Pha Atlat and Zarbaft.

Sanab Plao pants made of embroidered fine silk

Chong Kraben **a hip wrapper worn over pants (Pha Som Pak was usually used)**

Sandals influenced by Moorish sandals

Lomphok a long pointed headwear for nobles and officials. Its top is similar to Chada (crown-like headdress). Its brim is upturned and wrapped by yellow Som Rot or decorated with gold flower.

วิธีการนุ่งผ้าสมปัก

ผ้าสมปัก เป็นผ้านุ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับข้าราชการสยามในสมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เพราะ**เป็นผ้าซึ่งได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์โดยตรง แสดงถึงลำดับยศและสังกัด** การนุ่งผ้าชนิดนี้จะใช้นุ่งเวลาเข้าเฝ้าฯ หรือตามเสด็จพระราชดำเนินในขบวนเสด็จฯ เท่านั้น การเดินทางออกจากบ้านเพื่อจะเข้าวังก็ใช้ผ้าอื่นนุ่งมาก่อน โดยทนายหน้าหอซึ่งเปรียบเสมือนเลขานุการจะถือผ้าสมปักตามเพื่อมานุ่งในเขตพระราชฐานก่อนเข้าเฝ้าฯ วิธีนุ่งผ้าสมปักนั้นไม่เหมือนกับวิธีนุ่งผ้าโจงกระเบนทีเดียวนัก เพราะผ้ายาวกว่า กว้างกว่า วิธีนุ่งจึงต่างออกไป

สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ได้ทรงพระนิพนธ์บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ ประทานพระยาอนุมานราชธน ตอนหนึ่งว่า

> ***"...ผ้าสมปัก นั้นเปนสองชนิด คือผ้าสมปักลายสำหรับนุ่งเต็มยศชนิดหนึ่ง กับผ้าสมปักไหม สำหรับนุ่งเข้าเฝ้าเวลาปกติชนิดหนึ่ง ผ้าสมปักไหมนั้นได้ชี้แจงมาให้ท่านทราบโดยละเอียดแล้ว และจะชี้แจงให้ท่านทราบต่อไปอีกว่า อันผ้าสมปักไหมนั้น เขาไม่นุ่งกันมาแต่บ้านมิได้ เขามานุ่งกันเอาในพระราชวังเวลาเตรียมตัวจะเข้าเฝ้า ออกจากเฝ้าแล้วก็ผลัด เห็นจะเพื่อรักษาไม่ให้ทรุดโทรมไปเสียเร็ว เห็นจะเปนของหายาก..."***

วิธีการนุ่งผ้าจะเริ่มต้นด้วยการคลี่ผ้าออกตามยาว นำไปโอบไว้ด้านหลัง ให้ขอบบนของผ้าอยู่ระหว่างระดับเอวจากนั้นแบ่งผ้าให้สั้นข้าง ยาวข้าง ข้างสั้นนั้นให้เท่ากับเวลานุ่งโจงกระเบนธรรมดาแล้วรวบรวมผ้าเข้ามาบรรจบกันที่หน้าท้อง เหน็บชายพกไว้ก่อน แล้วเอาข้างยาวทบให้เท่ากับข้างสั้นเข้าหาตัว เอาเศษที่เหลือตอนชายข้างบนสอดเข้าใต้พกเดิมชักขึ้นไปเป็นปากช้าง การชักชายนี้เรียกกันว่า "ชักพก" ชายผ้าที่สำหรับจะม้วนจึงหนาบางไม่เท่ากัน ข้างขวาเป็นผ้าทบเดียวข้างซ้ายเป็นผ้าสองทบ

ภาพลายเส้นรูปเสนาบดีชาวสยามสมัยอยุธยา ในสายตาของชาวตะวันตก จากหนังสือ De la Loubere ราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส เดินทางมาสู่กรุงศรีอยุธยาในพุทธศักราช 2230 แสดงการนุ่งผ้าสมปัก แบบชักพกเป็นปากช้างด้านหน้า

เอาชายทั้งสองนี้ทบเข้าหากัน แล้วพับม้วนกลมแบน ๆ หลวม ๆ เป็นชายกระเบนธรรมดา แล้วสอดชายผ้านี้จากด้านหน้า ลอดใต้หว่างขาไปเหน็บที่กระเบนเหน็บด้านหลัง แบบเดียวกับการนุ่งโจงกระเบนธรรมดา

ผ้าสมปัก จึงถือได้ว่าเป็นผ้าที่มีความสำคัญเพราะเปรียบเสมือนเป็น "เครื่องแบบ" ของข้าราชการทุกตำแหน่งยศชั้นและศักดินา ที่ต้องใช้นุ่งในชีวิตราชการ เนื่องจากเป็นผ้าสำคัญ จึงถือว่าผ้าสมปักทุกประเภทเป็น "ผ้าหลวง" เป็นผ้าที่ต้องได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์เท่านั้น ไม่สามารถไปซื้อหาในท้องตลาดมาให้เองได้ ซึ่งต่อมาจึงมีผู้คิดทำ

Drawings of Thai courtiers from “The Du Royaume de Siam” Annals of La Loubère” , a book written by a French diplomat to Siam during the reign of King Louis XIV.

ผ้าสมปักเทียม หรือเลียนแบบขึ้นเพื่อจำหน่ายให้ข้าราชการซื้อไปใช้ทดแทนผ้าสมปักของหลวงที่ได้รับพระราชทานที่อาจสีซีดจากการตากแดดหรือการซักหรือเปื่อนเปรอะจากรอยน้ำหมากหรือคราบไคล รวมทั้งอาจเก่าเปื่อยขาดไปตามคุณภาพและกาลเวลา เรียก **“สมปักปลอม”**

การพระราชทานผ้าสมปักแก่ข้าราชการนั้นไม่ได้กำหนดตายตัวว่าจะต้องพระราชทานครั้งละกี่ผืน หรือมีกำหนดเวลาตายตัวอย่างชัดเจน หากแต่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานผ้าสมปักเหล่านี้ เสมือนการพระราชทานเงินเดือน โดยทั่วไปจะพระราชทานปีละ 1 ครั้ง จึงเรียกว่า **“ผ้าหวัดรายปี” หรือ “ผ้าหวัด”** บางครั้งก็จะพระราชทานเมื่อได้เลื่อนยศ เลื่อนตำแหน่ง หรือพระราชทานเพื่อเป็นการปูนบำเหน็จความชอบทางราชการเพื่อข้าราชการผู้นั้นได้กระทำความดีความชอบเป็นที่พอพระราชหฤทัย เรียกว่า พระราชทานตามแต่จะทรงพระกรุณาฯ

Wearing Pha Som Pak Poom

Pha Som Pak is the most important Pha Nung (hip wrapper). It is granted by the king for courtiers as demonstration of ranks. This cloth is only used during audience with the king or attending royal ceremonies.

When wearing Pha Som Pak Poom, the cloth needs to be separated into one short side and one long side. The short side should be approximately the same normal Chong Kraben length. The edge is tucked and made into a knotted pouch. The long side is stretched away and then folded back towards the body in the same length of short side. The remaining top edge is then tucked under the other knotted pouch and pulled upwards. The edges appear as elephant mouth. The pulling of edges is called “Chak Pok” meaning the edges of the fabric for rolling up. Both edges consequently do not have the same thickness, as the right side is not folded, making it a single layer, while the left side is folded, making it a double layer. Both ends are overlaid on one another and twisted together like normal edge of Chong Kraben, but a bit tilted towards the front. The twisted fabric is then pulled between the legs and tucked it in the back of the waist, just in the same matter of wearing Chong Kraben.

Granting rewards to courtiers in the form of Pha Som Pak or Pha Wad Rai Pee (annual rewarded cloth) ended during King Rama V’s period in the Rattanakosin Era. The king changed court official dress from Khmer Som Pak to Pha Muang (silk satin imported from China).

ความหมาย ลักษณะ และประเภทของ “ผ้าสมปักปูม”

The meaning of Pha Som Pak Poom

ความหมาย : ผ้าสมปักปูม

ที่มาและความหมายของผ้า “สมปักปูม” นั้น **สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ทรงสันนิษฐานไว้ใน **“สาสน์สมเด็จ”** ดังข้อความว่า

> *“ ว่าถึงผ้าปูม ทำให้เกิดอยากรู้ขึ้นว่าชาติไหนริทำผ้าปูม ว่าตามตัวอย่างผ้าไทยก็มี ผ้าปูมเขมรก็มี ผ้าปูมทอมาแต่เมืองมลายูก็มี แต่ไม่เคยได้ยินว่ามีผ้าปูมมอญ พม่า หรือญวน และจีน ... เขมรเห็นจะทำก่อน ไทยเราเอาอย่างมาจากเขมร เพราะคำที่เรียกชื่อว่าปูมก็มิใช่ภาษาไทย และในเมืองไทยมีโรงไหมของหลวงมาแต่โบราณสำหรับทอผ้าสมปักปูม และสมปักกรวยเชิงพระราชทานเป็นเครื่องยศขุนนาง คำ “สมปัก” ก็เป็นภาษาเขมร ดูเหมือนเขมรเขายังเรียกผ้านุ่งว่าสมปักอยู่เป็นศัพท์สามัญจนบัดนี้ ”*

จากหลักฐานตามข้อความดังกล่าวนี้ จึงมีผู้เชี่ยวชาญด้านผ้า ได้ให้ความหมายของคำว่า **สมปัก หรือ ปูม หรือ สมปักปูม** ไว้โดยสรุปดังนี้

สมปัก หรือ ถมปัก หรือ สองปัก เป็นคำที่เพี้ยนเสียงมาจากคำว่า **“สมพต”** หรือ **“ชัมป็วต”** ซึ่งเป็นคำในภาษาเขมร มีความหมาย **หมายถึง ผ้า หรือสิ่งทอที่ใช้สำหรับนุ่ง** ทั้งที่เป็นผ้านุ่งสำหรับสตรี และผ้านุ่งสำหรับบุรุษ ซึ่งชาวเขมรก็จะเรียกว่าผ้านุ่งว่า **สมปัก หรือ ชัมป็วต** เมื่อชาวสยามรับคำนี้มาใช้ คำจำกัดความจึงได้แคบลง จึงหมายถึง **ผ้านุ่งที่ขุนนางได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ สำหรับใช้เป็นเครื่องยศ ใช้นุ่งในราชการเท่านั้น หรือ หากกล่าวให้เข้าใจง่ายๆ ว่าเป็นผ้าที่ใช้เป็นเครื่องแบบของผู้ที่รับราชการ นั่นเอง**

ปูม เป็นคำที่เพี้ยนเสียงมาจากความว่า **“ภูมิ”** ซึ่ง **เป็นคำในภาษาเขมร ที่แปลว่า ลำดับชั้น** เมื่อชาวสยามนำคำนี้มาใช้จึงมีความหมาย หมายถึง **ผ้าที่บ่งบอกระดับชั้น ยศ หรือตำแหน่งในราชการ**

สมปักปูม จึงมีความหมาย หมายถึง ผ้าที่ขุนนางในราชสำนักสยามได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ สำหรับใช้เป็นเครื่องยศของขุนนางหรือผู้ที่รับราชการมีบรรดาศักดิ์ต่างๆ จะใช้นุ่งเฉพาะเวลาเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในราชการปกติหรือในพระราชพิธีที่สำคัญเท่านั้น ลวดลายบนผืนผ้าสมปักปูมนั้น ก็สามารถจำแนกได้ตามลำดับขั้นไป

ภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดปทุมวนาราม เป็นภาพภายในพระราชวัง กษัตริย์กำลังมีรับสั่งให้ข้าราชบริพารไปแก้เผ็ดศรีธนญชัย

Pha Som Pak Poom

Pha Som Pak Poom comes from two combined words "Pha Som Pak" and "Pha Poom". The word **"Som Pak"** or **"Song Pak"** or **"Thom Pak"** was under assumption by Prince Narisara Nuvadtivongs, as appeared in the Royal Letter Volume 24, that **"...the word Som Pak is a Khmer word. It seems the Khmer people until now still use Som Pak as a common word to refer to wrap-around cloth...."**

When Siam adopted the culture of wearing Sampot from Cambodia, the fabric usage is narrowed down to specific to Pha Nung granted by the king for courtiers as demonstration of ranks.

In the past, the king often granted rewards to courtiers in the form of a piece of Som Pak Poom. It became the Pha Nung for various ranks of courtiers worn as costume before King Rama V period. The fabric is only used during audience with the king or attending royal ceremonies. **From patterns, Pha Som Pak Poom can be categorized into Som Pak Riew, Som Pak Long Chuan, Som Pak Choeng Poom, Som Pak Poom Dok Lek, Som Pak Poom Dok Klang, Som Pak Poom Dok Yai and Som Pak Poom Tong Nak.**

สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงพระนิพนธ์บันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ ประทานพระยาอนุมานราชธน ตอนหนึ่งว่า

"...นุ่งสองปัก เปนผ้านุ่งหมายยศ หมายเหล่า อย่างเดียวกับเครื่องแบบทุกวันนี้ เปนผ้าทอด้วยไหมเพลาะกลาง มีขนาดกว้างกว่าผ้านุ่งเดี่ยวนี้สักเท่าเซี่ยว ยาวกว่าผ้านุ่งเดี่ยวนี้สักเท่ากึ่ง พื้นผ้าเปนสีเปนลายต่างๆ ใช้ตามยศตามเหล่า มี สมปักปูม เปนสูงสุด และ สมปักริ้วเปนต่ำที่สุด วิธีนุ่งนั้นปล่อยชายกระเบนข้างนึ่งไว้ยาวเท่าผ้านุ่งทุกวันนี้ แต่อีกข้างหนึ่งปล่อยยาวไปจนหมดผืนผ้า แล้วทบกลับเข้าไปหาตัว เอาชายบนมาสอดเข้าใต้พก ชักขึ้นสัณฐานดังปากช้าง ส่วนชายกระเบนนั้นก็เปนชั้นเดียวซีกหนึ่ง เปนพับสองชั้นซีกหนึ่ง ทับกันม้วนโจงอย่างนุ่งผ้าทุกวันนี้ เรียกว่า นุ่งสมปักชักพก..."

ลักษณะของผ้าสมปักปูม

ผ้าสมปักปูม เป็นผ้าไหมตกแต่งสร้างลวดลายบนผืนผ้าด้วยกรรมวิธีการมัดหมี่ ลักษณะของผ้าสมปักปูมจะมีความยาวประมาณ 4 เมตร และมีหน้ากว้างเพื่อใช้สอยประมาณ 1 เมตร ถึง 1 เมตรครึ่ง หรืออาจมากกว่านั้นก็ได้ โดยส่วนของหน้ากว้างของผ้าสมปักปูมนี้จะเกิดจากการนำผ้าสมปักปูมที่ตกแต่งด้วยกรรมวิธีมัดหมี่ 2 ผืนมาเย็บเพลาะต่อเข้าด้วยกัน โดยตลอดความยาวของผืนผ้า โดยผ้าแต่ละชิ้นนั้นจะตกแต่งลวดลายมัดหมี่ล้อกัน หรือเหมือนกันทั้ง 2 ผืน แต่เวลาทอจะทอผืนแรกด้วยลวดลายที่มัดหมี่ไว้ตามปกติ และเมื่อจะทอผืนที่สองจะพลิกลวดลายกลับซ้ายขวา เมื่อทอเสร็จแล้ว ส่วนท้องผ้าจึงจะมีลวดลายบรรจบกัน และเมื่อนำมาเย็บเพลาะเข้าด้วยกันทั้ง 2 ผืนแล้ว จะมองดูเสมือนหนึ่งเป็นผ้าผืนเดียวกัน และมีลวดลายต่อเนื่องกันเชื่อมกันอย่างลงตัว

เหตุผลที่ต้องนำผ้าที่ตกแต่งด้วยกรรมวิธีมัดหมี่ 2 ผืนมาเย็บเพลาะต่อบรรจบเข้าด้วยกันให้กลายเป็นผ้าสมปักปูม 1 ผืนนั้น ก็เนื่องจากกี่ทอผ้าในอดีตมีขนาดฟืมทอผ้าที่ค่อนข้างแคบกว่าปัจจุบันมาก ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทอผ้าไหมมัดหมี่ถึง 2 ผืนให้มีลวดลายล้อกันและนำมาเพลาะต่อเข้าด้วยกันตามยาว ซึ่งจะมีความกว้างของหน้าผ้ามากกว่าผ้านุ่งปกติประมาณ ¼ และมีความยาวเพิ่มขึ้นประมาณ ½

Distinctive Characteristics of Pha Som Pak Poom

Pha Poom or Som Pak Poom is woven using silk fabric and employing weft ikat technique. Two narrow fabrics are joined together to make a piece of cloth with approximately 160cm width, which is approximately ¼ times wider and ½ times longer than normal Pha Nung (wrap-around cloth).

โครงสร้างของผ้าสมปักปูม แบ่งองค์ประกอบของผ้าออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ **“ท้องผ้า”** คือส่วนที่อยู่ตรงกลางของผืนผ้า ซึ่งเป็นส่วนที่เด่นที่สุด ถัดออกมาล้อมเป็นกรอบรอบท้องผ้าทั้ง 3 ด้าน คือ **“ช่อแทงท้อง”** ส่วนขอบด้านข้างมี **“สังเวียน”** หรือขอบผ้าขนาบอยู่ด้านใดด้านหนึ่งของท้องผ้า ส่วนด้านล่างและด้านบนนั้นประกอบด้วย **“ลายกรวยเชิง” และเมื่อนำผ้าสมปักปูมสองผืนมาเย็บเพลาะต่อกันจึงจะเป็นผ้าสมปักปูมที่สมบูรณ์ มีสังเวียนขนาบอยู่ด้านข้างของท้องผ้าทั้งสองด้าน**

Components of the Fabric

Pha Poom can be divided into the following parts: edge, foot, and body. The foot of the fabric is woven with Choeng or Kruai Choeng patterns. The edge is woven with Kan Yang pattern along the length of the fabric, followed by narrow stripe pattern, then by short Kruai Choeng pattern. The body of the fabric is woven into Dok Krua Tau motifs. The patterns in Pha Poom are not evidently seen. The embroidery or printed motifs only show the rough outline in order to indicate which patterns are used.

ตัวอย่างลักษณะโครงสร้างผ้าสมปักปูม

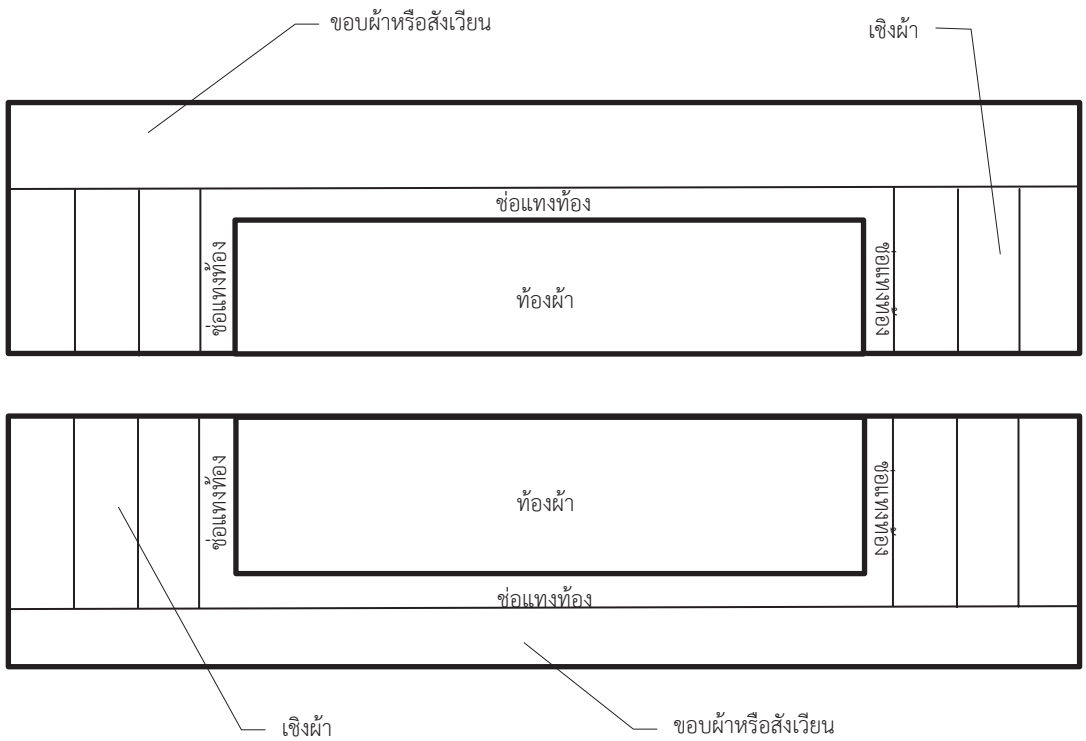

ท้องผ้า คือส่วนที่อยู่ตรงกลางของผืนผ้า ซึ่งเป็นส่วนที่เด่นที่สุด

Tong pha (body part) is the main decorative part in the middle of the cloth.

ซ่อแทงท้อง คือส่วนลายลักษณะต่างๆ หลายลายและหลายขนาดเรียงสลับต่อเนื่องกัน ล้อมเป็นกรอบรอบท้องผ้าทั้ง 4 ด้าน

Chor taeng tong (the inner border) is the area surrounding tong pha.

สังเวียนหรือขอบผ้า คือส่วนที่เป็นขอบผ้าทั้งด้านบนและด้านล่างของผ้าตามแนวยาว เป็นขอบที่ขนาบท้องผ้าเอาไว้จะมีลักษณะเป็นแถบเส้นแคบๆ ยาวอยู่ตรงขอบบนและล่างของผ้า ยาวตลอดผืนจากด้านหนึ่งจนสุดอีกด้านหนึ่ง

Sang wian (the outer border) is the area surrounding chor taeng tong.

เชิงผ้าหรือกรวยเชิง คือส่วนลายตรงบริเวณชายผ้าทั้งสองด้าน ถัดออกไปจากส่วนที่เป็นช่อแทงท้องประกอบด้วยลายกรวยเชิง หรือทางวิชาการจะเรียกว่า “ชุดลายหน้ากระดาน” ซึ่งมีเส้นแม่ลายขนาดใหญ่อยู่ตรงกลางขนาบด้วยลูกขนาบ ตั้งฉากกับสังเวียน หรือขวางผ้านั่นเอง ถัดออกมาจากลูกขนาบด้านนอกมีลายในรูปทรงกรวยเรียงสลับกันในแนวนอน หันด้านปลายแหลมของกรวยเชิงออกสู่ด้านนอกของชายผ้า ตลอดแนวชุดลายหน้ากระดานเรียกลายในทรงกรวยนี้ว่า ลายกรวยเชิง ลายกรวยเชิงนี้จะมีหนึ่งชั้น สองชั้น หรือสามชั้นก็ได้ ตามลำดับชั้นยศของผู้นุ่ง

Choeng pha (the end parts), the area next to sang wian at both ends which features kruai choeng (cone-shaped) motifs.

การจำแนกผ้าสมปักปูมตามลำดับชั้นยศ

การจำแนกผ้าตามลำดับยศ อาศัยข้อมูลเบื้องต้นที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา นำมาจำแนกผ้าสมปักปูมหรือผ้าไหมมัดหมี่ที่มีลวดลายแตกต่างกันมากมาย โดยแต่ละลวดลายก็มีการกำหนดลำดับชั้นยศของผู้ใช้เอาไว้ค่อนข้างชัดเจน ตามลำดับชั้นดังนี้

ผ้าสมปักปูมท้องนาค

ในอดีตการแต่งกายของขุนนางสามารถบอกลำดับชั้นยศได้จากผ้าที่นุ่ง ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าผ้าสมปักปูมเป็นเครื่องแสดงยศ ตำแหน่ง ของขุนนาง อีกทั้งมีข้อห้ามมิให้สามัญชนแต่งกายเลียนแบบเจ้านาย ซึ่งเป็นจารีตธรรมเนียมปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในช่วงต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ขุนนางชั้นผู้น้อยหรือคหบดีที่มีฐานะดีก็สามารถซื้อหาเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับบางชนิดที่นำเข้ามาจากต่างประเทศมาใช้ได้ อาจเป็นเพราะบ้านเมืองกำลังอยู่ในช่วงก่อร่างสร้างตัวเพื่อฟื้นฟูประเทศหลังสภาวะสงคราม ทำให้ข้อกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ หย่อนหรือเลือนไป พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จึงให้ทรงตราพระราชบัญญัติพุทธศักราช 2343 ในกฎหมายตราสามดวง ว่า

"...ธรรมเนียมแต่ก่อนสืบมา จะนุ่งผ้าสมปักท้องนากและใส่เสื้อครุย กรองคอ กรองต้นแขน กรองปลายแขน จะคาดรัดประคด หนามขนุนได้แต่มหาดไทย กลาโหม จตุสดมภ์และแต่งบุตรแลหลานขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อยได้แต่เสมาแลจี้ภควจั่น จำหลักประดับพลอยแต่เพียงนี้ แลทุกวันนี้ข้าราชการผู้น้อยนุ่งห่มมิได้ทำตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ผู้น้อยก็นุ่งสมปักปูมท้องนากใส่เสื้อครุย กรองคอ กรองสังเวียน กรองสำรด คาดรัดประคดหนามขนุน กั้นร่มผ้าศรีผึ้ง ตลอดไปจนตำรวจเลวและลูกค้าวาณิช กั้นร่มผ้าศรีผึ้ง ด้วยแต่งบุตรแลหลานเล่า ผูกลูกปะวะหล่ำ จำหลัก ประดับพลอย แลจี้กุดั่นประดับพลอย เพชร ถมยา ราชาวดี ใส่เกี้ยว มีกระจังประจำยามสี่ทิศ ผูกภควจั่นถมยา ประดับเพชร ประดับพลอย สายเข็มขัดมีดอกประจำยามเข้าอย่างต้องห้าม เกินบรรดาศักดิ์ผิดอยู่ แต่นี้สืบไปเมื่อหน้าให้ข้าราชการแลราษฎรทำตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้แต่ขุนนางผู้ใหญ่กั้นร่มผ้าศรีผึ้ง คาดรัดประคดหนามขนุน ห้ามอย่าให้ข้าราชการผู้น้อยใส่เสื้อครุย กรองคอ สังเวียน สำรด คาดรัดประคดหนามขนุน นุ่งสมปักท้องนาก สายเข็มขัดอย่าให้มีดอกประจำยาม กั้นร่มผ้าศรีผึ้ง ใส่เสื้อครุยได้แต่กรองปลายมือ จะแต่งบุตรแลหลานก็ให้ใส่ได้แต่จี้เสมา ภควจั่น จำหลักประดับพลอยแดงเขียวแต่เท่านี้ อย่าให้ประดับเพชร ถมยาราชาวดี ลูกปะวะหล่ำเล่าก็ให้ใส่แต่ลายแทงแลเกลี้ยงเกี้ยว อย่าให้มีกระจังประจำยามสี่ทิศ แลย่าให้ใส่กระจับปิ้งพริกเทศ ทองคำ กำไลทองคำใส่เท้า อย่าให้ข้าราชการผู้น้อยแลราษฎรกั้นร่มศรีผึ้ง และกระทำให้ด้วยอย่างธรรมเนียมเกินบรรดาศักดิ์เป็นอันขาดทีเดียว แลห้ามอย่าให้ช่างทองทั้งปวงรับจ้างทำจี้เสมา ภควจั่นประดับเพชร ถมยาราชาวดีและกระจับปิ้ง พริกเทศ กำไลเท้าทองคำ แลแหวนถมยาราชาวดีประดับพลอย ห้ามมิให้ซื้อขายเป็นอันขาดทีเดียว ถ้าข้าราชการผู้น้อยแลอาณาประชาราษฎช่างทอง กระทำผิดด้วยอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน จะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก"

จากพระราชบัญญัติฉบับนี้จะเห็นได้ว่า การใช้ผ้าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงเป็นการใช้ผ้าตามฐานะ รวมถึงเป็นเครื่องแสดงบรรดาศักดิ์ตามตำแหน่งหน้าที่การงานและกล่าวถึงผ้าสมปักปูมท้องนาคว่าเป็นผ้ายศที่มีตำแหน่งสูงสุดด้วย

ผ้าสมปักปูมท้องนาค (ชิ้นส่วน) 2 ชิ้นนี้ ใช้เป็นผ้านุ่งโจงกระเบนสำหรับขุนนาง ใช้กรรมวิธีการมัดหมี่ทอสองตะกอ ด้วยเส้นไหม เป็นลายดอกสี่กลีบ ล้อมรอบด้วยลายนาคเกี้ยว มีชุดลายกรวยเชิง 2 ชั้น **สำหรับพระมหากษัตริย์ใช้พระราชทานแก่เสนาบดี เป็นผ้าสมปักปูมที่สันนิษฐานว่าน่าจะมีความสำคัญสูงสุดในบรรดาผ้าสมปักปูมทั้งปวง** เนื่องจากมีลวดลายที่แสดงภาพสัตว์หิมพานต์ คือลายนาค มีความสำคัญรองลงมาจากครุฑ อันเป็นเทพพาหนะของพระนารายณ์หรือพระวิษณุที่ได้อวตารลงมาเป็นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเป็นพระแท่นบรรทมของพระนารายณ์หรือพระวิษณุในเกษียรสมุทร รวมทั้งผ้าสมปักปูมท้องนาคยังมีลวดลายที่ละเอียดซับซ้อน มีลายขนาดใหญ่ และกรรมวิธีการผลิตที่ยาก

เจ้าพระยารามราฆพ (หม่อมหลวงเฟื้อ พึ่งบุญ) ขุนนางสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 แต่งตัวเต็มยศนุ่งสมปักปูมท้องนาคทับสนับเพลา แม้ว่าจะเป็นยุคสมัยที่เลิกพระราชทานสมปักปูมเป็นเครื่องยศแล้วก็ตาม ในบางครั้งเมื่อแต่งตัวถ่ายรูปก็ยังคงมีผู้นำสมปักปูมของเก่ามาใช้อยู่ (ภาพหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

สำหรับความเชื่อในเรื่องนาคนั้น มีแฝงอยู่ในคติธรรมความเชื่อทางศาสนาทั้งฮินดู และพุทธ มายาวนานนับพันๆ ปีแล้ว นาคจึงเป็นสัตว์ที่คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เชื่อถือให้ความเคารพว่าเป็นสัตว์สำคัญรองลงมาจากพญาครุฑ ดังนั้นการที่พระมหากษัตริย์จะใช้ผ้าสมปักปูมท้องนาคหรือลายนาค พระราชทานแก่เสนาบดีชั้นสูงที่มีตำแหน่งและอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินรองๆ ลงมาจากพระองค์จะไม่ใช่เรื่องผิดปกติอันใด หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นเป็นกุศโลบายอันสำคัญของพระเจ้าแผ่นดินเสียด้วยซ้ำ ในอันที่จะเตือนใจเสนาบดีที่ได้รับพระราชทานผ้าสมปักปูมท้องนาคให้ตระหนักถึงฐานะตามระบบอาวุโสของตน แต่ประพฤติปฏิบัติราชการให้สมศักดิ์ศรีของผ้านุ่งที่ได้รับพระราชทาน ไม่คิดนอกลู่นอกทาง

คำว่า “ท้องนาค” หมายความถึง ลวดลายมัดหมี่ที่อยู่ในส่วนตอนกลางของผืนผ้า หรือที่เรียกว่า “ท้องผ้า” ที่ทำเป็นลาย “นาค” ตัวเดียว ลำตัวเป็นรูปอักษรเอส (S) หรือนาค 2 ตัว ขดลำตัวเป็นรูปอักษรเอส (S) เช่นกัน แต่เกี่ยวกันหรือทอดลำตัวต่อกัน เรียกว่า “นาคเกี้ยว” ใช้เป็นผ้านุ่งสำหรับเสนาบดีที่มียศหรือบรรดาศักดิ์ชั้นสมเด็จเจ้าพระยา ซึ่ง**ในราชสำนักครั้งนั้นมีอยู่ 6 ตำแหน่งที่จะสามารถนุ่งผ้าสมปักปูมลายท้องนาคนี้ได้ คือ ตำแหน่งสมุหพระกลาโหม สมุหนายก จตุสดมภ์ ทั้ง 4 คือ กรมเวียง กรมวัง กรมคลัง และกรมนา นอกจากนั้นแล้วผ้าสมปักปูมลายท้องนาคยังใช้พระราชทานสำหรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีบรรดาศักดิ์รองลงมาอีกคือ ชั้นเจ้าพระยาและพระยาด้วย**

Pha Som Pak Poom for courtiers

Pha Som Pak Poom can be classified according to ranks as follows.

Pha Som Pak Poom Tong Nak

King Rama I issued the First Enacted Law of Thailand, stipulating the wearing of costumes according to ranks and penalty for those wearing incorrect costumes.

These two pieces of Pha Som Pak Poom Tong Nak were used as Pha Nung Chong Kraben for nobles. They were woven using two twill mat mii (ikat) technique with silk yarns into four-petal patterns surrounded by intertwined naga (Nak Kiew) patterns. Two rows of Kruai Choeng patterns were woven on the edge. Pha Som Pak Poom Tong Nak was granted by the King to ministers. It was considered as the most important type of Pha Som Pak Poom because it featured Nak (naga) pattern, a refine and complicated pattern which required expertise and skill in weaving.

The belief about naga was presence in the Hindu and Buddhist moral and religious teachings for over thousands of years. Naga is a mythical animal that people in the South East Asian region believe and respect to have importance second to Garuda. Therefore, the fact that the King granting Pha Som Pak Poom Tong Nak or naga pattern to the high-ranking officials who had the responsibility to manage the state administration direct under the King was considered as a common understandably matter. The officials granted Pha Som Pak Poom Tong Nak, consequently, would constantly be reminded of their seniority status that they should perform their duties in accordance with the granted honor.

The word "Tong Nak" refers to the mat mii patterns in the middle of the fabric or "Tong pha " which is woven into single "Nak" (naga) pattern with body looking like an S shape or two nagas coiling their bodies in S shapes. The pattern with nagas that are hooked together or connected together are called "Nak Kiew" pattern, typically used for high-ranking officials in the positions of Somdet Chao Phraya. **In the royal court, only six positions were qualified to wear Pha Som Pak Poom Lai Tong Nak: Samuha Phra Kalahom (Chief of Defence), Samuha Nayok (Chief of Interior), Jatusadom (four columns of Thailand's administrative entities) including Krom Wiang (Bureau of the City), Krom Wang (Bureau of the Lord Chamberlain), Krom Klang (Bureau of the Exchequer), Krom Na (Bureau of Paddy Fields). Moreover, Pha Som Pak Poom Lai Tong Naks were also granted to lower ranks officials in the positions of Chao Phraya and Phraya.**

ผ้าสมปักปูมดอกใหญ่ ดอกกลาง และดอกเล็ก

สำหรับผ้าสมปักปูมหรือผ้าไหมมัดหมี่ ที่มีบรรดาศักดิ์รองลงมาได้แก่ ผ้าสมปักปูมดอกใหญ่ สมปักปูมดอกกลาง และสมปักปูมดอกเล็ก ถือเป็นผ้าที่มีศักดิ์ค่อนข้างสูง รองลงมาจากผ้าสมปักปูมท้องนาค เนื่องจากมีขนาดของลายในท้องผ้า ที่มีลักษณะใกล้เคียงกับผ้าสมปักปูมท้องนาคด้วย ดังที่ปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เรื่องตั้งตำแหน่งในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งที่พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติใหม่ และในโอกาสต่างๆ มีรายละเอียดดังนี้ว่า

“...ครั้น ณ วันพฤหัศเดือนแปนอุตราสารท แรม ๔ ค่ำ ปีมเมียสัมฤทธิศก์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งให้พระไกรศรี เปนพระมหาราชครูปโรหิตาจาริ มนุสารฤาษีประสิทธราชวรกิจจานุสาศนสารท พรหมพิลาศราชสุภาวภักดีศรีบรมหงษดำรงศิลสุจริต พิพิธเทพางศานุกูลการยุติธรรมสารบริรักษ อัคทีศาปาโมกษโลกยมาฉิตนโรดม ประฐมมหาพฤฒาจาริย ถือศักดินา ๑๐๐๐๐ พระราชทานสมปักปูมดอกใหญ่ เปนเครื่องยศ...”

“....ให้เลื่อนพระราชครูพิเชต เปนพระยามนูเนตติบรรหาร เปนพนักงานใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง สำหรับรักษากฎหมายโบราณราชธรรมสารท แลพระราชกฤติกาพระราชบัญญัติในพระอัยการทั้งปวง เปนตำแหน่งผู้ชี้กฎหมายในกรมลูกขุนปฤกษา แลพิพากษาคดีทั้งปวง แลเปนที่ปลัดทูลฉลองของท่านเสนาบดี ผู้ที่โปรดให้เปนประทานในการพิพากษาคดีด้วย พระราชทานให้ถือศักดินา ๖๐๐๐ พระราชทานสมปักปูมดอกใหญ่เปนเครื่องยศ...”

Pha Som Pak Poom Dok Yai (large flower), Dok Klang (medium flower), and Dok Lek (small flower)

As appeared in the statements in the Government Gazette on the subject of Appointment of Positions during King Rama IV period, when a child of King Rama IV was born that

“...the King appointed Phra Kraisri to be Royal Teacher named Parohijari Manusararusri Prasittharatchaworakija-nusasanasat with status in terms of land equal to 10,000 rai and Som Pak Poom Dok Yai as insignia of rank...”

“...promoted Royal Teacher Pichet to be Phraya Manu Neti Banharn, a high-rank officer in the royal palace in charge of maintaining the ancient laws as well as royal decrees and acts of the Royal Prosecutor. The position is to make recommendations on the law in the jury committee and all court cases as well as act as Permanent Undersecretary of a Ministry to Minister who presides over the trials. The King granted the status in terms of land equal to 6,000 rai and give Som Pak Dok Yai as insignia of rank...”

“...ให้พระเผด็จธิบดี เปนพระยามนูสารสาตร บัญชาเปนเจ้าพนักงานในพระบวรราช สำหรับรักษากฎหมายโบราณราชธรรมสารท แลพระราชกฤติกาพระราชบัญญัติ ในพระอัยการทั้งปวง เปนตำแหน่งผู้ชี้กฎหมายช่วยกรมลูกขุน เมื่อปฤกษาคดีใหญ่ๆ แลคดีบันดาที่มีโจทยจำเลยทั้งสองฝ่าย ฤาฝ่ายหนึ่ง เปนคนขึ้นในพระบวรราชวัง แลเปนผู้ตรวจตราเอาใจใส่โรงศาลทุกกระทรวง ในพระบวรราชวังด้วย พระราชทานให้ถือศักดินา ๓๐๐๐ พระราชทานสมปักปูมดอกใหญ่เป็นเครื่องยศ...”

“...โปรดเกล้าให้เลื่อนหลวงพุทธภูมภักดี เปนพระยาพุทธภูมักดีสัตยานุการ พนักงานสำหรับรับหางว่าวถือน้ำเปนการปี แลรับหางว่าวถือน้ำประจำเดือน แลเปนผู้ตรวจตราไพร่หลวงเข้าเดือนประจำซองอยู่ในกรมกระกลาโหม ถือศักดินา ๒๐๐๐ พระราชทานสมปักปูมดอกใหญ่เปนเครื่องยศ...”

“...appointed Phra Padethibodee to be Phraya Manusarasat, an official in the royal palace responsible for maintaining the ancient laws as well as royal decrees and acts of the Royal Prosecutor. The position is to make recommendations on the law in the jury committee for big trials or trials where both plaintiff and defendant or either party is the palace’s personnel. The position also has to inspect court houses of all the ministries within the palace. The King granted the status in terms of land equal to 3,000 rai and give Som Pak Dok Yai as insignia of rank...”

พระอิศราธิชัย (กลิ่น ณ นคร) ขุนนางในราชสำนักสยาม น่าจะถ่ายภาพในช่วงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 หรือต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 นุ่งสมปักปูมดอกใหญ่ (ภาพจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ผ้าสมปักปูมดอกใหญ่ : Pha Som Pak Poom Dok Yai

ผ้านี้มีจุดเด่นที่สำคัญที่สุดอยู่ที่บริเวณส่วนท้องผ้า ที่ทำเป็นลายก้านแย่งหรือตาข่ายนาคเกี้ยวล้อมรอบ ลายดอกประจำยามขนาดใหญ่ ไส้กลางของดอกประจำยามนี้ทำเป็นลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนล้อมรอบด้วยลายสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ซึ่งถือว่าเป็นแม่ลายที่สำคัญ เป็นเครื่องบ่งบอกศักดิ์ของผ้าผืนนี้อีกด้วย

The most prominent feature of Pha Som Pak Poom Dok Yai lies in the body of the fabric where large Dok Prajamyam patterns are surrounded with Kan Yang patterns or Takai Nak Kiew patterns. The central part of Dok Prajamyam is a rhombus surrounded by a square with 12 redented corners which is considered as an important Thai design.

A

B

C

ผ้าสมปักปูมดอกกลาง : Pha Som Pak Poom Dok Klang

สำหรับผ้าสมปักปูมดอกกลางทั้ง 3 ผืนนี้ มีลายมัดหมี่ในส่วนท้องผ้าเป็นลายก้านแย่งหรือลายตาข่ายรูปดอกประจำยามสลับดอกสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนต่อเนื่องกันเป็นสายคล้ายสร้อยสังวาลไส้เป็นลายเครื่องแขวนประเภทกลิ่นตะแคงหรือระย้าอันเป็นเครื่องแขวนของไทยที่ใช้ในราชสำนักมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และสันนิษฐานว่าลวดลายนี้น่าจะได้รับอิทธิพลจากลวดลายของกัมพูชา และรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏในปราสาทหินหลายแห่ง

Pha Som Pak Poom Dok Klang features mat mii patterns such Kan Baeng motif, Ta Kai Dok Prajamyam motif and rhombus motif that looks like breast chain. The central part is Thai style floral mobile pattern, which is an important and popular Thai ancient design. Thai style floral mobile is often used to decorate religious places, especially in Hinduism, as it is considered as auspicious pattern. Later this pattern has influence on the making of breast ornaments, which is considered as the most prominent ornaments in the body part, that is “Tab Suang Tua Mia” (a long rhombus-shaped chest ornament put on the breast chain) with some chandeliers dangling on the bottom part. This ornament reflects the Siamese people’s belief in applying the invention of flowers used in paying respect to the gods and Buddha to develop into ornaments worn nearest to the heart, bringing auspiciousness to the wearer.

สังวาลนี้เป็นต้นแบบลายผ้าสมปักปูมดอกกลางทั้ง 3 ผืน เป็นลายก้านแย่ง หรือลายตาข่ายรูปดอกประจำยามสลับดอกสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนต่อเนื่องกันเป็นสายลักษณะคล้ายสร้อยสังวาล

ทับทรวงตัวเมียมีอุบะตุ้งติ้ง

เสาภายในพระวิหารวัดมกุฎกษัตริยาราม เขียนลวดลายเครื่องแขวนของไทยที่ใช้ในราชสำนัก

ลายเครื่องแขวนถือเป็นลายสำคัญอีกลายหนึ่งที่นิยมกันมากในสมัยโบราณ นิยมใช้เป็นลายประดับศาสนสถานโดยเฉพาะอย่างยิ่งในศาสนาฮินดูจึงถือเป็นลายมงคล และต่อมาได้ส่งอิทธิพลของลวดลายดังกล่าวนี้ให้กับการทำเครื่องประดับที่ใช้ประดับตรงส่วนกลางของทรวงอก อันเป็นเครื่องประดับที่เด่นที่สุดของร่างกาย คือ “ทับทรวงตัวเมีย” ที่ต้องมีอุบะตุ้งติ้งห้อยประกอบตอนส่วนล่างของทับทรวงนี้เป็นระยะๆ แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อของคนสยามในการนำรูปแบบของการประดิษฐ์ดอกไม้นี้ถวายเป็นเทพบูชาและพุทธบูชาอันเป็นมงคลสูงสุด มาพัฒนาให้เป็นเครื่องประดับร่างกายในส่วนที่ใกล้หัวใจที่สุดและสร้างความเป็นมงคลสูงสุดให้แก่ผู้สวมใส่

A

ผ้าสมปักปูมดอกกลางผืนหมายเลข A เป็นผ้าสมปักปูมที่มีการเพลาะต่อกลางผืนตามจารีตโบราณ และยังเป็นผ้าทอแบบสองตะกออีกด้วย จึงสันนิษฐานว่าน่าจะทอขึ้นมาจากโรงไหมหลวงในกรุงเทพมหานคร สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จัดอยู่ในประเภท**สมปักปูมไทย**

ส่วนผ้าสมปักปูมหมายเลข B และ C เป็นผ้าสมปักปูมที่ทอหน้ากว้างเต็มผืน ไม่มีการเพลาะต่อกลางผืน ตามแบบจารีตของผ้าสมปักปูมไทย และยังเป็นผ้าไหมมัดหมี่ที่ทอแบบสามตะกออีกด้วย จึงสันนิษฐานได้อย่างชัดเจน ว่าน่าจะเป็น**ผ้าสมปักปูมที่ทอมาจากประเทศกัมพูชา**

สำหรับผ้าสมปักปูมไหมที่ทอจากประเทศกัมพูชานั้น นักวิชาการดั้งเดิมเชื่อกันว่าเป็นผ้าที่กัมพูชาทอส่งเข้ามาถวายเป็นผ้าส่วย หรือผ้าบรรณาการ เนื่องจากในขณะนั้นกัมพูชามีฐานะเป็นประเทศราชของสยาม แต่นักวิชาการปัจจุบันบางท่านเชื่อว่าน่าจะเป็นผ้าที่สยามสั่งให้กัมพูชาทอเข้ามาขายกับราชสำนักโดยเฉพาะ เพื่อใช้พระราชทานแก่เสนาบดีและข้าราชการ เพราะโรงไหมหลวงไม่สามารถผลิตผ้าชนิดนี้ได้เพียงพอต่อการใช้พระราชทาน เนื่องจากความเจริญของประเทศที่ทวีมากขึ้นก็ทำให้ต้องมีจำนวนเสนาบดีข้าราชการเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน

Pha Som Pak Poom A was assumed to be made in the royal mill of the Bangkok court, while B and C were expected to be woven in Cambodia because of the complex weaving technique.

B

C

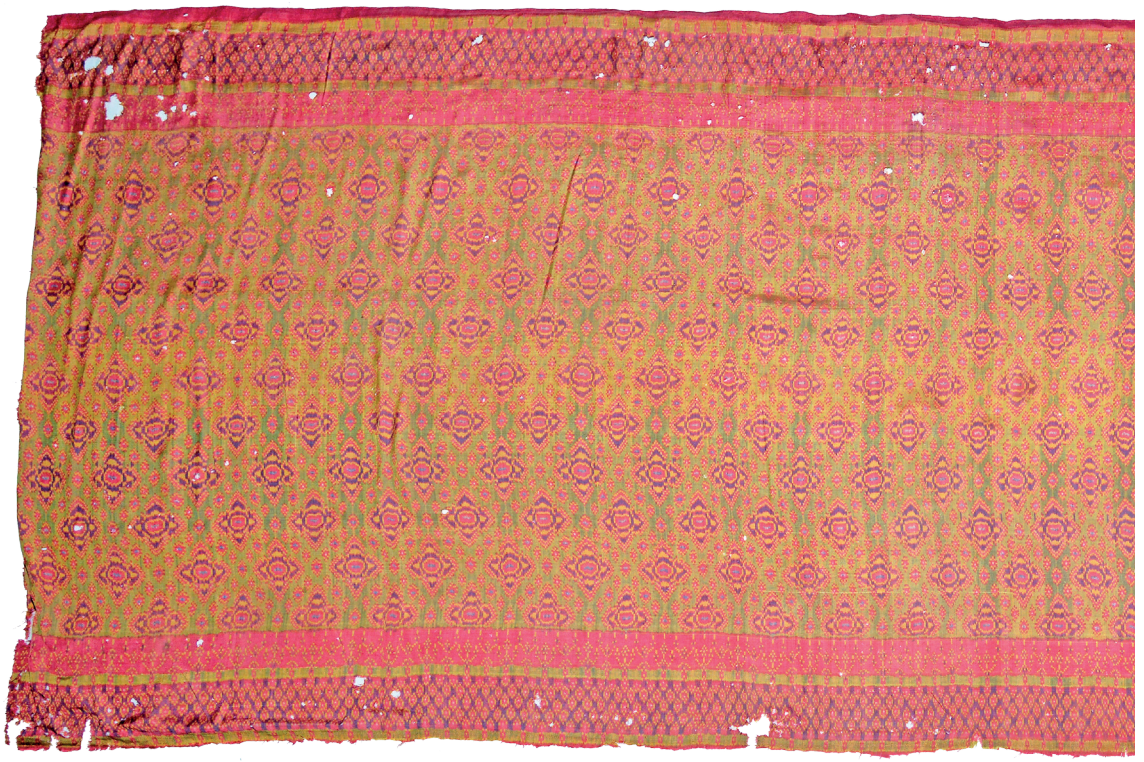

ผ้าสมปักปูมดอกกลาง ผืนนี้ มีลายมัดหมี่ในส่วนท้องผ้าเป็นลายดอกประจำยามสี่กลีบแบบเรียบๆ ไส้เป็นลายวงกลมธรรมดา และมีลายก้านแย่งหรือลายตาข่ายเป็นลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหรือบางครั้งนักวิชาการไทยบางท่านจะเรียกลายโคมเจ็ดและโคมเก้า เรียงต่อเนื่องกันเป็นสร้อยสังวาลตัดกันเป็นตาตาราง นักวิชาการบางท่านให้ข้อสันนิษฐานสำหรับลวดลายผ้าผืนนี้ว่าน่าจะเป็นผ้านุ่งของหัวหมื่นมหาดเล็ก และเจ้ากรมตำรวจหลวง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ทรงเคยได้รับยศบรรดาศักดิ์นี้มาก่อนที่จะเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติ คือในแผ่นดินของพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงได้รับยศบรรดาศักดิ์เป็นพระราชวรินทร์ เจ้ากรมพระตำรวจนอกฝ่ายขวา

This piece of **Pha Som Pak Poom Dok Klang** features mat mii patterns with ordinary four-petal Dok Prajamyam motif. The central part is a normal circle pattern and rhombus pattern. Some Thai scholars call it Lai Kom Jed (seven lantern pattern) and Lai Kom Kao (nine lantern pattern). It is assumed that this pattern belongs to officers in the positions of Hua Meun (officer of the royal household doing the duty of the King's butler) and Chao Krom Tamruad Luang (director of royal police). King Rama I used to be the director of royal police before his coronation.

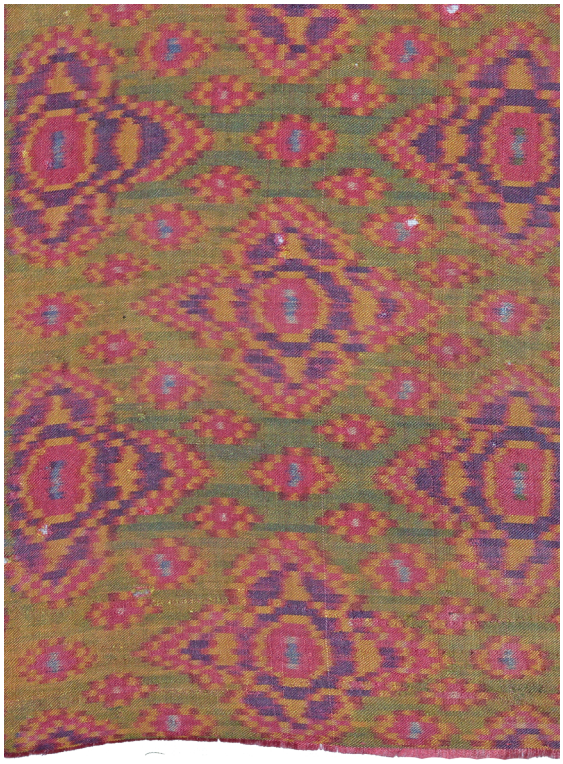

ผ้าปาโตลา

ผ้าสมปักปูมดอกกลางผืนนี้ เป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด ที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลการมัดย้อมลวดลายเพื่อตกแต่งผืนผ้าตามกรรมวิธีที่เรียกว่า “มัดหมี่” เนื่องจากลายท้องผ้าของผ้าสมปักปูมผืนนี้เป็นลายตาข่ายหรือลายก้านแย่งที่เป็นลายโคมแบบลอยตัวเรียงต่อกันเป็นตาตาราง และไส้ในจะมัดหมี่เป็นลายดาวตรงกลางและมีลายใบไม้หรือผลไม้แตกออกมาทั้ง 4 ทิศ **ลักษณะของลวดลายนี้ปรากฏพบในผ้าทอแบบมัดหมี่ 2 ทางหรือที่เรียกว่า “ปาโตลา” ของอินเดีย ที่มีแห่งผลิตแถบแคว้นคุชราต**

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้อย่างชัดเจนว่า**ผ้าสมปักปูมทั้งหลายล้วนแล้วแต่มีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดียทั้งสิ้น** ส่วนการปรับกรรมวิธีการมัดเส้นไหมที่ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นิยมมัดแต่เฉพาะเส้นพุ่งเพราะง่ายกว่าการมัด 2 ทางแบบผ้าปะโตลาของอินเดียมาก ก็เป็นสิ่งที่ประเทศในภูมิภาคดังกล่าวนี้พัฒนากันขึ้นเองทั้งสิ้น

This piece is the best sample of Pha Som Pak Poom Dok Klang as it features complete mat mii patterns, which is similar to Indian Patola. Thus, the patola is said to be the inspiration of many single ikats in Southeast Asia.

ผ้าสมปักปูมผืนนี้ จัดอยู่ในประเภทผ้าสมปักปูมดอกเล็ก เนื่องจากความละเอียดซับซ้อนของลวดลายและการผลิตค่อนข้างด้อยกว่าผ้าสมปักปูมดอกใหญ่และดอกกลาง และโดยที่ผ้าสมปักปูมผืนนี้มีการมัดหมี่เป็นลายโคมอย่างหยาบๆ และมีความพยายามที่จะให้ลายโคมเหลานั้นเรียงกันเป็นระเบียบ รวมทั้งองค์ประกอบอื่นๆ ของผ้าก็มีครบถ้วนทั้งส่วนท้องผ้า ช่อแทงท้อง และสังเวียน จึงอาจกล่าวได้ว่าผ้าผืนนี้เป็นตัวอย่างของผ้าสมปักปูมดอกเล็กได้

Pha Som Pak Poom Dok Lek has less complicated pattern than Pha Som Pak Poom Dok Yai and Dok Klang. This piece features mat mii weaving with rough Kom (lantern) patterns. Attempt is made to create neat rows of Kom patterns. Other elements are complete including Tong pha (body), Chor taeng tong (the part between Sangwian and Tong pha), and Sangwian (the outer most part on both edges of the fabric). It can be said that this piece of cloth is a good example of Pha Som Pak Poom Dok Lek.

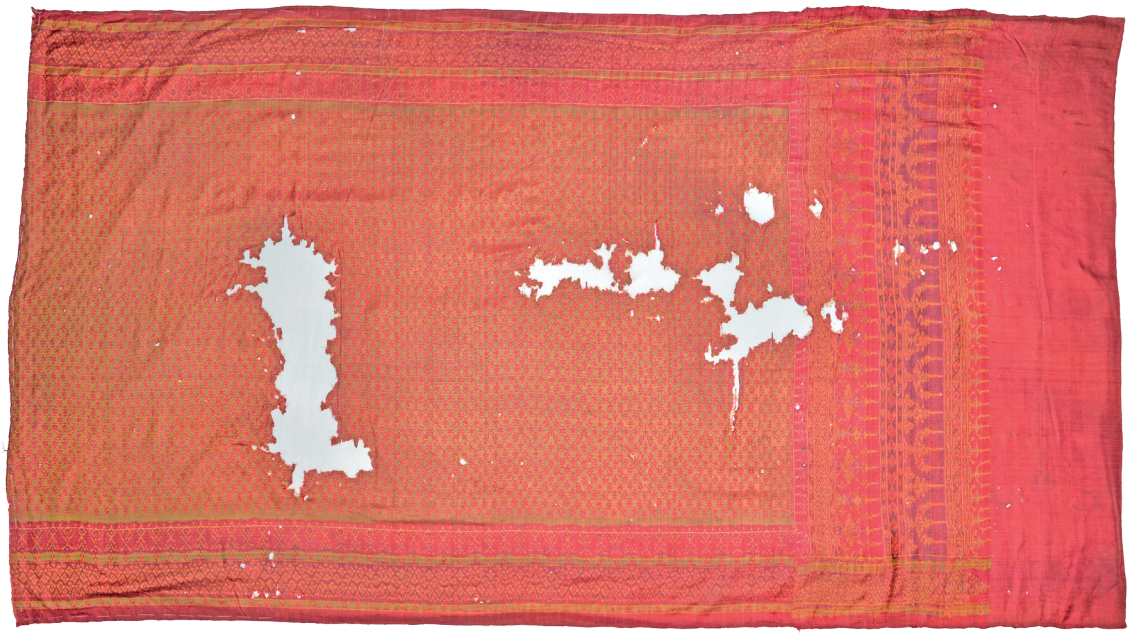

ผ้าสมปักปูมดอกเล็ก (ชิ้นส่วน) ชิ้นนี้ มีลวดลายมัดหมี่ที่ส่วนท้องผ้าเป็นลายโคมเจ็ด มีชุดลายกรวยเชิง 3 ชั้น ใช้เป็นผ้านุ่งโจงกระเบนสำหรับขุนนางในราชสำนักสยาม ผ้าผืนนี้มีความสมบูรณ์ครบถ้วนตามระเบียบการทอผ้าสมปักปูม มีทั้งสังเวียนขนาบตามความยาวผ้าทั้งสองด้าน และมีช่อแทงท้องรอบท้องผ้าทั้งสี่ด้าน

This piece of Pha Som Pak Poom Dok Lek Lai Kom Jed (seven lantern pattern) at the body of the cloth with three tier-kruai choeng pattern. This cloth was said to be worn by Siamese courtiers.

สมปักเชิง

ผ้าสมปักเชิง หรือผ้าสมปักเชิงปูม เป็นผ้าประเภทเดียวกัน มีโครงสร้างผ้าเช่นเดียวกับผ้าสมปักปูมอื่นๆ จะแตกต่างกันตรงที่ผ้าสมปักเชิงหรือสมปักปูมเชิงปูมจะมีท้องผ้าเป็นผ้าสีพื้นเรียบๆ สีต่างๆ กัน ไม่นิยมทำลวดลายมัดหมี่ใส่ในส่วนท้องผ้าเช่นผ้าสมปักปูมแบบอื่นๆ **บางครั้งจะเรียกผ้าแบบนี้ว่า "ผ้าสมปักปูมท้องเลี่ยน"** หรือเรียกชื่อผ้าตามสีของท้องผ้า เช่น ผ้าสมปักปูมท้องเขียว ผ้าสมปักปูมท้องน้ำเงิน ผ้าสมปักปูมท้องแดง ผ้าสมปักปูมท้องขาว เป็นต้น

ผ้าสมปักเชิง หรือผ้าสมปักเชิงปูมนี้ ยังจัดอยู่ในประเภทผ้าสมปักปูมที่มียศศักดิ์สูง แม้จะรองลงมาจากสมปักปูมท้องนาค สมปักปูมดอกใหญ่ สมปักปูมดอกกลาง ก็ตาม ผ้าสมปักปูมเชิงหรือผ้าสมปักเชิงปูมนี้จะใช้พระราชทานแก่เสนาบดี ข้าราชการที่มียศบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ระดับพระลงมา จนถึงหลวงและขุน ดังปรากฏหลักฐานในราชกิจจานุเบกษา เรื่องตั้งตำแหน่งข้าราชการในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังนี้

Pha Som Pak Choeng

Pha Som Pak Choeng or Pha Som Pak Choeng Poom has the same structure as other types of Pha Som Pak Poom. The difference is that Tong pha (body) has solid color without mat mii patterns. Because of this, **it is often called "Pha Som Pak Poom Tong Lian"** (Pha Som Pak Poom with blank body) or called by the color of the body, for example, Pha Som Pak Poom Tong Kiao (green) and Pha Som Pak Poom Tong Kao (white). This type of fabric was granted by the King to the officials in the positions of Phra down to Luang and Khun.

ภาพเสนบดีนุ่งผ้าสมปักก่อนเข้าเขตพระราชวัง

“...ตั้งให้หลวงคชศักดิปลัดกรมพระคชบาลซ้ายเปนพระราชวังเมืองสุริยชาติสมห์พระคชบาลซ้าย ถือศักดินา 3000 พระราชทานสมปักเชิงเปนเครื่องยศ...”

“...ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าตั้งหลวงอุทยานาธิกรณ เปนหลวงมงคลรัตน ถือศักดินา 2400 มีสองปักเชิงปูมเปนเครื่องยศ...”

“...เลื่อนขุนอินทโรดม เปนหลวงอินทโรดม เจ้ากรมอาษาไหม่ ถือศักดินา 800 พระราชทานสมปักเชิงเปนเครื่องยศ...”

“...ทรงตั้งให้นายตาดมหาดเล็กบุตรพระสาครบุรานุรักษ เป็นขุนอภัยสุนทร ผู้ช่วยราชการเมืองสาครบุรี ถือศักดินา 600 พระราชทานเสื้ออัตลัดดอกเลก แพรหงอนไก่ ลายผ้าเชิงปูมเป็นรางวัล...”

ผ้าสมปักเชิงปูม หรือ ผ้าปูมเชิง ชิ้นนี้ ใช้เป็นผ้านุ่งโจงกระเบนสำหรับข้าราชการ ที่มียศบรรดาศักดิ์ตั้งแต่พระ หลวง และขุน ส่วนของท้องผ้าที่ทอเรียบเกลี้ยงไม่มีลวดลายมัดหมี่ตกแต่ง จึงทำให้เป็นที่มาของชื่อที่นิยมเรียกกันว่า “ผ้าท้องเลี่ยน” หรือ “ผ้าท้องน้ำเงิน” หากแต่โครงสร้างส่วนอื่นๆ ของผ้าไม่ว่าจะเป็นส่วนช่อแทงท้อง ส่วนสังเวียน และส่วนกรวยเชิงที่ปลายชายผ้า ล้วนแต่ตกแต่งด้วยกรรมวิธีมัดหมี่ทั้งสิ้น

This piece of **Som Pak Choeng Poom** could be worn by the courtiers in the positions of Phra down to Luang and Khun. It could be also called “Pha Som Pak Poom Tong Nam Ngoen” as its body is blue.

สมปักล่องจวน และสมปักริ้ว

สมปักล่องจวน และ สมปักริ้ว เป็นผ้าที่มีโครงสร้างของผ้าแตกต่างกับผ้าสมปักปูมประเภทต่างๆ อย่างสิ้นเชิง คือเป็นผ้าที่ตัดลดทอนส่วนสำคัญต่างๆ ของโครงสร้างผ้าออกจนหมดสิ้น ผ้าประเภทนี้จะไม่มีส่วนท้องผ้า ไม่มีส่วนช่องแทงท้อง รวมทั้งไม่มีสังเวียนและกรวยเชิง หากแต่จะทำมัดหมี่เป็นแถบลายริ้วขวางผ้า คือลายมัดหมี่ที่เกิดจากเส้นพุ่งนั่นเอง **ผ้าชนิดนี้ใช้พระราชทานแก่เสนาบดีข้าราชการที่มียศบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ชั้นหลวง ลงมาจนถึงขุน หมื่น และทนายหรือนาย อันเป็นยศบรรดาศักดิ์ขั้นต่ำสุด** และศักดินาของผู้ที่ได้รับพระราชทานผ้านั้นจะอยู่ระหว่างศักดินา 800 ลงมาจนถึงศักดินา 400

ดังปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรดังนี้

"...ให้ขุนรัศดานุการเปนหลวงศรีราชบุรุศสาลมรดก ถือศักดินา 800 พระราชทานสมปักล่องจวนเป็นเครื่องยศ..."

"...โปรดเกล้าตั้งให้ขุนประเสริฐสรแถลงกรมเขนทองขวา เปนหลวงเพชรกำแหง ปลัดทูลฉลองกรมอาษาขวา ถือศักดินา 800 พระราชทานสมปักล่องจวนเปนเครื่องยศ..."

"...ตั้งให้นายภักดี กรีกรรม์นายรองท้ายช้างเปนหลวงคชศักดิปลัดกรมพระคชบาลซ้าย ถือศักดินา 800 พระราชทานสมปักล่องจวนเปนเครื่องยศทั้ง 2 คน..."

"...ตั้งนายอยู่เปน หลวงราชาภิรม ปลัดกรมราชบัณฑิตย์ขวา ถือศักดินา 600 พระราชทานสมปักล่องจวนเป็นเครื่องยศ..."

"...แล้วโปรดให้ตั้งขุนผดุงสีตลอาศน เปนขุนราชพิมานปลัดกรมรักษาพระองค์ปีนทองปลายซ้าย ถือศักดินา 600 มีสองปักล่องจวนเปนเครื่องยศ..."

"...ตั้งให้ขุนยิสานบูรีกองตระเวนขวากรมพระนครบาล เปนขุนภูมิภาคพีสุทธนายกองไพร่หลวงหมู่มหันตโทษ ถือศักดินา 400 พระราชทานสมปักล่องจวนเปนเครื่องยศ..."

"...โปรดให้พันทรงพลพาลปลัดกรมม้าต้นขวา เปนหมื่นชำนิภูบาลเจ้ากรม ถือศักดินา 800 พระราชทานผ้าสองปักษล่องจวนเป็นเครื่องยศ..."

"...โปรดตั้งให้นายประภาษมณเฑียรนอกราชการ เปนนายกิจการการี ถือศักดินา 800 พระราชทานสมปักล่องจวน เปนเครื่องยศ..."

Pha Som Pak Long Chuan and Pha Som Pak Riew

Som Pak Long Juan and Som Pak Riew have completely different structure than other types of Pha Som Pak Poom, that is the fabric has eliminated important parts of the fabric structure. Therefore, there are no Tong pha , Chor taeng tong, Sangwian, and Kruai Choeng. Mat mii weaving is made in striped patterns along the width of the fabric. The mat mii patterns are created from weft yarns. **This type of fabric was granted by the King to the officials in the positions of Luang down to Khun, Muen, and Tanai (the lowest rank). The status in terms of land of the receivers ranged from 800 rais of land down to 400 rais.**

ผ้าสมปักล่องจวน (ชิ้นส่วน) ผืนนี้เป็นไหมมัดหมี่เส้นพุ่ง ทอยกสามตะกอ ย้อมสีธรรมชาติ ลวดลายที่ปรากฏนั้นมีชื่อเรียกในปัจจุบันว่า หมี่ข้อ หรือ หมี่ข้อคั่น ประกอบด้วยลายแดงริ้วขวางเล็ก-ใหญ่ สลับกันไปตลอดความยาวของผืนผ้า ไม่มีลายเชิง (ชาย) ลายมัดหมี่ก่อนการทอในแถบใหญ่ เป็นลายขาเปีย คือลายคล้ายลายเครื่องหมายกากบาก สลับกับลายดอกประจำยามหรือลายโคมใหญ่ สลับกับลายมัดหมี่ก่อนการทอในแถบเล็กที่เรียกว่าลายโคมเล็ก หรือลายตาควาย **สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผ้าที่ทอจากประเทศกัมพูชา** เนื่องจากช่างทอของโรงไหมหลวงในสยาม ไม่นิยมทอผ้าสามตะกอ

Pha Som Pak Long Juan

This Pha Som Pak Long Juan features patterns along the length of the fabric. It could be called mii khan or mii khor. Because of its complex ikat weaving technique, **the cloth was said to be made in Cambodia.**

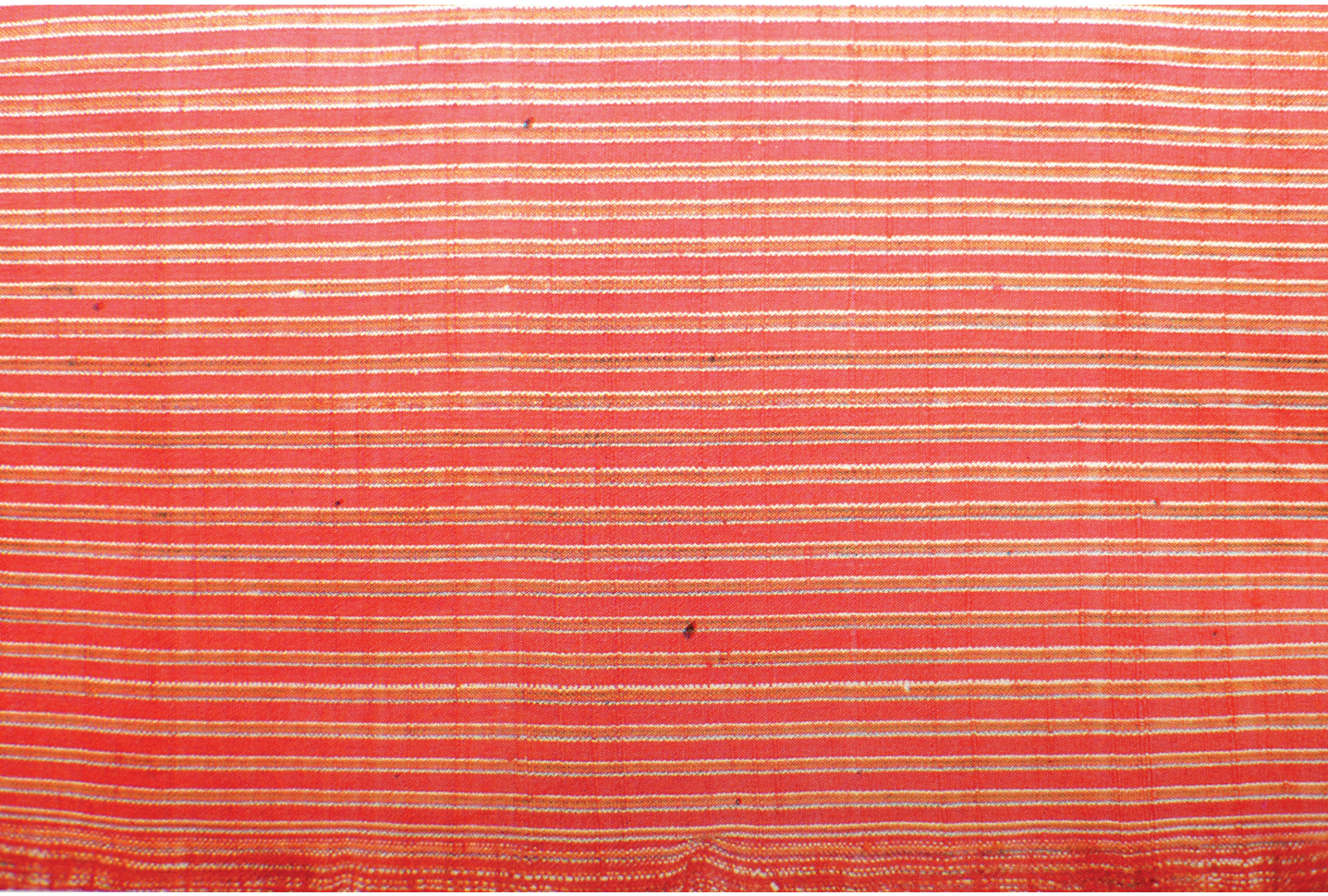

ผ้าสมปักริ้ว (ผ้าไหมพื้นเมืองลายริ้ว) สำหรับมหาดเล็กนุ่ง

ผ้าสมปักริ้ว

ผ้าสมปักริ้ว เป็นผ้าสมปักสำหรับผู้ที่มียศบรรดาศักดิ์ชั้นต่ำสุด มีลักษณะโครงสร้างผ้าเช่นเดียวกับผ้าสมปักล่องจวน คือลดทอนในส่วนของท้องผ้า ซ่อแทงท้อง สังเวียน และกรวยเชิงออกจนหมดสิ้น

ลวดลายที่ปรากฏเป็น ลายริ้ว คล้ายผ้าสมปักล่องจวนแต่ลายริ้วของผ้าสมปักริ้วนี้ จะมีทั้งลายริ้วที่เกิดจากเส้นยืน คือจะเป็นแถบริ้วยาวไปตามผืนผ้าอันเกิดจากการสลับสีของเส้นยืน ส่วนเส้นพุ่งจะเป็นสีพื้นปกติ และยังมีลายริ้วที่เกิดจากเส้นพุ่ง แบ่งออกเป็น “สมปักริ้วใหญ่” คือตกแต่งด้วยกรรมวิธีการมัดหมี่เส้นพุ่งในแถบริ้วแนวขวางผ้า และ “สมปักริ้ว” ที่ตกแต่งกรรมวิธีการทอยกให้เป็นขีดๆ หรือจุดไข่ปลาในแถบริ้วที่เปลี่ยนสีเส้นพุ่งเพื่อบ่งบอกเส้นขอบของแถบลายริ้วนั้น

ผ้าสมปักริ้วมีการใช้พระราชทานแก่เสนาบดีข้าราชการที่มียศบรรดาศักดิ์ตั้งแต่ชั้นขุนลงมาจนถึงชั้นหมื่นและพัน ตั้งแต่ศักดินา 600 ลงมาจนถึงศักดินา 400 ดังปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรดังนี้

“...ให้นายพุ่มมหาดเลกเปนขุนสมุทโคจร ถือศักดินา 500 พระราชทานสมปักริ้วเป็นเครื่องยศ...”

“...ให้นายพุดมหาดเลก เปนขุนสารทวิสัย ถือศักดินา 500 พระราชทานสมปักริ้วเป็นเครื่องยศ...”

“...ตั้งนายท้วมมหาดเลก เปนขุนขลาไลยไกยกล ถือศักดินา 500 พระราชทานสมปักริ้วเป็นเครื่องยศ...”

“...โปรดตั้งหมื่นชำนานมณเฑียรนายเวนในกรมรักษาพระองค์ปีนทองปราบซ้าย เปนขุนผดุงสีตลอาศ นพระราชทานให้ถือศักดินา 400 มีสองปักริ้วใหญ่เปนเครื่องยศ...”

“...โปรดตั้งให้นายโวหารนิพนธ์นายเวนโรงพิมพ์ เปนหมื่นวิจารณวรรณมาลาปลัดกรมช่างพิมพ์ ถือ ศักดินา 400 พระราชทานสมปักริ้วเปนเครื่องยศ...”

“...โปรดให้เลื่อนนายมหัศธาชาในยนายม้าจูง เป็นพันทรงหลหลายปลัดกรม ถือศักดินา 600 มีผ้าสองปักริ้วใหญ่เปนเครื่องยศ...”

Pha Som Pak Riew

This type of Pha Som Pak Poom is the lowest rank of all Pha Som Pak Poom. It has the same structure of Pha Som Pak Long Juan, that is Tong pha, Chor taeng tong, Sangwian, and Kruai Choeng are eliminated. The patterns which appear on the fabric are striped patterns similar to Pha Som Pak Long Juan. However, the striped patterns of Pha Som Pak Riew come from solely warp yarns and solely weft yarns. The striped patterns from warp yarns will create stripes along the length of the fabric, from the use of alternate colors on the warp yarns while using solid color on weft yarns. The striped patterns from weft yarns are divided into “Som Pak Riew Yai” (large striped Som Pak) featuring mudmee in weft yarns to create striped patterns along the width of the fabric and “Som Pak Riew” featuring twill weave to create dashes or dotted lines in the stripes with alternate colors of weft yarns to indicate the boundary of stripes. Som Pak Riews were granted by the King to officials in the positions of Khun down to Muen and Phan, with status in terms of land from 600 rais down to 400 rais.

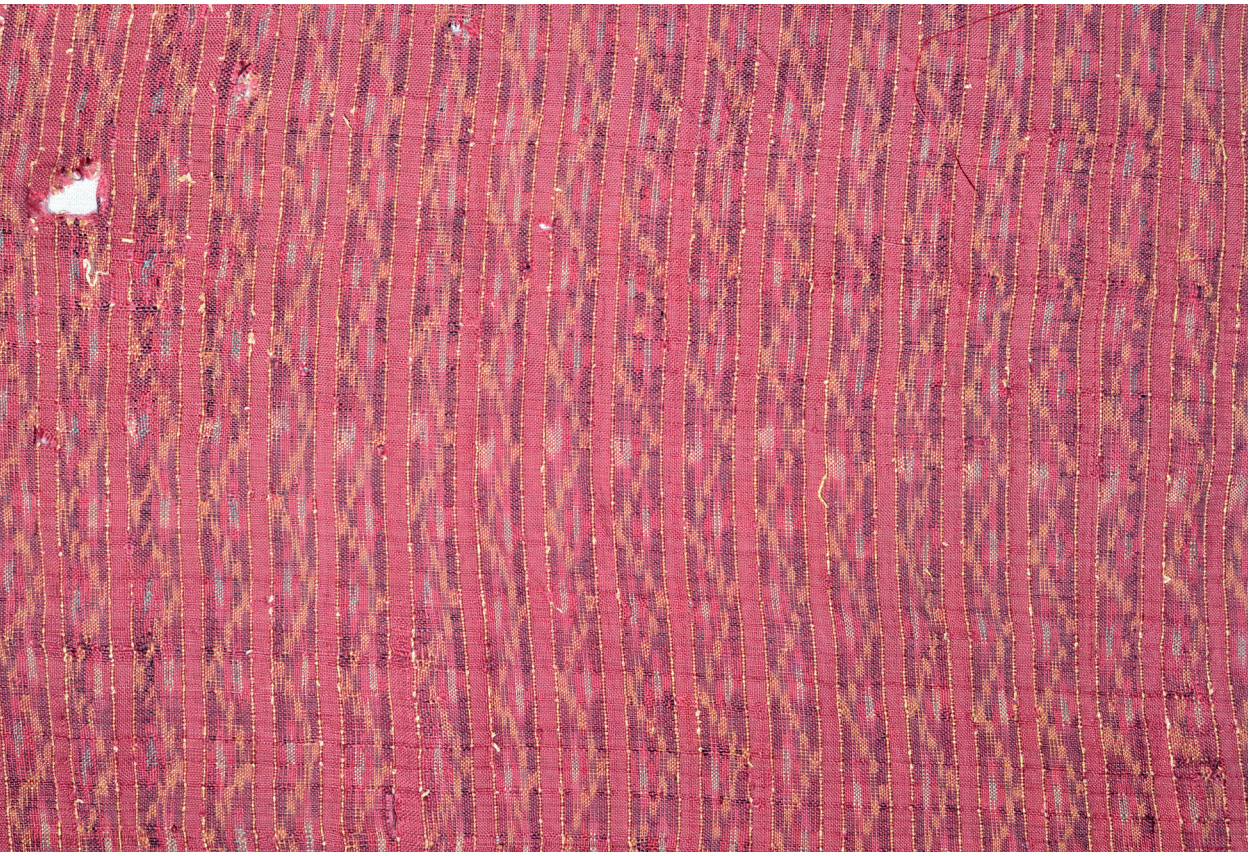

ผ้าสมปักริ้วใหญ่ ผืนนี้ตกแต่งด้วยกรรมวิธีมัดหมี่เส้นพุ่ง เป็นแถบสลับกับแถบผ้าสีพื้นเรียบๆ เป็นผ้าไหมมัดหมี่ที่ทอแบบสองตะกอ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นผ้าที่ทอขึ้นจากโรงไหมหลวงของสยามในสมัยต้นรัตนโกสินทร์

This Pha Som Pak Riew Yai was assumed to be made in the royal mill of the Bangkok court.

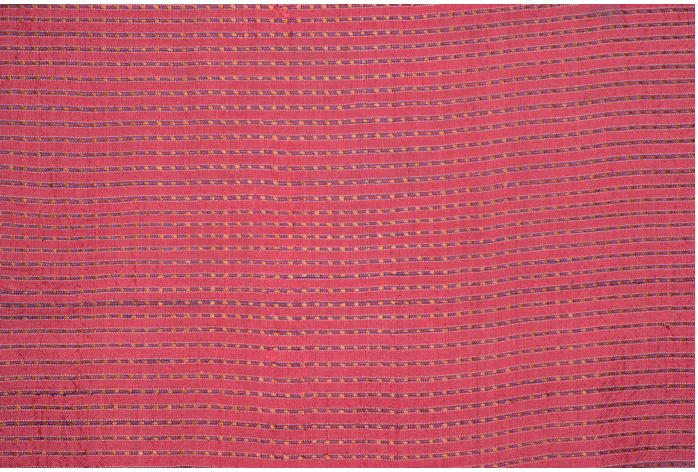

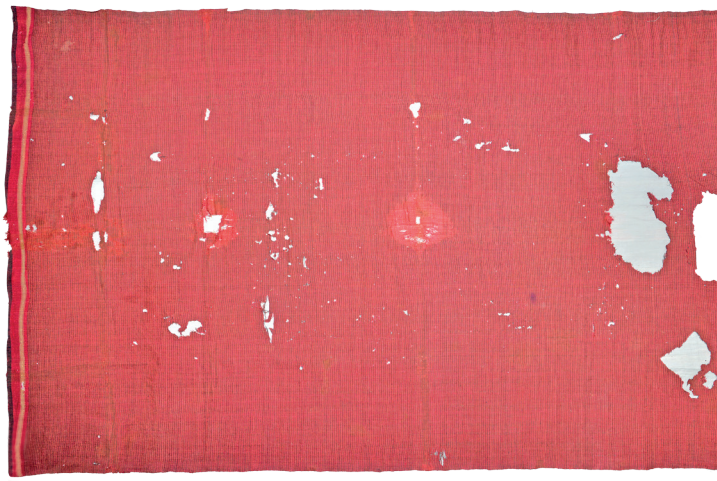

ผ้าสมปักริ้ว 2 ชิ้นนี้ใช้กรรมวิธีการตกแต่งผืนผ้าด้วยการสลับสีเส้นพุ่งด้วยเส้นไหมสีเข้ม เพื่อให้ปรากฏเป็นแถบริ้วขวางหน้าผ้า โดยแถบริ้วผ้าจะสลับกันระหว่างแถบริ้วสีพื้นเรียบกับแถบริ้วที่มีการทอเพิ่มเส้นพุ่งพิเศษขึ้นเป็นระยะนูนขึ้นจากผืนผ้า หรือที่นิยมเรียกกันว่า “ยก” โดยจะยกเป็นขีดหรือจุดไข่ปลาต่อเนื่องกันไปตลอดหน้าผ้าในแถบลายริ้วนั้น

ลักษณะของผ้าสมปักริ้วดังกล่าวนี้ จะใช้เป็นผ้านุ่งของข้าราชการในลำดับชั้นแรกของการเริ่มรับราชการ และอาจเป็นผ้านุ่งของมหาดเล็กทั่วไปอีกด้วย และเมื่อกระทำความดีความชอบเป็นที่ต้องพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์ และจะได้รับพระราชทานเลื่อนผ้านุ่งขึ้นไปตามชั้นยศด้วย

These **Pha Som Pak Riew** use the decorative technique by alternating colors of weft yarns with dark color yarns so that striped patterns along the width of the fabric are created. The stripes are alternated between solid color stripes and stripes with intermittent special additional weft yarns woven to create bulging yarns on the fabric called “yok” (raised pattern). The raised patterns with dashes or dotted lines are woven across the whole width of the fabric within the stripes.

The above mentioned characteristics of Pha Som Pak Riew were used for the first hierarchical government officials and general royal pages. When performing a great feat, the King would give a promotion and grant Pha Nung corresponding to the newly promoted position.

แหล่งผลิตผ้า “สมปักปูม”
Sources of Pha Som Pak Poom

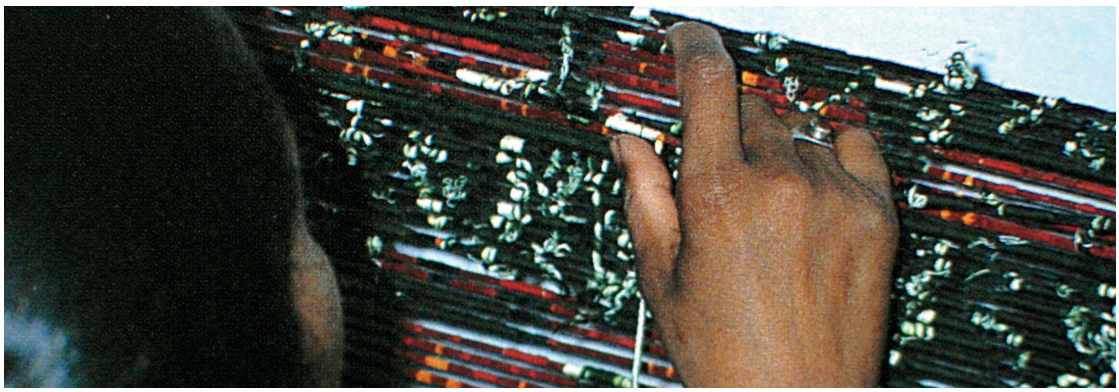

ทั้งประเทศไทยและกัมพูชา รวมถึงประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างก็ได้รับอารยธรรมในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอารยธรรมผ้าทอ ทั้งจากอินเดียและจีนในบริบทที่แตกต่างกันไป **สำหรับในเรื่องการผลิตผ้าไหมมัดหมี่นั้น อาจกล่าวได้อย่างชัดเจนว่าอินเดียเป็นประเทศแม่บทในเรื่องนี้ และเป็นประเทศที่ส่งอิทธิพลโดยตรงต่อประเทศกัมพูชา และอาจส่งอิทธิพลโดยทางอ้อมสู่ประเทศไทยผ่านกัมพูชาด้วย**

กรรมวิธีการตกแต่งผ้าด้วยกรรวิธีมัดหมี่ของอินเดียนั้นมีหลายวิธี ทั้งการทำมัดหมี่บนเส้นยืน การทำมัดหมี่บนเส้นพุ่ง และ**ที่สำคัญที่สุดคือการทำมัดหมี่บนเส้นยืนและเส้นพุ่งพร้อมกันไปหรือที่เรียกว่า “มัดหมี่สองทาง” อันถือเป็นสุดยอดของการทำผ้าไหมด้วยเทคนิคมัดหมี่ ผ้าไหมที่ได้จะมีชื่อเรียกเฉพาะตัวว่า “ผ้าปาโตลา” (Patola)** เป็นผ้าที่ทำยากตั้งแต่การมัดหมี่ไปจนถึงการทอที่ต้องควบคุมให้ลวดลายที่มัดหมี่บนเส้นยืนและเส้นพุ่งขยับตรงกันพอดี อันจะทำให้เกิดลวดลายคมชัด จึงถือเป็นผ้าที่มีราคาสูงมาก และหลายประเทศในภูมิภาคนี้ เช่น อินโดนีเซีย มาเลเซีย ใช้เป็นผ้าในพิธีกรรมสำคัญต่างๆ และเป็นเครื่องแต่งกายของชนชั้นสูงในราชสำนัก

Thailand, Cambodia and other Southeast Asian countries received cultural influence from both India and China, which is clearly shown through the clothing styles. The influence of India’s civilization on Cambodian cultures has shown in many respects, especially clothing and textiles. **The Cambodian tie dye technique was derived directly from India and later extended to its neighboring countries including Thailand.**

Ikat or mat mii patterns can be made from the warps or wefts. Moreover, intricate patterns can be tied both in the warp and weft threads and dyed prior to weaving, which is called double-ikat technique. The patola is a double ikat made of silk that originates in Gujarat, India. It has been one of the major export products from Gujarat to many South East Asian countries since the 20th Buddhism Century. The tying of double ikats requires great expertise. The warp and the weft have to be precisely tied and dyed so that the patterns interlock and reinforce each other when the fabric is woven. A well-made patola has more clearly defined patterns and richer colors than does the typical single ikat. Thus, the patola is very expensive and not intended for common people.

ผ้าปาโตลา ของอินเดียมีแหล่งผลิตที่แคว้นคุชราต หรือกุจารัฐ นิยมทอเป็นผ้าสาหรี่สำหรับเจ้าสาวนุ่งห่มในพิธีมงคลสมรส นิยมใช้สีสันสดใสเป็นลวดลาย เช่น สีแดง สีเขียว สีเหลือง สีคราม บนพื้นสีน้ำตาล ลวดลายมัดหมี่สองทางของผ้าปาโตลา จะนิยมทอเป็นกรอบและมีลายเชิงที่ปลายชายผ้าทั้งสองด้าน

อิทธิพลของรูปแบบ ลวดลาย และสีสันของผ้าปาโตลาจากประเทศอินเดีย ได้แผ่ขยายเข้ามาสู่ประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พร้อมๆ กับการเผยแผ่ของทั้งพุทธศาสนา และศาสนาฮินดูในบางประเทศ เช่น ประเทศอินโดนีเซีย ก็รับเอารูปแบบผ้าปาโตลาจากอินเดียมาใช้ในราชสำนักโดยตรงโดยมิได้มีการดัดแปลง ถือเป็นผ้าสำคัญสำหรับพระมหากษัตริย์ พระมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูง ใช้นุ่งในงานพระราชพิธีสำคัญๆ ราชสำนักอินโดนีเซียซึ่งในขณะนั้นมีความมั่งคั่งมากมายใช้วิธีนำเข้าผ้าปาโตลาโดยตรงจากประเทศอินเดีย แต่ในบางประเทศ เช่น กัมพูชา ลาว และไทย แม้จะได้รับอิทธิพลของผ้าปาโตลาจากอินเดียเช่นเดียวกับประเทศอินโดนีเซียเช่นกัน หากแต่ก็ได้มีการรับเอาแต่รูปแบบ ลวดลาย และสีสันของผ้าปาโตลาจากอินเดียมาเท่านั้น ไม่ได้รับเอาตัวผ้าปาโตลาจริงๆ เข้ามาใช้ด้วย เนื่องจากเป็นผ้าที่มีราคาสูงมาก แม้จะมีหลักฐานบ้างว่ามีการนำเข้าผ้าปาโตลาของจริงจากอินเดียมาใช้ในราชสำนักของทั้ง 3 ประเทศดังกล่าว แต่ก็เป็นสัดส่วนที่น้อยมากเหลือเกิน ดังนั้นประเทศกัมพูชา ลาว และไทยจึงได้มีการดัดแปลงรูปแบบ ลวดลาย และสีสันของผ้าปาโตลาของอินเดียให้เข้ากับรสนิยมของตน รวมทั้งดัดแปลงขั้นตอนการผลิตให้ตรงกับความนิยมและความสามารถของกลุ่มวัฒนธรรมของตน เช่น มีการปรับเปลี่ยนวัสดุจากที่อินเดียใช้เป็นไหมก็เปลี่ยนเป็นฝ้าย เพื่อความสะดวกในการสวมใส่และความคงทนในการใช้งาน และที่สำคัญคือมีการปรับเปลี่ยนกรรมวิธีการมัดหมี่จากเดิมผ้าปาโตลาของอินเดียต้องใช้วิธีมัดหมี่ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน หรือมัดหมี่สองทางมาเป็นการมัดหมี่ทางเดียว คือมัดหมี่ที่เส้นยืน หรือมัดหมี่ที่เส้นพุ่งเท่านั้น เพราะขีดความสามารถในการมัดหมี่และการทอผ้ามัดหมี่ของผู้คนในภูมิภาคนี้มีน้อยกว่าหรือมีจำกัดกว่าช่างทอของอินเดีย

อย่างไรก็ดีแม้ว่าจะมีการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิต หรือเปลี่ยนเส้นใยไปอย่างไรก็ตาม **ร่องรอยอิทธิพลของผ้าปาโตลาจากประเทศอินเดียก็ยังคงปรากฏให้เห็นและเป็นร่องรอยที่ชัดเจน สามารถใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงและสืบทอดได้ ดังปรากฏที่ผ้าสมปักปูมของราชสำนักสยามตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาลงมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ที่นำมาใช้เป็นผ้านุ่งตามชั้นยศของเสนาบดี ข้าราชการ ขุนนางใหญ่น้อยตามลำดับกัน นอกจากนั้นยังปรากฏให้เห็นชัดเจนที่ผ้าซัมป๊วตโฮลจองกระเบน ของประเทศกัมพูชา และผ้าเขยหรือผ้าตีนกับของประเทศลาวอีกด้วย**

ศักยภาพในการทอผ้าของแต่ละประเทศคือ กัมพูชา ลาว และไทยนั้นแตกต่างกันไปตามความชำนาญของช่างทอผ้าในท้องถิ่นนั้นๆ หากแต่ในอดีตที่ผ่านมาทั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์นั้น ประเทศกัมพูชาและลาว ต่างก็เป็นส่วนหนึ่งในขอบขัณฑสีมาของสยาม คือเป็นประเทศราช ดังนั้นจึงมีความเป็นไปได้ที่จะมีการนำช่างทอผ้าที่มีความสามารถจากทั้ง 2 ประเทศนั้น มารับราชการทอผ้าสำหรับใช้ในราชการของสยาม ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ปรากฏหลักฐานว่ามีการตั้งโรงงานทอผ้าของหลวงในกรุงเทพมหานครถึง 2 โรง เพื่อผลิตผ้าทอในรูปแบบต่างๆ เพื่อสนองความต้องการของทางราชการ นอกจากนี้แล้วยังมีการตั้งโรงงานทอผ้าของหลวงขึ้นที่ประเทศกัมพูชาอีกด้วย เพื่อผลิตเฉพาะผ้าสมปักปูมไหมส่งให้กับราชสำนักสยาม เนื่องจากโรงทอผ้าของหลวงในกรุงเทพมหานครไม่สามารถผลิตได้เพียงพอต่อความต้องการ เนื่องจากต้องทอผ้าประเภทอื่นๆ พร้อมๆ กันไปอีกด้วยไม่ว่าจะเป็นผ้ายกไทย ผ้าปูมไทย ผ้าไหมพื้น และผ้าอื่นๆ อีกเป็นจำนวนมากสำหรับใช้สอยในราชสำนัก ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า **แหล่งผลิตสมปักปูมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มี 2 ประเทศคือ ผลิตในประเทศไทย จากโรงทอผ้าของหลวงหรือที่นิยมเรียกกันว่า “โรงไหมหลวง” ในกรุงเทพมหานคร ซึ่งก็มีถึง 2 โรง และผลิตจากประเทศกัมพูชา ตามคำสั่งจากราชสำนักสยาม**

The patola cloth was thought to be the inspiration of many single ikats in Southeast Asia today. This cloth was used to be exported to Indonesia, Siam, Cambodia and Laos for the use of the royal families. However, Cambodia, Laos and Siam courts changed the patterns and materials. Due to the painstaking weaving process, the majority of ikats in Cambodia, Laos and Siam are single ikat.

The patola has been known to share many similar characteristics with Pha Som Pak Poom in Siam. That is, they both use double ikat dying technique and are designed to feature a large square forming border for the motifs intricately woven in the entire square frame. Both ends of the fabrics are rather wide and contain geometrical motifs in cone triangular shapes.

แหล่งผลิตผ้า “สมปักปูม” จาก ประเทศกัมพูชาหรือเขมร

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีหลักฐานว่ามีการสั่งผ้าสมปักปูมมาจากหัวเมืองประเทศและกัมพูชาในฐานะประเทศราชของสยาม อีกทั้งมีชายแดนติดต่อกัน ทำให้สะดวกที่จะสั่งทอและส่งเข้ามาตามธรรมเนียม และทางกัมพูชาเองก็มีความชำนาญในการทอผ้าชนิดนี้เป็นอย่างมาก ผ้าที่ได้มีเนื้อละเอียด แน่น คงทน เนื่องจากใช้กรรมวิธีการทอแบบสามตะกอที่ทางฝ่ายไทยทอไม่ได้หรือไม่สันทัด และใช้เส้นไหมที่เรียบเนียนเล็กละเอียด เป็นเส้นไหมที่มีคุณภาพชั้นเยี่ยมที่สุด ทำให้ราชสำนักสยามยังต้องสั่งทอผ้าจากกัมพูชา ดังที่ปรากฏในสาส์นสมเด็จ เล่มที่ 24 ว่า

*“... ว่าถึง**ผ้าปูม** ทำให้เกิดอยากรู้ขึ้นมาว่า ชาติไหนทำผ้าปูม ว่าตามตัวอย่างผ้าปูมไทยก็มี ผ้าปูมเขมรก็มี ผ้าปูมทอมาแต่เมืองมลายูก็มี แต่ไม่เคยได้ยินว่ามีผ้าปูมมอญ พม่าหรือญวนและจีน แต่นึกดูประเดี๋ยวก็ได้เค้าว่า **เขมรเห็นจะทำก่อน ไทยเราเอาอย่างมาจากเขมร** เพราะคำที่เรียกชื่อว่าปูม ก็มิใช่ภาษาไทยและในเมืองไทยมีโรงไหมของหลวงมาแต่โบราณ สำหรับทอผ้าสมปักปูมและสมปักกรวยเชิง พระราชทานเป็นเครื่องยศขุนนาง...”*

จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖)

(๖๓) ร่างตราน้อย ถึงเมืองกัมพูชา ทรงพระประสงค์ศิลาลาย ผ้าสมปักโดยเร็ว

The Royal official letters of King Rama IV (1853)

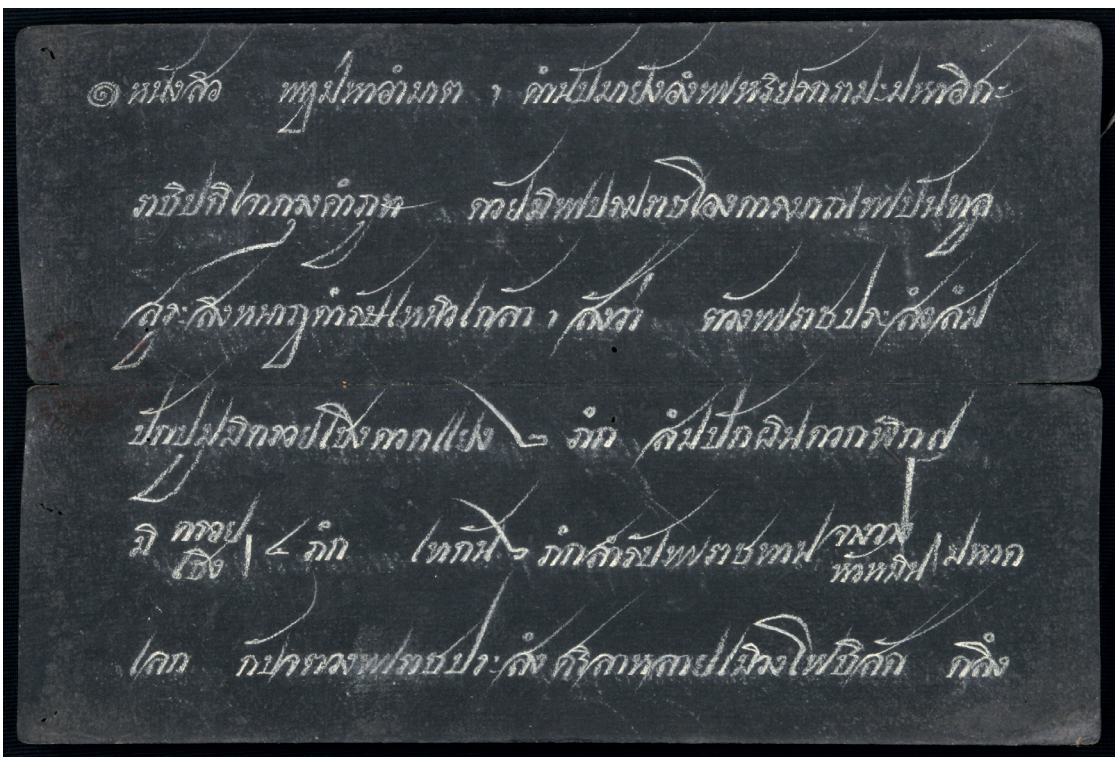

Pha Som Pak Poom Production in Cambodia

Though, there were two Royal Weaving Mills that produced Pha Som Pak Poom in Siam, another important source of Siamese Pha Som Pak Poom production was in Cambodia. It was stated in San Somdet (Correspondences between Prince Naritsaranuwattiwong and Prince Damrongrachanuphap), Volume 24, that since the word

> *"...talking about Pha Poom, I am curious to know what country created the textiles. There are Pha Poom from Thailand, Cambodia, or Malayu, but I never heard of one from Mon, Myanmar, Vietnam, or China. Considering about it,* ***it seems that the fabric was produced in Cambodia first before the Thais borrowed such weaving technique from the Khmer people"***

จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

(๑๗) ร่างสารตรา ถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองพระตะบองตอบเรื่องได้รับผ้าสมปักซึ่งให้หลวงนครบริรักษ์คุมเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายและให้เจ้าเมืองกรมการจัดทอผ้าสมปักปูมทองนากดอกใหญ่ สีต่างๆ ๔ ผืน ส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายอีกให้ทันกำหนด ณ วัน ๗ ฯ๑๒ ๖ ค่ำ

The Royal official letters of King Rama IV (1855)

(17) The letter to the ruler of Battambang telling of Pha Som Pak the King of Siam received and more 4 pieces of Pha Som Pak Poom Nak Dok Yai required.

(๗๗) ร่างตรา ถึงเมืองพระตะบองได้นำผ้าสมปัก ผ้าปูมถวายกราบทูลแล้ว

(77) The letter to the ruler of Battambang telling of Pha Som Pak and Pha Poom granted to King Rama IV

จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

(๕๒) หนังสือ ถึงพระยาอภัยภูเบศ พระยานครเสียมราชให้เร่งจัดทอผ้าผืนส่งลงไปกรุงเทพฯ โดยเร็ว มา ณ ๗ ๑ฯ ๘ ค่ำ ปีมะโรงอัฏฐศก

The Royal official letters of King Rama IV (1856)

(52) The letter to the ruler of Siem Reap requesting textiles for the Bangkok court

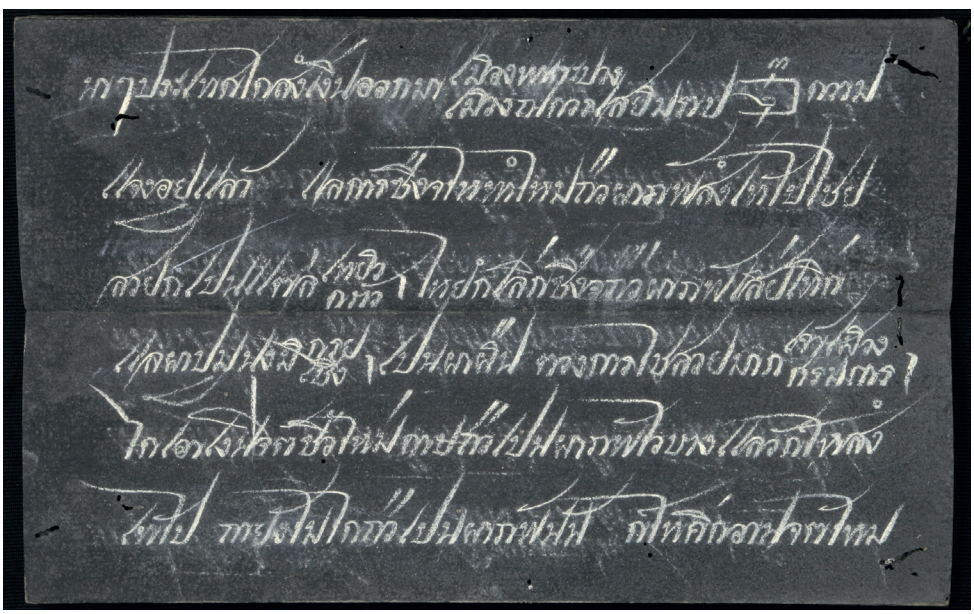

จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๒๔

(๑๕๒) ตราน้อย ถึงข้าหลวงและผู้ว่าราชการเมืองพระตะบองเรื่องผ้าทอสมปักเชิง และสมปักล่องวน มา ณ วัน ๔ ฯ ๔ ๒ ค่ำ

The Royal official letters of King Rama IV (1862)

(152) The letter to the ruler of Battambang ordering Pha Som Pak Choeng

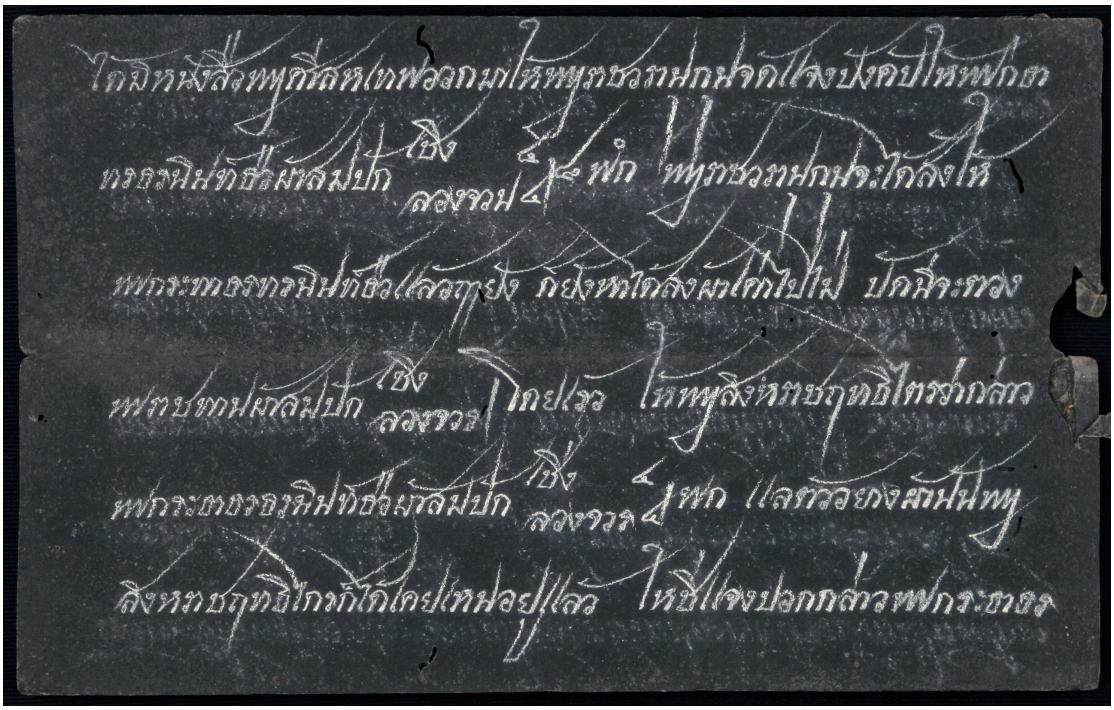

จากข้อความและเอกสารข้างต้น เป็นเครื่องยืนยันได้ว่าราชสำนักสยามในอดีตได้มีการสั่งทอและส่งผ้ามาจากกัมพูชามาโดยตลอดและเป็นจำนวนมากด้วย

แหล่งผลิตผ้าสมปักปูมในประเทศไทย

แหล่งผลิตผ้าสมปักปูมในสยามหรือประเทศไทยอยู่ที่โรงทอผ้าของหลวงหรือที่นิยมเรียกกันว่าโรงทอหลวง หรือโรงไหมหลวง มี 2 โรง **โรงหนึ่งอยู่บริเวณใกล้สะพานช้างโรงสี อีกโรงหนึ่งอยู่ใกล้วังหน้า** ทั้งสองโรงตั้งอยู่ริมแนวคลองที่เรียกว่าคลองคูเมืองเดิมของเมืองหลวง (กรุงเทพมหานคร)

ในประชุมพงศาวดาร เล่มที่ 15 อธิบายว่าคลองคูเมืองเดิมนี้ เป็นคลองขุดที่สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดขึ้น เพราะต้องการขยายเมือง เพื่อให้เป็นคูเมืองด้านตะวันออกของกรุงธนบุรี มีอาณาเขตครอบคลุมมาทางด้านฝั่งพระนคร โดยโปรดฯ ให้ขุดคูเมืองเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้ง 2 ด้าน คือ ด้านเหนือที่ท่าช้างวังหน้า ด้านใต้ที่ปากคลองตลาด ดินที่ได้จากการขุดคลองโปรดให้พูนขึ้นเป็นเชิงเทิน ตั้งค่ายไม้ทองหลางทั้งต้นตลอดแนวคลองเพื่อป้องกันข้าศึก

Pha Som Pak Poom Production in Siam

In Siam, the major sources of Pha Pak Poom production were the Royal Silk Mills or the Royal Weaving Mills. There were two Royal Mills in the old times, **one near Chang Rongsi Bridge and another near the Front Palace (Wang Na),** both of which stood along the old city moat canal (Khlong Khu Mueang Doem) of Bangkok. According to the Thai Historical Annals, Volume 15, the old moat canal was ordered to be dug by King Taksin Maharaj to serve His Majesty's plan for city expansion. Built on the east side of Krung Thonburi, the former Thai capital city, it exceeded into the west part of Phra Nakorn area. The canal joined Chaophraya River on the north at Tha Chang Wang Na and on the south at Pak Khlong Talat.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายราชธานีมาอยู่ฝั่งพระนครแล้วได้ทรงพระกรุณาโปรดดกล้าฯ ให้ขุดคูเมืองใหม่เพื่อขยายอาณาเขตราชธานีให้กว้างใหญ่ออกไปอีก คลองคูเมืองเดิมจึงกลายเป็นเส้นทางคมนาคมของราษฎรผ่านกลางกรุงเทพมหานคร ไม่ได้ใช้ประโยชน์เป็นคูเมืองอีกต่อไป

ประชาชนที่อาศัยอยู่ในย่านตามชายฝั่งคลองต่างก็เรียกชื่อคลองตามสถานที่ที่คลองนี้ไหลผ่าน เช่น ปากคลองด้านเหนือผ่านโรงไหมหลวง เรียก “คลองโรงไหมหลวง” (โรงทอหลวง 1) ปากคลองด้านใต้เป็นตลาดที่คึกคักทั้งบนบกและในน้ำ จึงเรียก “ปากคลองตลาด” ส่วนตอนกลางระหว่างคลองหลอดวัดราชนัดดา (คลองหลอดข้างวัดบุรณศิริมาตยาราม) กับคลองหลอดวัดราชบพิธ ได้มีประกาศของสุขาภิบาล ร.ศ. 127 ให้เรียกว่า “คลองหลอด” ซึ่งหมายถึงคลองที่อยู่ระหว่างคลองหลอดทั้งสอง

ดังที่ปรากฏในสาส์นสมเด็จ เล่ม 1 ว่า “...ตอนเหนือของคลองหลอดเรียกคลองโรงไหม ตอนกลางเรียกคลองหลอด ในตำนานวังหน้านี้ คลองโรงไหมควรจะเรียกว่าคลองคูพระนครเดิม แต่ด้วยเหตุที่ตั้งโรงไหมขึ้นหน้าข้างวังหน้า จึงได้ชื่อว่า คลองโรงไหม...”

โรงไหมหลวง (โรงทอหลวง 2) ที่อยู่ใกล้สะพานช้างสี ริมคลองหลอด ด้านทิศตะวันออกของพระราชวังเลิกกิจการไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ปรากฏในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 จากเรื่องอิเหนาว่า เป็นสถานที่สำหรับขายผ้ายกทอง สมปักล่องจวนเป็นต้น

“...คลองหลอดแลลิ่วสุดตา น้ำลงคงคาไม่ขอดเคือง
นาวาค้าขายพายขึ้นล่อง ตามแม่น้ำลำคลองแน่นเนือง
แพจอดตลอดท่าหน้าเมือง นองเนืองเป็นชนัดในนที
ข้าวของต่างต่างเอาวางขาย แพรม้วนมากมายหลายสี
ยกทองล่องจวนเจ็ดตะคลี พลอยมณีเพชรนิลจินดา...”

When King Rama I re-established the capital city in Phra Nakorn area on the eastern side of Chaophraya river bank, the old moat canal was used as a transportation route instead. The canal was then called in accordance with the area it ran past. For example, the canal mouth on the north was called “Klong Rong Mai Luang” (the Royal Mill canal) as it ran past the Royal Silk Mill (the Royal Mill 1) and the canal mouth on the south was called “Pak Khlong Talat” (Market canal) as it was surrounded by bustling land and floating markets. The part that ran between Khlong Lot Wat Ratchanatda and Khlong Lot Wat Ratchabophit was called “Khlong Lot”.

According to San Somdet, Volume 1, “...the northern part of Klong Lot is called Khlong Rong Mai (the Silk Mill canal) while the central part is simply called Khlong Lot. Based on the Historical Record of the Front Palace, Khlong Rong Mai should have been called Khlong Khu Phra Nakorn Doem (the old moat canal of Phra Nakorn). However, since a silk mill was built in front of the Front Palace, that area of the canal was called “Khlong Rong Mai” (the Silk Mill canal) instead...”

The Royal Silk Mill that was located near Chang Si Bridge (the Royal Mill 2), on the side of Khlong Lot, east of the Royal Palace, ended its operation in the reign of King Rama III. With reference to Inao, a famous literary work by King Rama II, the Mill once served as a market for Pha Yok Thong (silk brocaded with gold threads) or Pha Som Pak Long Juan.

ส่วนโรงไหมหลวงใกล้วังหน้า ด้านทิศเหนือของโรงไหมหลวงสะพานช้างสี สันนิษฐานว่าน่าจะอยู่บริเวณ**พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอศิลป ถนนเจ้าฟ้า** ในปัจจุบันเป็นสถานที่ทอพระภูษาทรงพระเจ้าอยู่หัว และทอผ้าสำหรับพระราชทานเจ้านายและข้าราชการ มีเจ้าคุณหญิงเป้า ธิดาสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยยาติ เป็นผู้กำกับควบคุมการผลิต ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ถึงรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงเลิกกิจการ

On its north, near the Front Palace, stood another Mill which was used to produce clothes and attires for the King, noblemen, and government officers. It was operated and controlled by Chao Khun Ying Pao, a daughter of Phraya Barommaha Pichayati, since the reign of King Rama IV. It ceased its operation in the reign of King Rama V.

แผนที่แสดงที่ตั้งโรงทอหลวง 2 แห่ง สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

A map showing location of the two Royal Mills in early Rattanakosin period

สมเด็จเจ้าพระยา นริศรานุวัตติวงศ์ อธิบายโรงไหมใกล้วังหน้าไว้ในสาส์นสมเด็จ เล่ม 24 ว่า

In San Somdet, Vol. 24, Prince Phraya Narisara Nuvadtiwongse discussed about the Royal Mill near the Front Palace as follows:

"...โรงไหมของเราเป็นแน่ว่าจำมาจากเขมร แต่ที่เจ้าคุณป้าควบคุมนั้นไม่ทราบ มาทราบเอา ชั้นคุณมนตรีในการที่ให้โรงไหมทอผ้าตราหรือสั่งให้ทำมาแต่เมืองนอกนั้นไม่ประหลาดอะไร เพราะทำมาแต่เมืองนอกนั้นง่ายกว่าที่โรงไหมจะทำ แต่เดี๋ยวนี้ผ้าตราเล็กๆ ก็ทำในนี้ เพราะมีช่างทอมากขึ้น โรง ***ไหมซึ่งเคยทอผ้าสมปักอยู่แต่ก่อนนั้น (โรงไหมหลวงริมคลองหลอด) ล้มไปแล้ว..."***

"...โรงไหมนั้น ยังมีอยู่จนในตอนต้นรัชกาลที่ ๕ เจ้าคุณหญิงเป้าราชินีเป็นผู้บัญชาการ เมื่อแรกทรงตั้งระเบียบเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ให้มีสายสะพายและแถบห้อยขึ้น คิดแบบแล้วโปรดให้พระยามนตรีสุริวงศ์ (ชื่น) เมื่อยังเป็นที่เจ้าหมื่นเสมอใจราช ไปจัดการทอที่โรงไหม เพราะแกเป็นลูกเจ้าคุณหญิงเป้า เครื่องราชอิสริยาภรณ์ใช้สายสะพายและแพรแถบทอในเมืองไทยมาหลายปี เห็นจะเป็น จนปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ เมื่อสถาปนาเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชะรอยโรงไหมจะไม่สามารถทำแพรลีชมพูได้งาม จึงสั่งแพรเครื่องราชอิสริยาภรณ์ต่างๆ มาจากยุโรปแต่นั้นมา ***ส่วนโรงไหมนั้นตั้งแต่เลิกนุ่งสมปัก เปลี่ยนเป็นผ้าม่วงสี กรมท่าก็เลิก เพราะใช้ผ้าสั่งมาจากเมืองจีนแทน..."***

"...It is established that we have learnt to build our Silk Mill from the Khmer people. I didn't know much when the Mill was run by Khun Ying Pao but learnt more about it after it was transferred to Khun Montri. At that time, it was normal to have Pha Tra (fabrics with royal emblems) woven at the Mill or ordered from abroad, since the fabric could easily be made in other countries. However, these days, small pieces of Pha Tra are woven here as there are more weavers at the Mill. The Mill used to create Pha Som Pak (the Royal Silk Mill near Khlong Lot) was already closed down...It used to operate under Khung Ying Pao's supervision until early King Rama V's period. When a shoulder strap and pendants were designed to be part of the royal insignia under the Royal Insignia Regulations, Khun Ying Pao would design the pattern and order her son, Phraya Montri Suriyawong (Chuen), who then held the title of Chao Muen Samer Chairat, to arrange for the production of the fabrics at the Mill. The Thai royal insignia involved a shoulder strap and silk ribbon bars woven in the country for so many years. However, when the Most Illustrious Order of Chula Chom Klao insignia was established in 1873, there were concerns that the pink silk ribbon woven by the Mill may not meet the expected standard. The silks used to create royal insignia have thus been ordered to be imported from European countries ever since. After Pha Som Pak was no longer used in the court and was replaced by navy blue Pha Muang, a fabric imported from China, the Mill was eventually closed down.

อย่างไรก็ตาม แม้โรงทอหลวงจะเลิกแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ก็ตาม ก็ยังพบว่ามีการใช้ผ้าสมปักปูมอยู่เรื่อยมา จนแม้ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 อย่างที่ปรากฏในภาพเจ้าพระยารามราฆพ (หม่อมหลวงเฟื้อ พึ่งบุญ) นุ่งผ้าสมปักปูมตามตำแหน่งชั้นยศเพื่อถ่ายภาพเป็นที่ระลึก เป็นต้น

However, even after the Mill ceased to operate, it was found that Pha Som Pak Poom were sometimes still in use. The picture below shows Phraya Ram Rakhop (M.L. Fueng Peungboon) wearing Pha Som Pak Poom attire.

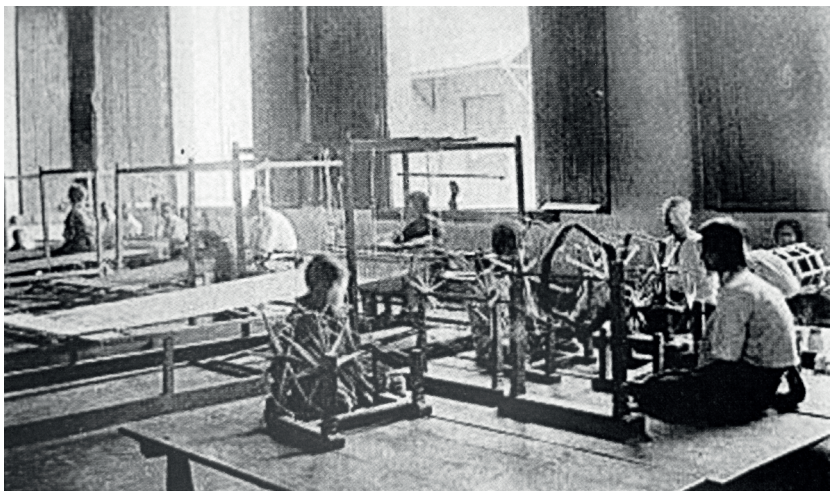

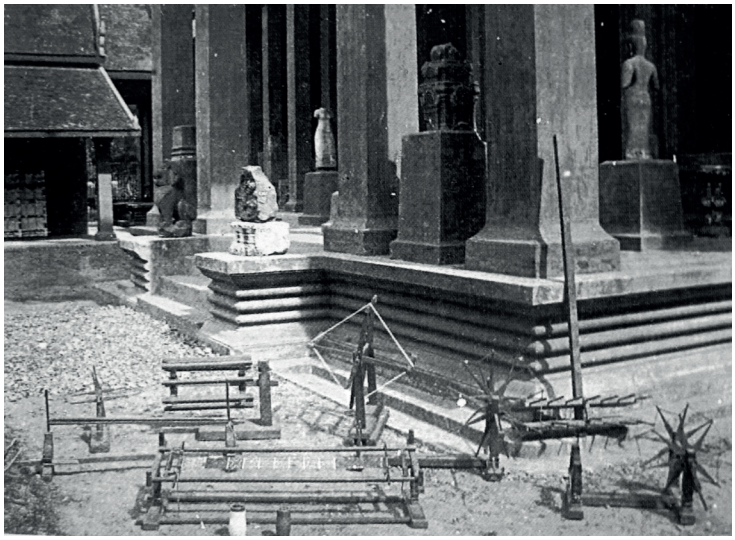

ความแตกต่างของผ้าสมปักปูมที่ผลิตจากโรงไหมหลวงในประเทศไทย กับที่ประเทศกัมพูชา

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า **ผ้าสมปักปูมที่ผลิตจากประเทศกัมพูชาเป็นผ้าทอแบบสามตะกอ ส่วนผ้าที่ทอจากโรงไหมหลวงจะเป็นผ้าทอแบบสองตะกอ** ซึ่งจะทอง่ายกว่าแบบสามตะกอ อันเป็นที่มาของข้อสันนิษฐานที่ว่าชาวกัมพูชามีความชำนาญในการทอผ้ามากกว่าคนไทย กรรมวิธีในการทอนั้นก็จะแตกต่างกันตามที่ได้กล่าวมาแล้วคือ การทอผ้ามัดหมี่แบบปกตินั้นจะทอได้ง่ายกว่าการทอผ้าไหมมัดหมี่แบบโฮล เนื่องจากการทอผ้าไหมมัดหมี่แบบโฮลนั้นซับซ้อนกว่ามาก

The Difference between Pha Som Pak Poom Produced from the Royal Silk Facility and that from Camdodia

Pha Som Pak Poom from Cambodia uses three twill woven technique while those made from the Royal Silk Facility uses two twill woven technique, which is considered as a simpler technique. Because of this, it is assumed that Khmer people have more craftsmanship in weaving than Thai people, as the weaving of silk ikat Hol from Cambodia is more complicated.

ความแตกต่างของผ้าที่ทอจากประเทศกัมพูชาและผ้าที่ทอจากโรงไหมหลวงคือ เนื้อผ้าทอแบบสามตะกอนั้น ด้านหน้าและด้านหลังของผ้าจะมีสีและความมันเงาที่แตกต่างกันคือ ด้านหนึ่งจะมีสีเข้ม ส่วนอีกด้านหนึ่งจะมีสีอ่อนกว่า และหากสังเกตเนื้อผ้าจะเห็นลายทแยงคล้ายลายก้างปลาและมีเนื้อผ้าที่แน่นกว่าผ้าสองตะกอ ซึ่งเกิดจากการทอด้วยการแบ่งเส้นยืนออกเป็นสามกลุ่ม ทำให้อีกด้านหนึ่งปรากฏสีของเส้นยืนมากกว่าอีกด้านเป็นสองเท่า ในทางกลับกัน อีกด้านหนึ่งก็ปรากฏสีของเส้นพุ่งมากกว่าอีกด้าน ส่วนการทอแบบสองตะกอจะแบ่งกลุ่มเส้นยืนออกเป็นสองกลุ่มทำให้ด้านหน้าและด้านหลังของผ้าปรากฏสีเส้นพุ่งและสีเส้นยืนเท่ากัน

ส่วนความแตกต่างของลวดลายนั้นอาจกล่าวได้ว่าไม่มีความแตกต่างกันมากนัก เนื่องจากคงได้รับอิทธิพลและแรงบันดาลใจจากอินเดียใกล้เคียงกัน รวมทั้งผ้าสมปักปูมเขมรก็ต้องทอขึ้นตามคำสั่งจากราชสำนักส่วนกลาง ทำให้กระบวนลายผ้า และสีสันต่างๆ มีความละม้ายใกล้เคียงกัน เพราะในที่สุดก็จะถูกใช้เป็นผ้าสำหรับพระราชทานเสนาบดีตามตำแหน่งชั้นยศเช่นเดียวกัน

The difference between woven textiles from Cambodia and royal silk facility of Thailand is that the front and back fabric from three twill weaving will have different tone of colors and luster. One side will be darker while the other side will be lighter. Looking closely at the texture, we can see the diagonal patterns that look like fish bones. The fabric is thicker than fabric woven from two twill technique. In three twill weave, warp yarns are divided into three groups, making one side of the fabric to show twice more of the warp yarn colors than the other side. On the other hand, the other side will show twice more of the weft yarn colors. Two twill weave, however, divides warp yarns equally into two groups, making both sides of the fabric to show the same colors of weft and warp yarns.

The patterns of both Pha Som Pak Poom from Cambodia and Thailand are not very different, as probably both received influence and inspiration from India. Pha Som Pak Pooms from Cambodia were also woven according to the order from the central royal court. The patterns and colors were respectively close to those of Thailand, as both were used as granted cloths for government officials according to ranks. The only noticeable difference is Pha Som Pak Poom from Cambodia typically have Lai Kruai Choeng pattern on both edges of fabric all through the whole length while the same pattern on Pha Som Pak Poom from Thailand is narrower as the pattern is braced by Lai Sangwian patterns or the edges of the fabric along the whole length of the fabric, forbidding Lai Kruai Choeng pattern to fill the whole length of the cloth.

แต่อย่างไรก็ตามผ้าสมปักปูมที่ทอขึ้นในประเทศไทยจากโรงไหมหลวง ก็ยังมีข้อแตกต่างกับผ้าสมปักปูมที่ทอขึ้นในประเทศกัมพูชา พอให้สังเกตได้คือ ผ้าสมปักปูมของกัมพูชาจะมีลายกรวยเชิงที่ปลายชายผ้าทั้ง 2 ด้าน กว้างตลอดเต็มหน้าผ้า ในขณะที่ลายกรวยเชิงบนผ้าสมปักปูมของโรงไหมหลวงของไทยจะแคบกว่า เพราะมีลายสังเวียนหรือขอบผ้าที่กระหนาบอยู่ทั้งตอนบนและตอนล่างของขอบผ้าพาดผ่านยาวตลอดความยาวของผืนผ้า จึงทำให้ลายกรวยเชิงที่ปลายชายผ้าทั้ง 2 ด้านยาวไม่เต็มหน้าผ้า เพราะถูกสังเวียนที่ขอบมาเบียดบังพื้นที่ไป

นอกเหนือจากผ้าสมปักปูมที่ทอขึ้นจากโรงไหมหลวงในประเทศไทย และจากประเทศกัมพูชาแล้ว **ยังปรากฏพบผ้าในลักษณะเดียวกันกับผ้าสมปักปูมของทั้งไทยและเขมร ในลาวอีกด้วย โดยลาวจะใช้เป็นผ้านุ่งโจงกระเบนของผู้ชาย ในงานพิธีสำคัญ เช่น งานแต่งงาน โดยฝ่ายเจ้าบ่าวจะเป็นผู้นุ่งจึงมีชื่อเรียกว่า “ผ้าเขย”** และเนื่องจากผ้ามัดหมี่ที่ทอขึ้นในลาวนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับที่ทอขึ้นที่โรงไหมหลวงของไทย คือ ทอด้วยกี่หน้าแคบ และต้องใช้ผ้า 2 ชิ้นมาเพลาะต่อเข้าตรงกลางผืน เพื่อจะได้ผ้านุ่งขนาดใหญ่เต็มตัว ลายมัดหมี่ที่ทอผืนแรกต้องถูกพลิกกลับด้านในการมัดหมี่อีกผืนหนึ่ง ทำให้ผ้าชนิดนี้มีชื่อเรียกที่ค่อนข้างเป็นที่นิยมมากกว่าชื่อแรกว่า **“ผ้าตีนกับ”** ซึ่งเป็นการออกเสียงด้วยสำเนียงลาว ซึ่งตรงกับสำเนียงไทยว่า “ผ้าตีนกลับ” นั่นเอง

Besides Pha Som Pak Poom woven from Royal Silk Facility in Thailand and Cambodia, similar types of textiles were also found in Laos. Laotians use the textile as Chong Kraben for men in important ceremonies, for example, wedding. It is worn by the groom, so it is called “Pha Koey”. Because of silk ikat woven in Laos have the same features as those woven by the Royal Silk Facility of Thailand – that it has narrow width and requires two pieces of cloths to be stitched together in the middle to produce a large, full body Pha Nung (wrap-around skirt). The mat mii pattern from the first piece of cloth will be turned inside-out to create another mat mii of the second piece. Because of this special procedure, this type of fabric is commonly referred to as “Pha Teen Kab”, a word in Lao language which is equivalent to the word **“Pha Teen Klab”** in Thai language. Little is known about the history and academic information of “Pha Teen Kab”. Scholars on Thai northern textiles explained that this type of fabric might probably belong to Tai Phuan ethnic group, who reside in the Xiangkhouang and Luang Prabang in Laos. The fabric was woven with both silk and cotton. In the past, the silk fabrics were commonly dyed from natural ingredients. However, recently chemical colors were used instead. Pha Teen Klab from Laos also uses two twill technique, the same with Pha Som Pak Poom from Royal Silk Facility of Thailand. Sometimes people call this type of fabric as “Som Pak Lao” or “Som Pak Poom Lao” or “Poom Lao”. Evidence from Laos indicated that this type of fabric was used by Laos’ royal court. King of Laos ordered the weaver to make the fabric in order to grant to ministers, government officials, and courtiers, in the same way as practiced in the royal court of Siam.

ผ้าตีนกับของลาวจะทอแบบสองตะกอ เช่นเดียวกับผ้าสมปักปูมจากโรงไหมหลวงของไทย บางครั้งจึงมีผู้เรียกว่า “สมปักลาว” หรือ “สมปักปูมลาว” หรือ “ปูมลาว”

จากหลักฐานทางฝ่ายลาวกล่าวว่าผ้าชนิดนี้เป็นผ้าที่ราชสำนักลาวโดยเจ้ามหาชีวิต หรือพระมหากษัตริย์ลาวเป็นผู้สั่งให้ช่างทอทอขึ้นเพื่อใช้พระราชทานแก่เสนาบดี ข้าราชการ และข้าราชบริพารของพระองค์ ทำนองเดียวกันกับราชสำนักสยามเช่นกัน

เมื่อพิจารณาจากประวัติของผ้าและรายละเอียดต่างๆ บนผืนผ้านี้ จะพบว่าลาว ก็ได้รับอิทธิพลจากผ้าปาโตลาของอินเดียมาอย่างชัดเจนเช่นกัน หากแต่ที่ลาวไม่ทำเป็นมัดหมี่สองทาง คงทำเป็นมัดหมี่เฉพาะที่เส้นพุ่งเพียงทางเดียวเท่านั้น นอกจากนั้นเส้นไหมที่ใช้ทอผ้าตีนกับของลาว จะตรงข้ามกับของไทยและกัมพูชา คือจะเป็นไหมเส้นหยาบ เส้นโตมีปุ่มปม

สำหรับ “ผ้าตีนกับ” หรือ “ผ้าเขย” ของลาวที่คนไทยนิยมเรียกว่า “ปูมลาว” นั้น นอกจากจะใช้นุ่งในงานพิธีสำคัญ เช่น งานแต่งงาน โดยผู้นุ่งคือเจ้าบ่าวแล้ว ในงานมงคลอื่นๆ ที่สำคัญก็จะถูกนำมานุ่งโดยฝ่ายชายอีกเช่นกัน และในวาระสุดท้ายของชีวิต ซึ่งถือเป็นงานอวมงคลสุดท้ายเช่นกัน ผ้านี้จะถูกนำมาปกโลงศพหรือคลุมเหนือโลงศพ ที่เปิดฝาโลงไว้ เพราะในสมัยก่อนไม่มีการฉีดยารักษาศพ หากตีไม้ฝาปิดโลงจะทำให้อากาศอบอ้าวและศพจะส่งกลิ่นเร็วขึ้น ดังนั้นผ้าชนิดนี้จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งตามประโยชน์ใช้สอยว่า “ผ้าปกโลง” และเมื่อปลงศพแล้วถือเป็นธรรมเนียมที่ทายาทและลูกหลานจะตัดแบ่งผ้านี้ออกเป็นส่วนๆ เพื่อนำกลับไปบูชาหรือเป็นที่ระลึก ดังนั้นจึงมีโอกาสพบผ้าตีนกับกับของลาวในสภาพสมบูรณ์ครบถ้วนเต็มผืนได้น้อยมาก

Considering the history and details on the fabric, it is found that Laos evidently received influence from Patola of India. However, Laos did not make a two-way mat mii (applying tie-dye technique for both warp and weft yarns), but only for weft yarns. Silk yarns used for weaving Pha Teen Kab from Laos are opposite to the silk yarns used by Thailand and Cambodia – that is the yarns are coarse and thick with some small knots. **“Pha Teen Kab” or “Pha Koey” from Laos that Thai people refer to as “Poom Lao”** was not only worn by men during important ceremonies including wedding, it was also worn in other auspicious ceremonies and ultimately at the end of life, which is considered as the last inauspicious ceremony. This type of cloth was used in covering the open casket. In the old days, embalming injections did not exist. If the casket was closed, the air inside the casket would easily become stuffy, causing the smell of the corpse to disperse faster. This type of fabric, consequently, has another name after this particular usage as “Pha Pok Loeng” (cloth covering the casket). After cremation, it was a tradition for the heirs and descendants to cut the fabric into many pieces and take the pieces home to worship or commemoration. Because of this reason, it is extremely difficult to find Pha Teen Kab from Lao in complete, perfect condition.

ผ้าสมปักปูมที่ส่งมาจากประเทศกัมพูชาจะมีโครงสร้างผ้าที่มีแนวลายกรวยเชิงที่ปลายชายผ้าทั้งสองด้านยาวหรือกว้างเต็มหน้าผ้า และส่วนขอบผ้าที่เรียกว่า “สังเวียน” จะไม่ยาวเต็มความยาวของผืนผ้า หากแต่จะสิ้นสุดลงเมื่อบรรจบกับส่วนแนวกรวยเชิง และสังเวียนที่สิ้นสุดลงที่แนวลายกรวยเชิงนี้จะวกมาบรรจบกันกลายเป็นกรอบล้อมรอบ กรอบลายช่อแทงท้อง ที่ล้อมรอบส่วนท้องผ้าอีกต่อหนึ่ง

Pha Som Pak Poom from Cambodia typically has a structure with rows of Lai Kruai Choeng patterns along both edges of the fabric or to the full width of the fabric. The edge of the fabric, which is called “Sangwian” does not run the full length of the whole fabric but will end when meeting with Lai Kruai Choeng. The part of Sangwien which ends at the Lai Kruai Choeng will loop back, creating a frame with patterns named Lai Lom Rok, Lai Chor Tang Tong which encircles the body of the fabric.

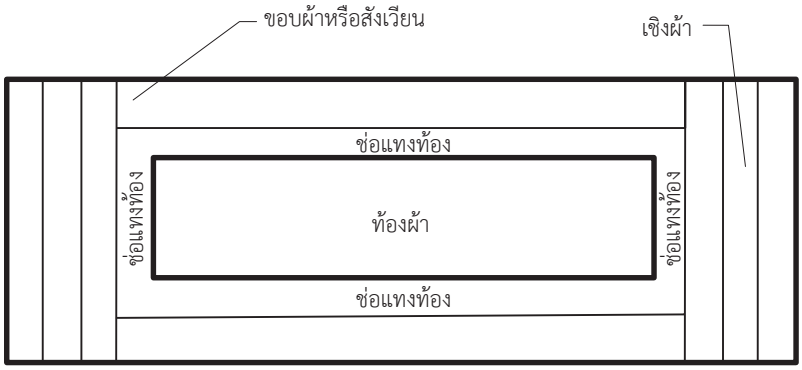

ตัวอย่างลักษณะโครงสร้างผ้าปูมที่ทอมาจากประเทศกัมพูชา
Example of Structure of Pha Poom from Cambodia

ผ้าสมปักปูมไทยที่ทอจากโรงไหมหลวงในกรุงเทพมหานคร จะมีโครงสร้างผ้าที่มีส่วนของขอบผ้าหรือสังเวียนที่กระหนาบขอบแนวริมผ้าทั้งตอนบนและล่างของผืนผ้า ยาวเต็มตลอดความยาวของผืนผ้า ทำให้ส่วนของแนวลายกรวยเชิงที่ชายผ้าทั้ง 2 ด้าน กว้างหรือยาวไม่เต็มหน้าผ้า และส่วนท้องผ้าที่อยู่ตรงกลางของผืนผ้าจะถูกล้อมกรอบด้วยแนวลายช่อแทงท้องเพียงชั้นเดียว

จากการศึกษาเรื่องผ้าสมปักปูมไทย สมปักปูมเขมร โดยนักวิชาการหลายท่าน ซึ่งได้ตั้งสมมุติฐานให้สังเกตความแตกต่างของผ้าสมปักปูมที่ทอจาก 2 ประเทศ โดยใช้ความแตกต่างของแนวลายกรวยเชิงที่อยู่ปลายผ้าทั้งสองด้านเป็นข้อกำหนด และนักวิชาการเหล่านั้นก็ได้ให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมไว้อีกด้วยว่า สำหรับผ้าสมปักปูมเขมร ที่เป็นการสั่งผลิตจากราชสำนักสยามแล้ว บางครั้งก็จะมีการทอมัดหมี่ให้มีแนวสังเวียนผ้ายาวเต็มตลอดหน้าผ้าเช่นเดียวกับสมปักปูมไทยที่ทอจากโรงไหมหลวง ดังนั้นจึงเป็นการยากที่จะชี้ชัดเด็ดขาดลงไปว่า ผ้าที่มีลายกรวยเชิงไม่เต็มหน้าผ้าจะเป็นผ้าที่ทอมาจากกัมพูชาหรือทอจากโรงไหมหลวง แต่ในปัจจุบันจากการศึกษาเพิ่มเติม จากผ้าสมปักปูมโบราณที่ค้นพบใหม่อีกเป็นจำนวนมาก ทำให้สามารถตั้งสมมติฐานในการสังเกตเพิ่มเติมได้อีกว่า **ถ้าเป็นผ้าสมปักปูมไทยมักทอด้วยกรรมวิธีแบบสองตะกอเสมอ และถ้าเป็นผ้าสมปักปูมเขมรแล้วจะนิยมทอแบบสามตะกอเสมอเช่นกัน** และผู้ที่มีโอกาสได้ศึกษาผ้าสมปักปูมอย่างใกล้ชิดโดยการสัมผัสแล้ว จะมาสามารถตั้งข้อสมมติฐานเพิ่มขึ้นได้อีกประการหนึ่งคือ ผ้าสมปักปูมเขมรนั้นจะทอด้วยเส้นไหมเส้นเล็ก ละเอียด บาง มีความนุ่มและเป็นเลื่อมเงามากกว่าผ้าสมปักปูมไทยที่แม้จะเป็นเส้นไหมน้อยที่มีขนาดเล็กบาง แต่ก็ยังมีขนาดของเส้นไหมหนากว่าของกัมพูชา รวมทั้งความมันเงาน้อยกว่าของกัมพูชาอีกด้วย

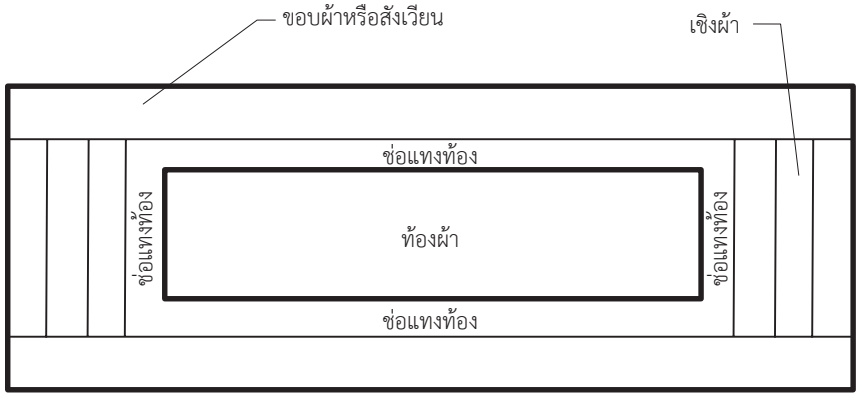

ตัวอย่างลักษณะโครงสร้างผ้าปูมที่ทอในประเทศไทย
Example of Structure of Pha Poom from Thailand

Pha Som Pak Poom from Thailand woven from the Royal Silk Facility in Bangkok typically has a structure with edges of the fabric or "Sangwian" bracing along the length of the fabric, making the rows of Lai Kruai Choeng on both sides not to run the whole length of the fabric. The central body of the fabric is encircled by a single layer of Lai Chor Tang Tong. From the studies of Pha Som Pak Poom from Thailand and Pha Som Pak Poom from Cambodia by many scholars, Som Pak Poom of the two countries could be differentiated by the Lai Kruai Choeng patterns on the edges of the fabric. The scholars further noticed that Pha Som Pak Pooms from Cambodia, which were ordered made from the royal court of Siam, sometimes were woven with mat mii technique so that Sangwian patterns were filled along the whole length of the fabric, just like Pha Som Pak Poom from Thailand woven by Royal Silk Facility. However, from recent findings, many more ancient Pha Som Pak Pooms were found. Assumption can be made that Pha Som Pak Pooms from Thailand were mostly woven with two twill technique while Pha Som Pak Poom from Cambodia were mostly woven with three twill technique. The people studying Pha Som Pak Poom closely by feeling the texture have arrived at another conclusion at Pha Som Pak Pooms from Cambodia were woven with finer, more delicate silk yarns which produced softer and more lustrous fabric than Pha Som Pak Poom from Thailand. Even though Pha Som Pak Poom from Thailand also used fine silk yarns, the yarns were thicker and less lustrous than silk yarns from Cambodia.

การอนุรักษ์และการสืบทอด
Conservation and Inheritance

ผ้าสมปักปูม เป็นผ้าทอที่มีลวดลายตกแต่งบนผืนผ้าอันเกิดจากกรรมวิธีการมัดหมี่ ดังที่ สมเด็จกรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ ทรงให้ข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะการทอผ้าสมปักปูมไว้ในสาสน์สมเด็จ เล่ม 1 ว่า

> ***"...ลายปูมเกิดจากทอด้ายควบ คือเอาด้ายสีต่างกันบิดทอ ด้วยอำนาจความลักลั่นเป็นลายไปต่างๆ ทำให้เกิดปัญญา ย้อมด้ายให้ต่างสีกันเป็นท่อนๆ ทอให้เข้าประจบกันเป็นลายตามความคิด..."***

จากข้อความข้างต้น พบว่า การทอผ้าปูมนั้นต้องใช้ด้ายสีต่างกัน และมีการควบรวมเส้นไหมก่อนนำไปทอ ด้ายสีต่างกันนั้น เกิดจากการมัดเส้นด้ายให้เป็นลวดลายตามที่ได้ออกแบบไว้ แล้วจึงนำไปย้อมสี เพื่อให้ได้ลวดลายและสีตามต้องการ ก่อนนำไปทอเพื่อให้เป็นผืนผ้า เป็นขั้นตอนหนึ่งของ**กรรมวิธีการตกแต่งผ้าแบบ "มัดหมี่"** ที่ปรากฏในปัจจุบัน

ปัจจุบันผ้าที่ทอโดยใช้กรรมวิธีการทอแบบผ้าสมปักปูมนั้น เรียกว่า ผ้ามัดหมี่ หรือ ผ้าโฮล

ผ้ามัดหมี่ (IKAT) เป็นผ้าที่ทอจากฝ้ายหรือไหมที่ผูกมัดเป็นช่วงๆ ด้วยวัสดุที่สามารถป้องกันไม่ให้สีย้อมผ้าซึมเข้าไปติดกับเส้นฝ้ายหรือเส้นไหม โดยการคิดผูกให้เป็นลวดลาย แล้วนำไปย้อมสีก่อนนำไปทอ ถือเป็นศิลปะการทอผ้าพื้นเมืองชนิดหนึ่งที่นิยมทำกันมานานแล้ว กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ในประเทศไทย เช่น ไทยวน ไทลื้อ ไทครั่งในภาคเหนือ และไทลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน (หรืออีสานเหนือ) ที่ได้รับอิทธิพลจากกลุ่มวัฒนธรรมไทลาว นิยมทอผ้าด้วยกรรมวิธีการมัดหมี่ทั้งฝ้ายและไหม ส่วนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง (หรืออีสานใต้) ที่ได้รับอิทธิพลจากกลุ่มวัฒนธรรมเขมร นิยมทอด้วย

Pha Som Pak Poom is made from weaving the tie-dye cotton or silk yarns in which patterns are created from tying and then dipping in dyes before weaving, which is called mat mii (ikat) technique. Prince Narisara Nuvadtivongs made a notice of the characteristics of Pha Som Pak Poom in the Royal Letter (San Somdet), Volume I that "The patterns of Poom are created by **twisting different colored yarns together and dyeing the yarns to create parts of various colors** before weaving into a pattern according to their ideas..."

From the aforementioned statement, it is found that the weaving of Pha Poom requires different colors of yarns and the twisting of yarns together before weaving. The different yarn colors come from tying, folding, or knotting yarns into the pre-designed patterns before dipping into dyes so that the required patterns and colors are achieved prior to weaving. Today, **the textile woven with the same technique as Pha Som Pak Poom is called Pha Mat Mii or Pha Hol.**

เส้นไหมเส้นเล็กละเอียด **ผ้าทอด้วยกรรมวิธีแบบมัดหมี่ จึงเป็นผ้าทอที่มีการสืบทอดจากวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ได้รับอิทธิพลจากโครงสร้างผ้าสมปักปูมแบบราชสำนัก และผ้าสมปักปูมแบบเขมร สืบทอดต่อกันมาหลายช่วงอายุจนสร้างสรรค์เป็นงานผ้าทอมัดหมี่ ที่ปัจจุบันสามารถสร้างรายได้แก่ผู้ทอ และถือเป็นผ้าทอที่สำคัญของประเทศชนิดหนึ่ง**

ลวดลายของผ้าไหมมัดหมี่ เกิดจากผู้มัดเส้นไหม (หรือฝ้าย) คิดประดิษฐ์ สร้างสรรค์ลวดลายขึ้นเอง บางลวดลายอาจเกิดจากคติความเชื่อและสืบทอดต่อๆ กันมา บางลวดลายอาจจะคิดขึ้นจากสิ่งแวดล้อมและขนบประเพณีที่ได้พบเห็นกันในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นอยู่เสมอๆ หรืออาจจะเป็นรูปแบบข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ที่อยู่ใกล้ตัว เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวเกี่ยวกับความหมายของผ้าสมปักปูมนั้น หากจะนำมาเปรียบเทียบกับผ้าไหมในปัจจุบันก็คือผ้าไหมมัดหมี่นั่นเอง ซึ่งเป็นลักษณะของการประดิษฐ์ลวดลายให้เกิดบนผืนผ้าด้วยการใช้เชือกมัดเส้นไหมส่วนที่ไม่ต้องการให้ติดสีหลังการย้อมแล้ว เมื่อตัดเส้นเชือกที่มัดออกแล้วก็จะเกิดสีและลวดลายตามที่ต้องการ มัดหมี่ที่รู้จักและทำกันในประเทศต่างๆ มี 3 ชนิด ได้แก่ มัดหมี่เส้นพุ่ง มัดหมี่เส้นยืน และมัดหมี่เส้นพุ่งและเส้นยืน สำหรับในประเทศไทยส่วนใหญ่จะทำกันเฉพาะเส้นพุ่งเท่านั้น และพบมากในจังหวัดต่างๆ ทางภาคอีสาน

Mat Mii (Ikat)

Pha Mat Mii (ikat) is a fabric woven from tie-dye cotton or silk yarns in which patterns are created from the tying, or knotting in different ways and then dipping in dyes before weaving. It is considered as an art of local textile weaving, which has been practiced for a very long time. It is found in some ethnic groups including Tai-Yuan, Tai Lue, Tai Krang in northern Thailand and Tai-Lao in northeastern Thailand. In the northeastern part, it can be subdivided into upper northeastern, receiving influence from Tai-Lao who use both cotton and silk fabric; and lower northeastern, receiving influence from Khmer, who prefer fine silk fabric which can create patterns similar to painting. The woven textile from this group is most similar to the ancient Pha Som Pak Poom of Cambodia. Mat mii weavers were inspired by surrounding nature and culture to create the patterns.

Pha Som Pak Poom is similar to Mat mii (ikat) fabric because they have their patterns determined prior to dyeing. Strands of silk threads are tied by strips of plastic to separate areas into sections requiring no pigments in dying according to predetermined design. In Thailand, only the horizontal threads (wefts) are patterned in this manner but there are also warp ikat and double ikat practiced in other countries.

อย่างไรก็ตามการทอผ้าไหมมัดหมี่อีกประเภทหนึ่ง ซึ่งเป็นการทอผ้าแบบทางอีสานใต้ ตามที่ได้รับอิทธิพลจากกลุ่มวัฒนธรรมเขมร เรียกว่า **“การทอผ้าแบบโฮล” ผ้าที่ทอสำเร็จเรียกว่า “ผ้าโฮล”** การทอผ้าแบบโฮลนี้ คาดว่าน่าจะเป็นการทอแบบโบราณมากเพราะพบการทอแบบนี้ในประเทศกัมพูชา ซึ่งเป็นแม่บทของการทอผ้าไหมมัดหมี่ในภูมิภาคนี้ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ในการทอผ้าปูมนั้นอาจจะใช้วิธีการทอแบบโฮล เนื่องจากแหล่งทอผ้าในประเทศกัมพูชานั้นก็ใช้แต่วิธีการทอแบบโฮลทั้งสิ้น จึงอาจเป็นข้อสนับสนุนสมมุติฐานที่ว่า การทอและใช้ผ้าปูมนั้น ประเทศไทยคงได้รับแบบอย่างมาจากประเทศกัมพูชาบ้างเป็นบางส่วน และทางราชสำนักก็ยังได้สั่งให้ทางหัวเมืองกัมพูชาทอผ้าส่งมาด้วยอีกเป็นบางส่วน

โฮลเป็นผ้าพื้นเมืองของสุรินทร์ซึ่งมีขั้นและกรรมวิธีในการมัด การย้อม และการทอยุ่งยากมาก การค้นหมี่โฮลทุกลำเป็นอิสระ การมัดลายเป็นไปตามรูปประกอบการย้อม อาจจะแก้ลายบางช่วงที่ย้อมสีแรกออกแล้วนำไปย้อมอีกครั้งจะได้สีใหม่เกิดขึ้น จะเห็นจากลายในผ้าโฮลมีบางตอนสีจะแตกต่างกันไม่เหมือนกันตลอดผืน การทอใช้วิธีดึงเส้นไหมพุ่งให้ลายเหลื่อมกัน 5 ลำ สลับไปทางซ้ายและขวาตลอดผืน

จากการศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับกรรมวิธีผลิตผ้า พบว่า การทอผ้ามัดหมี่ในประเทศไทยนั้นพบการทอ 2 แบบ คือ การทอมัดหมี่แบบปกติโดยใช้กระสวยเส้นพุ่งกระสวยเดียว แต่ในวัฒนธรรมอีสานใต้มีการทอที่เรียกว่า “โฮล” เป็นการทอแบบแยกกระสวยซึ่งเป็นการทอชนิดเดียวกับการทอผ้ามัดหมี่ทุกชนิดในประเทศกัมพูชา ทำให้สันนิษฐานว่าการทอมัดหมี่ด้วยการแยกกระสวยเส้นพุ่งแบบในวัฒนธรรมของเขมร และการทอผ้ามัดหมี่แบบโฮลอันเป็นการทอผ้าที่สำคัญต่อชาวอีสานใต้นั้นเป็นการทอผ้าในแบบเดียวกัน และคงคเป็นกรรมวิธีเดียวกับที่ใช้ทอสมปักปูมในสมัยโบราณเช่นกัน

ผ้าโฮล

คำว่า **“โฮล” ในภาษาเขมรของกลุ่มชนเชื้อสายเขมรในอดีต** ใช้เรียกเฉพาะเจาะจงถึงผ้านุ่งที่สร้างจากกระบวนการมัดย้อมเส้นไหม แล้วนำมาทอให้เกิดลวดลายต่างๆ

ผ้าโฮล มีลักษณะของโครงสร้างผ้าคล้ายกับรูปแบบผ้าปูมของขุนนางในราชสำนักสยาม ด้วยมีกรอบ มีเชิงสำหรับบุรุษใช้นุ่ง เรียกว่า “โฮลเปราะฮ์” และถ้าเป็นแบบที่สตรีใช้นุ่ง จะทอแปลงเป็นลายริ้ว เรียกว่า “โฮลแสร็ย”

ปัจจุบันนี้ โฮลเปราะฮ์ ซึ่งเป็นผ้าโฮลสำหรับผู้ชายนุ่ง แทบหาตัวคนทอไม่ได้แล้ว คำว่า “โฮล” ในปัจจุบันจึงจะหมายถึงผ้าที่ใช้นุ่งสำหรับสตรี หรือโฮลแสร็ย (โฮลสตรี) เกือบทั้งหมด **ดังนั้นคำว่า “โฮล” ในภาษาเขมรของกลุ่มชนเชื้อสายเขมรในแถบจังหวัดสุรินทร์ในปัจจุบันนั้น จึงหมายถึงลักษณะของผ้าโฮล ที่มีลวดลายริ้วที่สตรีใช้นุ่งเท่านั้น**

ผ้าโฮล ในวัฒนธรรมเชื้อสายเขมรในพื้นที่แถบจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ เป็นผ้าไหมมัดหมี่ที่เป็นหลักฐานสำคัญ ที่เหมือนเป็นสิ่งแสดงออกซึ่งแรงบันดาลใจจากพระพุทธศาสนา และการแสดงออกซึ่งการเคารพ และสัมมาคารวะที่สตรี จะให้เกียรติบุรุษในฐานะผู้นำและผู้คุ้มครองดูแลครอบครัว การทอผ้านุ่งมัดหมี่ ที่สตรีจะทอขึ้นใช้สำหรับตัวเองก็จะหลีกเลี่ยงในการที่จะทำลวดลายให้ละม้ายเหมือนหรือซ้ำซ้อนกับลวดลายผ้านุ่งของบุรุษ แต่ก็ยังคงความเป็นสิริมงคลให้แฝงอยู่ด้วย เช่น ลายนาค ลายดอกทับทิม (ปะกากะตึม) ลายพุ่มข้าวบิณฑ์ (ปุมบายเบน) เป็นต้น

Pha Hol

“Hol” in Khmer-Surin language refers specifically to Pha Nung (a wrap around skirt) made from tie-dye weft yarns before weaving to create patterns.

Hol with head and end border for men is called “Hol Proah” and women wear striped fabric called “Hol Saraei”.

It is difficult to find a person who makes Hol Proah and consequently Hol Proah is rarely known among people. The word Hol today mostly refers to Hol Saraei (Hol for women). Because of this, a single word “Hol” in Khmer-Surin language only specifically means striped Hol used by women.

In the past, women in Southeast Asia were considered inferior to men. They avoided wearing dress and blouse with the patterns men used for their clothing. The weavers tried to adjust the patterns, or it could be called ‘unfolding or spreading out men’s ikat patterns’.

โฮลเปราะฮ์

โฮลแสร็ย

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้สตรีที่ทอผ้านุ่งสำหรับตัวเองจึงใช้วิธี “สลายลาย” หรือ “คลี่คลายลาย” ลง นั่นคือการลดทอนและปรับลายมัดหมี่ที่ทอให้แตกต่างออกไปจากเดิม ผ้าโฮลแสร็ย (ผ้าโฮลสตรี) ในยุคแรกๆ ที่พบจะเป็นการมัดหมี่ลวดลายแบบผ้าสมปักปูมเต็มรูปแบบขณะที่อยู่บนหลักค้นหมี่หรือหลักหมี่ หากแต่เมื่อจะนำมาทอ ในขณะที่กรอเส้นไหมลงในกระสวยจะมีการถอดเอาเส้นไหมที่มัดหมี่ออกเป็นช่วงๆ สม่ำเสมอกัน เมื่อนำมาทอจะเอากระสวยเส้นไหมพื้นพุ่งสลับกับกระสวยเส้นไหมมัดหมี่ที่ถอดลายมัดหมี่ออกเป็นช่วงๆ แล้ว ผ้าที่ได้จะมีลักษณะเป็นแถบริ้วแนวตั้งฉากกับเส้นยืน ในแถบริ้วเหล่านี้จะเป็นแถบริ้วสลับกัน ระหว่างแถบริ้วที่มีลวดลายมัดหมี่ กับแถบริ้วที่เป็นสีพื้น บางครั้งจะมีการทอยกเป็นลายขิดสั้นๆ ต่อเป็นเส้นยาวอยู่กลางแถบริ้วสีพื้นด้วย ในแถบลายริ้วนี้จึงเหมือนเป็นการ “สลายลาย” หรือ “คลี่คลายลาย” จากผ้าสมปักปูมของบุรุษ

หรืออีกวิธีหนึ่งคือการนำเส้นไหมที่มัดลายผ้าสมปักปูมเสร็จเรียบร้อยแล้วจากหลักค้นหมี่มากรอลงในกระสวยเรียงลำดับก่อนหลังสำหรับทอให้เป็นระเบียบเรียบร้อย จากนั้นจึงกรอเส้นไหมสีพื้นลงในกระสวยแยกต่างหาก เวลาจะทอผ้านุ่งของตนเอง จะนำกระสวยที่มีเส้นไหมมัดหมี่ลายผ้าสมปักปูมมาทอเป็นเส้นพุ่งสลับกับกระสวยของเส้นไหมสีพื้น ก็จะได้ผ้าโฮลแสร็ยที่มีความเป็นสวัสดิมงคลเช่นเดียวกับบุรุษ กับทั้งยังไม่เป็นการอัปมงคลแก่ตนในการที่จะนำผ้าของบุรุษมานุ่งใส่กับตนเองที่เป็นสตรีอีกด้วย

ผ้าโฮลแสร็ยของกลุ่มวัฒนธรรมเขมร ที่มีการทอกันในแถบภาคอีสานตอนใต้ของไทยในปัจจุบันจึงเป็นตัวอย่างอันดีของการสืบทอดภูมิปัญญาในการทอผ้าไหมมัดหมี่ที่มีต้นเค้ามาจากผ้าสมปักปูมที่มีมาแต่โบราณนับร้อยๆ ปี สมควรที่จะได้รับการอนุรักษ์ส่งเสริมให้อยู่คู่กับวัฒนธรรมไทยต่อไป

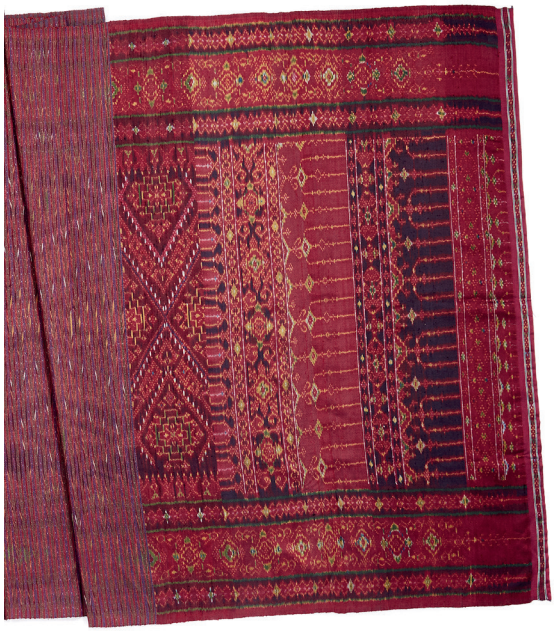

ผ้าไหมมัดหมี่ผืนนี้เป็นตัวอย่างที่ดีที่แสดงให้เห็นถึงการ **“สลายลาย”** หรือการ **“คลี่คลายลาย”** จากผ้าสมปักปูมของบุรุษให้กลายมาเป็นผ้าโฮลแสร็ยของสตรี โดยจะมีทั้งที่ทอเป็นผ้าสมปักปูมสำหรับบุรุษอย่างชัดเจน และส่วนที่มองเห็นลวดลายไม่ชัดเจนนักคือการถอดเส้นไหมมัดหมี่ (ลำหมี่) ที่มัดหมี่เอาไว้สำหรับทอผ้าสมปักปูมบุรุษออกเป็นช่วงๆ อย่างสม่ำเสมอกันและนำเอากระสวยเส้นไหมพื้นพุ่งสลับเป็นช่วงๆ แทน โดยในที่นี้พุ่งเป็นแถบสีพื้นแคบๆ ในแถบนั้นมีการทอยกเป็นลายขิดสั้นๆ ต่อเนื่องกันเต็มตลอดหน้าผ้าอีกด้วย ลักษณะในส่วนนี้จึงเรียกว่า **ผ้าโฮลแสร็ย**

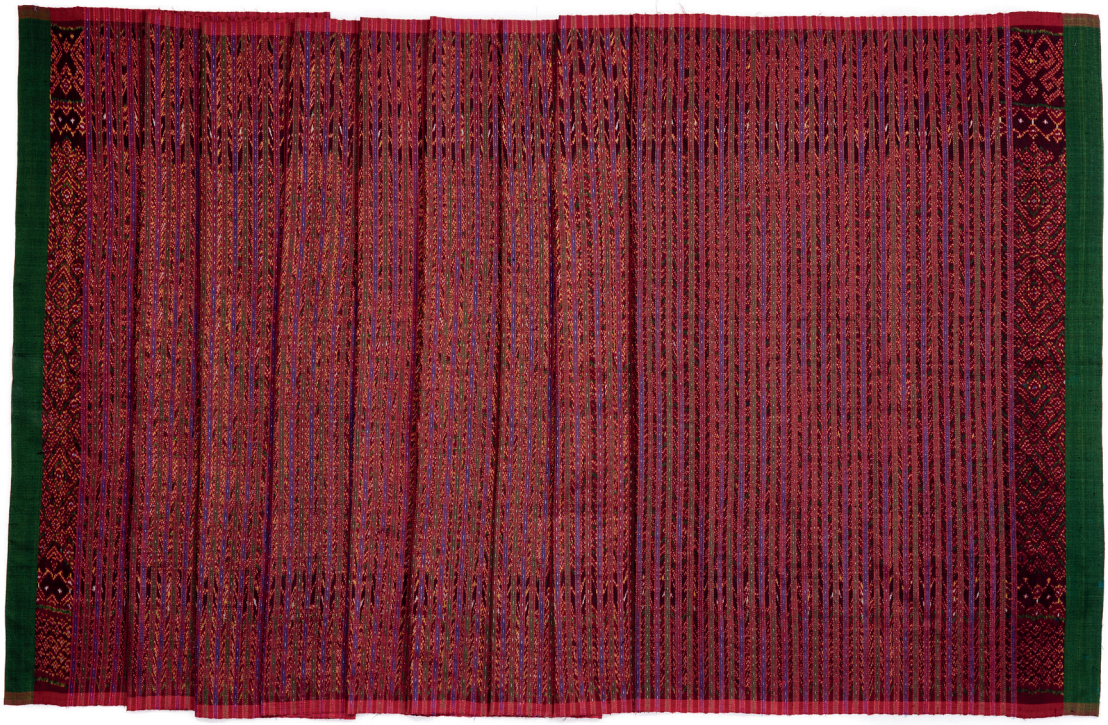

ผ้าไหมมัดหมี่ผืนนี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการ “สลายลาย” หรือการ “คลี่คลายลาย” จากผ้าสมปักปูมของบุรุษให้กลายมาเป็นผ้าโฮลแสร็ยของสตรี โดยส่วนที่มองเห็นลวดลายเป็นแถบริ้วๆ นั้น ในแต่ละริ้วจะเห็นว่า เป็นริ้วมัดหมี่ของลายมัดหมี่ ซึ่งเป็นลายผ้าสมปักปูมของบุรุษ สลับกับลายริ้วเล็กๆ สามริ้วที่รวมตัวกันเป็นหนึ่งริ้วใหญ่ และตรงกลางของริ้วเล็กๆ นั้น มีการตกแต่งเป็นผ้าของสตรีด้วยลายขิดสีขาวยาวตลอดหน้าผ้า นี่คือวิธีการสลายลายหรือคลี่คลายลายอีกวิธีหนึ่งในการทอผ้าโฮลแสร็ย

This piece of silk mat mii is a good sample of spreading out men’s ikat patterns. The cloth became women’s Hol Saraei. The raised patterns with dashes were woven across the whole width of the fabric within the stripes.

เอกลักษณ์ลวดลายผ้าโฮล หรือผ้ามัดหมี่ ของชาวสุรินทร์

ก) ลายทางและลายตาราง เป็นลวดลายที่เกิดจากการย้อมสีไหมที่ทอ โดยย้อมไหมยืนและไหมพุ่งต่างสีกัน ลายที่นิยมกันมากได้แก่ ลายสระมอ หรือสมอ มีลักษณะเป็นตารางเล็กๆ นิยมใช้สีดำเหลือบทองและสีเขียวขี้ม้า ผ้าที่ย้อมจนได้สีทองแก่ ถือว่าเป็นผ้าลายสระมอที่สวยงามที่สุด มีความคงทนถาวรมาก ผ้าลายอันลูซึม มีลักษณะเป็นลายทาง นิยมย้อมไหม เป็นเส้นพุ่งและไหมเส้นยืนเป็นสีแดงกับสีขาว เหลืองทองกับสีเขียว ผ้าผืนหนึ่งจะใช้ไหมเพียงสี่สีทอสลับกันไปจนจบผืน ผ้าลายสะคู หรือ สาคู มีลักษณะเป็นตารางเหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้างด้านละครึ่งนิ้ว ภายในกรอบสี่เหลี่ยมจัตุรัสยังมีตารางเล็กๆ อีก 64 ตาราง สีที่นิยมใช้เป็นกรอบคือ สีเขียว กับสีขาว หรือสีเหลืองทองกับสีขาว ส่วนตารางเล็กๆ ภายในกรอบนั้นนิยมใช้สีหลายๆ สี เช่น เขียว แดง น้ำเงิน และเหลืองทอง เป็นต้น ผ้าลายตาตาราง (โสร่ง) มีลักษณะเป็นตารางใหญ่ขนาดยาวห้านิ้วครึ่ง กว้างสี่นิ้วครึ่ง โดยประมาณนิยมใช้สีแดงสลับกับสีเขียว มีลายริ้วตรงกลางตลอดผืนผ้า มีความพิเศษที่ผิวสัมผัสของผ้า มีความมันระยิบระยับ ซึ่งเกิดจากการปั่นไหมหางกระรอก ผ้ากระเนียว เป็นผ้าที่ใช้เส้นไหมต่างสีกัน ตั้งแต่สองเส้นขึ้นไปนำมาฟั่นให้เป็นเส้นเดียวกัน เมื่อทอเป็นผ้าแล้วจะได้ผ้าไหมเนื้อหนา สวยงามแปลกตา นิยมใช้เป็นผ้านุ่งโจงกระเบน

ผ้าโสร่งลายตาตาราง

Characteristics of Surin Silk Patterns

A) Stripe and Checked Pattern are patterns created from dyeing the weaving yarns by dyeing warp and weft yarns in different colors. The popular patterns include Samor pattern featuring small checked patterns in black with glossy gold and olive green. The fabric dyed to have dark gold color is considered as the most beautiful Samor pattern. It is a fabric with high endurance. Anloonsum pattern, featuring stripes with weft and warp yarns dyed in red-white, gold-green colors respectively. A piece of fabric will use only four colors of silk yarns, alternately woven through the whole piece of fabric. Saku pattern features half-inch squares which contain small 64 grids. Green and white or gold and white are commonly used as colors of the frame. The grids within the squares are often made in various colors such as green, red, blue, and gold. Sarong pattern features large 5.5 x 4.5 rectangles. Mostly red and green colors are used. A stripe pattern is found in the middle of the fabric all through the width of the fabric. The surface of the fabric is lustrous due to Hangkrarok Silk. Pha Kra Niew is silk fabric where more than two yarns of different colors are spun together to create a single yarn. When weaving with this type of yarn, the finished product will be thick silk fabric with intriguing look, often used as Pha Nung Chong Kraben

ข) ลายมัดหมี่ หรือ จองซิน เป็นมัดหมี่ที่เหมือนจังหวัดอื่นๆ ทั่วๆ ไปเป็นลวดลายที่เกิดจากการมัดย้อมเส้นพุ่งแล้วนำไปทอเป็นผืนผ้า ชาวสุรินทร์เชื้อสายเขมรเรียกผ้าชนิดนี้ว่า ผ้าปูม มักจะทำลวดลายเป็นรูปคน รูปสัตว์ และรูปสถาปัตยกรรมเขมรเมืองพนมเปญ และพระตะบอง ผ้าปูมชนิดที่ดีที่สุดได้แก่ ผ้าลายก้านแย่งประจำยาม ผ้าลายนาคเกี้ยวสีแดง ผ้าลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งเป็นรูปนาคเกี้ยวและลายบุษบก สีและลวดลายของผ้าปูมนิยมใช้สีม่วงเปลือกมังคุด สีแดง สีเขียว สีคราม และสีเหลือง ซึ่งมีความกลมกลืนกัน เนื่องจากการย้อมทับ เพื่อผสมสีให้ได้สีใหม่ขึ้น ผ้าปูมที่มีสีและลวดลายเด่นๆ ได้แก่

B) Mat Mii or Chongsin Pattern are general mat mii patterns found in other provinces. The pattern was created by tie-dyeing the weft yarns before weaving into a piece of cloth. Surin people with Khmer descent call this type of fabric as Pha Poom. The patterns are often the figures of humans, animals, and Khmer architectures of Phnom Penh and Battambang. The best quality of Pha Poom are Pha Lai Kamyang Prachamyam, Pha Lai Nak Kiew Seedang, Pha Lai Poomkhaobin Kanyaeng in the forms of Nak Kiew and Lai Bussabok. The most common colors of Pha Poom include dark purple (mangosteen skin color), red, green, indigo, and yellow which mix well together, as the yarns are dyed over and over to create new colors. Pha Poom with prominent colors and patterns include:

ผ้าซิ่นมัดหมี่

ผ้าซิ่นหมี่โฮลแสร็ย

ผ้าโฮลเปราะฮ์

ค) ลายผสม เป็นลายที่เกิดจากการทอเส้นพุ่งย้อมสี มัดย้อม สลับกันจนเต็มผืน เรียกว่า หมี่คั่น

ง) ลายหมี่โฮล มัดหมี่โฮล หรือ จองโฮล (จอง เป็นภาษาเขมร หมายถึง ผูกหรือมัด) หรือ ซัมป็วตโฮล เป็นผ้าที่เน้นสีสันและลวดลาย มีลักษณะคล้ายใบไผ่เป็นลายริ้ว ขนาดกว้างประมาณครึ่งนิ้ว สลับกับลายมัดหมี่ที่คล้ายใบไผ่ เป็นแม่ลายหลักของผ้ามัดหมี่สุรินทร์ ที่มีกรรมวิธีการมัดย้อมด้วยวิธีเฉพาะ คือในการมัดย้อมแบบเดียวนี้ สามารถทอได้ 2 ลาย คือ โฮลผู้หญิง (โฮลแสร็ย) หรือผ้าโฮลธรรมดา และสามารถทอเป็นผ้าโฮลผู้ชาย (โฮลเปราะฮ์) ไว้นุ่งในงานพิธีต่างๆ

C) Mixed Patterns are created by weaving weft yarns, dyeing, then tie-dyeing alternately through the whole fabric. This type of fabric is called Mii Kan.

D) Mii Hol, Mat Mii Hol, or Chong Hol (Chong is a Khmer word which means tie or knot) or Sampot Hol emphasizes colors and bamboo-like patterns. It features 1.5 inch wide stripe patterns alternate with bamboo-like mat mii patterns. It is considered as the main pattern of mat mii from Surin which has specific tie-dye process that can be used to weave two separate patterns: Women Hol (Hol Saraei) or general Hol and Men Hol (Hol Proah) to wear during ceremonies.

จ) ลายอัมปรม หรือ จองกรา เป็นการมัดหมี่ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน ซึ่งมีปรากฏที่จังหวัดสุรินทร์แห่งเดียวในประเทศไทย การมัดหมี่อัมปรมนี้จะทอให้ส่วนที่มัดเป็น “กราปะ” คือ จุดปะขาวของเส้นยืน มาชนกับจุดปะขาวของเส้นพุ่ง ให้เป็นเครื่องหมายบวกบนสีพื้น เช่น การทอบนพื้นสีแดงซึ่งย้อมด้วยครั่ง ก็เรียกว่า อัมปรมครั่ง การทอบนพื้นสีม่วง ก็เรียกว่า อัมปรมปะกากะออม มีลักษณะเป็นลายตารางเล็กๆ ตรงกลางมีจุดประสีขาวลอยเด่น บนพื้นสีน้ำตาลแดง ซึ่งเกิดจากการมัดเส้นยืนและเส้นพุ่งเป็นกำ (มัดสองทาง) เว้นระยะห่างกันประมาณครึ่งเซนติเมตร แล้วย้อมด้วยสีน้ำตาลอมแดง ชาวสุรินทร์เรียกไหมที่ย้อมนี้ว่า สีกราก หรือ สักรา การผลิตผ้าลายอัมปรมนี้เป็นกรรมวิธียุ่งยากที่สุด เนื่องจากต้องมัดหมี่เส้นยืนซึ่งยุ่งยากมาก แล้วยังต้องใช้ทักษะความชำนาญในการดึงเส้นพุ่ง และเส้นยืนให้สัมผัสกันตรงระยะและช่องไฟอีกด้วย เพื่อให้เส้นไหมตัดกันเป็นรูปเครื่องหมายกากบาท ได้สัดส่วนสวยงาม

E) Amparom or Chongkra Pattern feature mat mii (tie-dye) on both weft and warp yarns. This type of pattern in Thailand is only found in Surin. Mat mii Amparom typically weave the tying part to be “Krapa”, that is, the area where white dashes on the warp yarns meet with white dashes of the weft yarns to create cross symbols on the background fabric. For example, weaving on red fabric dyed from lac is called Amparom Krang (lac), weaving on purple fabric is called Amparom Pakakaom featuring small checked patterns with prominent white dashes in the center on red brown background. Surin people call the yarns with this color as Krak or Sakra color. The manufacturing of Amparom pattern is the most complicated, as it is required to tie-dye the warp yarns. Moreover, it is required the expertise to pull the weft and the warp yarns to perfectly intersect at the right angle and space so that they resulting “+” patterns are achieved.

ผ้าอัมปรม

ผ้าซิ่นลายโคม

ฉ) ลายโคม มีลักษณะคล้ายเปลวเทียน ที่เป็นเปลวรอบนอก รอบในมีจำนวนเลขเพื่อบอกจำนวนที่คั่นลายมัดย้อม ลายโคมนี้จัดเป็นลายพื้นฐานที่สามารถนำไปดัดแปลงให้มีขนาดเล็กลง หรือใหญ่ขึ้นได้มีชื่อเรียกตามขนาด เช่น โคมห้า โคมเจ็ด โคมเก้า เป็นต้น

ช) ลายขอ มีลักษณะคล้ายตะขอ ออกแบบลายตามอย่างตะขอที่ใช้ยึดเกาะสิ่งของเครื่องใช้ในบ้าน มีการออกแบบเป็นลายขอเดี่ยวๆ เรียงกันไปเต็มผืนผ้า หรือเรียงต่อๆ กันเรียกว่า ขอเครือ

F) Kom Pattern (Lantern Pattern) looks similar to candle flame which have two layers, outer and inner flames. There is a number to show how many tie-dye parts. Kom pattern is considered as basic pattern which can be adapted to be smaller or bigger. The name is called after respective size, for example, Kom Ha (five lanterns), Kom Jed (seven lanterns), Kom Gao (nine lanterns).

ผ้าซิ่นหมี่ขอ

G) Khor Pattern (Hook Pattern) looks similar to hook. The pattern was designed after hook used to hang household items. There is single hook design, where single hooks are spread throughout the fabric. There is also a row of hooks design called *Khor Krua.*

ซ) ลายลูกแก้ว มีลักษณะคล้ายลูกแก้วอยู่กลางลายรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนขนาดเล็ก เป็นผ้าไหมที่ทอยกดอกในตัว แต่เดิมนิยมใช้สีขาวและสีดำ โดยทอเสร็จแล้วจึงนำไปย้อม ต่อมามีการมัดย้อมแล้วนำไปทอ การยกดอกนี้มีหลายลายด้วยกัน เช่น ลายดอกแก้ว หรือลูกแก้ว ลายดอกจันทน์ ลายดอกพิกุล เป็นต้น

H) Lookkaew Pattern (Marble Pattern) looks similar to marble in the center of a small rhombus. This type of fabric is silk woven with brocade. In the past, white and black were commonly used. After weaving is completed, the fabric was then dyed. However, the practice was later changed tie-dye first before weaving. The brocades come in various floral patterns including *Dok Kaew or Lookkaew, Dok Jan, Dok Pikul.*

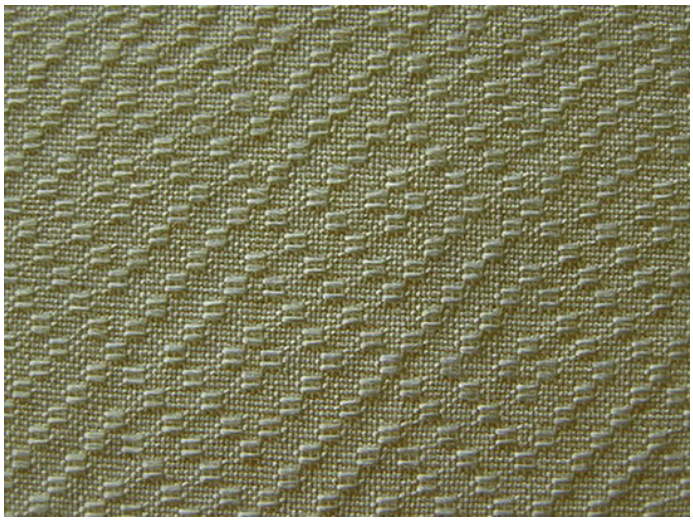

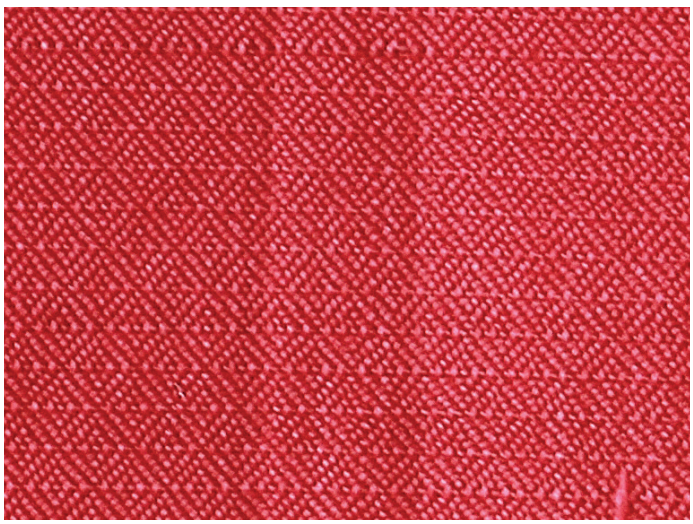

ผ้าลายลูกแก้ว

แหล่งสืบสานการผลิตผ้าโฮลแสร็ย หรือ โฮลเปาระฮ์ หรือผ้ามัดหมี่

ในปัจจุบัน จะพบว่ายังมีแหล่งสืบสายการผลิตผ้าโฮล หรือผ้ามัดหมี่ ที่สำคัญของกลุ่มไท-เขมร เช่น บ้านนาตัง อำเภอเขวาสินรินทร์ จังหวัดสุรินทร์ กลุ่มทอผ้าล้านกุลา หมู่บ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นต้น

หมู่บ้านนาตัง ตำบลเขวาสินรินทร์ อำเภอเขวาสินรินทร์ ได้ชื่อว่าเป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงในการทอผ้าไหมมัดหมี่มาอย่างยาวนานแล้ว เนื่องด้วยประชากรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านเป็นชาวไทยเชื้อสายเขมร ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และมีความชำนาญในการทอผ้าไหมมัดหมี่ ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษหลายชั่วอายุคน

The heritage textile production of Pha Hol or Mat Mii (Ikat)

From the survey of Pha Hol, the important manufacturing locations in Surin and Roi Et province.

Inheriting Mat mii Weaving (Pha Hol) Group, Ban Na Tang, Khwao Sinarin District, Surin Province Moo Ban Na Tang (Na Tang Village) has been well-known for their mat mii silk weaving for a long time. Most of the people here are Thai people of Khmer descent and are involved in agriculture as their main occupation with expertise in weaving mat mii silk which was passed down from generations to generations.

กลุ่มสืบสานการทอผ้าไหมมัดหมี่ (ผ้าโฮล) บ้านนาตัง
อำเภอเขวาสินรินทร์ จังหวัดสุรินทร์

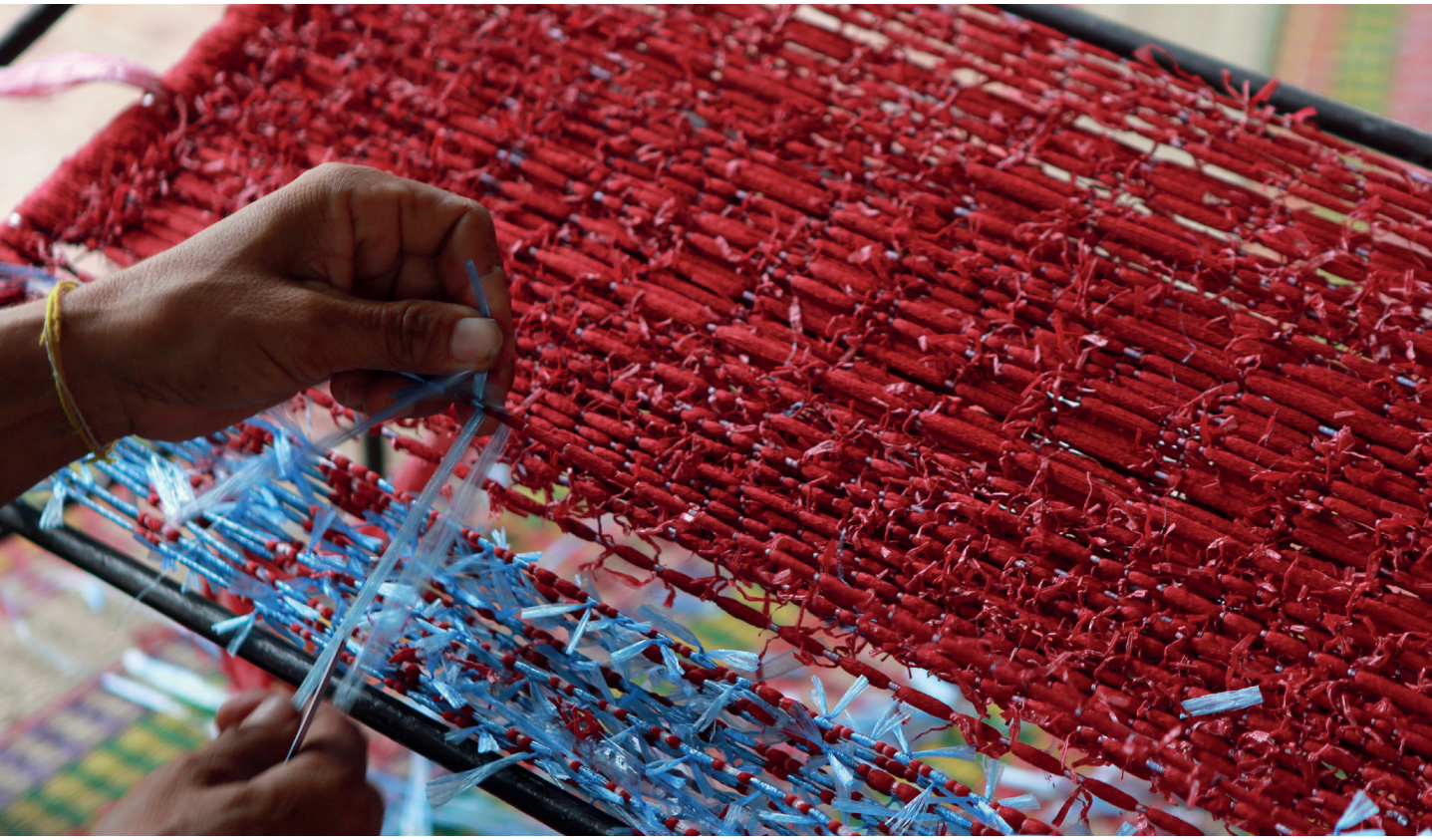

หมู่บ้านตาหยวก ตำบลทุ่งหลวง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นหมู่บ้านที่สืบทอดการทอผ้ามาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งหมู่บ้าน แต่เดิมเป็นพื้นที่รกร้างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทุ่งกุลาร้องไห้ ชาวบ้านหมู่บ้านตาหยวก ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยเชื้อสายเขมร ที่มีความชำนาญในการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม และทอผ้าโฮลลายโบราณ ทั้งผ้าโฮลเปราะห์ (โฮลผู้ชาย) ผ้าโฮลเสร็ย (โฮลผู้หญิง) จึงยังคงเป็นกลุ่มที่ยังคงมีการสืบสาน เทคนิคการทอแบบ “โฮล” ตามรูปแบบโบราณจนถึงปัจจุบันนี้

Ta Yuak Village, Roi Et Province

Ta Yuak Village is a part of the fields of the crying Kula (Tung Kula Rong Hai) that span over five provinces in Northeastern region of Thailand which are Surin, Maha Sarakham, Buriram, Sisaket and Roi Et. Tung Kula Rong Hai had suffered desert-like conditions. The dry land and scarceness of water supply makes ethnic Tai Yai merchants, known as ‘Kula’, exhausted and then cry. Then, the land takes its name from this story.

ตัวอย่างผ้าและลวดลายที่พบ กลุ่มผ้าทอไท–เขมร

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทะแยง

Mat mii silk woven from local thai silk yarn, naturally dyed, three twill weave in diagonal patterns. The leftover mii patterns from the weaving of other Hol fabrics are used to make a new fabric.

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ เส้นยืนม่วงทับคราม ยกสามตะกอ ลายทะแยง โทนสีแดงน้ำตาล มีสีเขียวตรงหัวท้าย ลวดลายในผ้าผืนนี้ เรียกว่า “ลายใบไผ่”

The red brown mat mii fabric with green edges woven from silk yarn, naturally dyed, three twill weave in diagonal patterns. The patterns on this piece of cloth is called Bai Pai (bamboo) pattern.

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทแยง เป็นมัดหมี่ลายใบไผ่สลับกับลายมับไม และลายสายฝน

Mat mii silk woven from naturally dyed, three twill weave in diagonal patterns. The main patterns are Bai Pai (bamboo) alternate with Mubmai and Saifon (rain).

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทแยง ในส่วนของท้องผ้าเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่ง

Mat mii silk woven from naturally dyed, three twill weave in diagonal patterns. The main pattern at the body of the cloth is Lai Poom Khaobin Kan Yaeng (head of rice).

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายลูกแก้ว ท้องผ้าเป็นลายเชิงเทียนที่อยู่ในรูปของลายโคม

This silk ikat was woven from yarn and naturally dyed. The wefts are patterned similar to Hol Saraei.

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายลูกแก้ว โครงสร้างของผ้าผืนนี้ทอขึ้นใหม่โดยเลียนแบบลวดลายผ้าปะดานหรือปิดานโบราณของเขมร

This piece of mat mii silk is woven from yarn and naturally dyed. The structure of this piece of fabric is woven by copying the patterns of ancient Pidan or Padan fabric.

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายลูกแก้ว มีการลดทอนลวดลายลง ในส่วนของท้องผ้าเป็นลายนาคเกี้ยวโดยได้รับแรงบันดาลใจมาจากสัตภัณฑ์ (เชิงเทียนล้านนา)

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทะแยง ลวดลายที่ปรากฏบนผืนผ้าเป็นลักษณะของผ้าโฮลเปราะห์ (โฮลสำหรับผู้ชาย) ชื่อลายพุ่มบายเบน (พุ่มข้าวบิณฑ์)

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทะแยง โครงสร้างของผ้าผืนนี้ประกอบด้วย ท้องผ้าและสังเวียน โดยมีสังเวียนเพียง 1 แถว อยู่เชิงล่างสุดของผืนผ้า เป็นลายโคมห้า ถัดจากนั้นเป็นลายเชื่อมระหว่างสังเวียนกับท้องผ้า คือ ลายเชิงเทียน ท้องผ้าทำเป็นลายโคมเก้า ในกรอบตาข่าย

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทะแยง โครงสร้างของผ้าผืนนี้ประกอบด้วย ท้องผ้าและสังเวียน โดยมีสังเวียนเพียง 1 แถว อยู่เชิงล่างสุดของผืนผ้า เป็นลายโคมห้า ถัดจากนั้นเป็นลายเชื่อมระหว่างสังเวียนกับท้องผ้า คือ ลายเชิงเทียน และลายพระธาตุพนม ท้องผ้าทำเป็นลายโคมเก้า ในกรอบตาข่าย

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมยสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทะแยง โครงสร้างของผ้าผืนนี้ประกอบด้วย ท้องผ้าและสังเวียน โดยมีสังเวียนจำนวน 2 แถว บริเวณขอบผ้าบน-ล่าง ทำเป็นลายโคมห้าขนาดเล็กเรียงกัน จำนวน 7 แถว ถัดจากนั้นเป็นลายเชื่อม คือ ลายเชิงเทียน กลางผืนผ้า หรือที่เรียกว่า ท้องผ้าทำเป็นลายโคม เก้า ในกรอบตาข่าย

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทะแยง โครงสร้างของผ้าผืนนี้ประกอบด้วย ท้องผ้าและสังเวียน โดยมีสังเวียนเพียง 1 แถว อยู่ขอบล่างของผืนผ้าเป็นลายโคมห้าเรียงกัน มีลายเชิงเทียนปิดท้ายด้านล่าง ท้องผ้าทำเป็นลายโคมเก้า ที่มีขนาดเล็กลงและละเอียดขึ้น ในกรอบตาข่าย

ผ้ามัดหมี่ ทอด้วยไหมพันธุ์ไทยพื้นบ้าน ย้อมสีธรรมชาติ ยกสามตะกอ ลายทะแยง โครงสร้างของผ้าผืนนี้ประกอบด้วย ท้องผ้าและสังเวียน โดยมีสังเวียน 2 แถว อยู่เชิงล่างสุดและส่วนหัวของผืนผ้า เป็นลายโคมห้า เรียงกันจำนวน 7 แถว ถัดจากนั้นเป็นลายเชื่อมระหว่างสังเวียนกับท้องผ้า คือ มีลายบันไดหรือลายหลังคาโบสถ์ ท้องผ้าทำเป็นลายโคมเก้า ในกรอบตาข่าย

คำอธิบายศัพท์

เขา หรือ **ตะกอ** – ส่วนประกอบที่สำคัญของหูกทอผ้า มีหน้าที่แยกเส้นด้ายยืนให้ขึ้นลง เพื่อเปิดให้มีจังหวะของเส้นด้ายพุ่งสอดขัดกันเกิดเป็นเนื้อผ้าขึ้น “เขา” หรือ “ตะกอ” จะทำด้วยเชือกสอดใส่ด้ายเส้นยืนและมีไม้สอดเป็นโครงยึดไว้ การยกตะกอเพื่อแยกด้ายเส้นยืนทำโดยวิธีเหยียบไม้เหยียบขึ้นลงขณะทอ นอกจากนี้ยังมีการ “เก็บเขา” หรือ “เก็บตะกอ” เป็นลวดลาย เพื่อทำให้เกิดลวดลายในเนื้อผ้า การทอผ้าด้วยเทคนิคต่างๆ จึงอาจใช้เขา หรือตะกอหลายๆ อัน เช่น ลายยกดอกสี่ตะกอ ยกดอกหกตะกอ หรือการทำ “เขาเก็บขิด” เป็นต้น ซึ่งวิธียกตะกอจะใช้มือจับเชือกที่ยึดตะกอดึงยกขึ้นอีกวิธีหนึ่ง

โจงกระเบน – วิธีการนุ่งผ้าของคนไทยที่ใช้ผ้าผืนขนาดยาวประมาณ 3 - 4 หลา จับทบชายให้ยาวเท่ากันขมวดปมตรงเอวด้านหน้า ม้วนชายผ้าสอดระหว่างขาไปเหน็บตรงบั้นเอวด้านหลัง วิธีนุ่งผ้าชนิดนี้นิยมในกลุ่มประเทศที่ได้รับอิทธิพลจากประเทศอินเดีย เช่น ประเทศไทย ประเทศกัมพูชา ประเทศลาว เป็นต้น

ด้ายเส้นพุ่ง – เส้นด้ายที่อยู่ในหลอดหรือกระสวยพุ่ง สำหรับพุ่งผ่านด้ายเส้นยืน และใช้ฟืมกระทบให้เกิดการขัดสานกันเป็นเนื้อผ้า

ด้ายเส้นยืน – เส้นด้ายที่ขึงไว้กับเครื่องหูก โดยสอดใส่ “ฟืม” และ “เขา” แล้วโยงกับกี่ทอผ้า เวลาทอผ้าด้ายเส้นพุ่งในกระสวยจะพุ่งผ่านด้ายเส้นยืน ทำให้เกิดการขัดสานกันเป็นเนื้อผ้า

ด้ายเส้นยืนพิเศษ – ใช้ในเทคนิคการทอ “มุก” เป็นเส้นยืนพิเศษซึ่งเพิ่มเข้ามาโดยการสอดใส่ “เขา” โยงไว้เหนือด้ายเส้นยืนธรรมดา เพื่อทำให้เกิดลวดลายบนเนื้อผ้า หากดึงเส้นด้ายนี้ออก เนื้อผ้าที่เกิดจากเส้นยืนธรรมดาก็ยังคงอยู่

ผ้ากะเนียว – มีลักษณะเป็นสีพื้นไม่มีลวดลาย การทอจะใช้ไหมสองสีมาควบกัน แล้วนำไปทอเป็นผืน การนำไหมสองสีมาควบกันเรียกว่า “กะเนียว” หรือ “ผ้าหางกระรอก” ลักษณะของผ้ากะเนียวนี้ผิวสัมผัสจะมีความมันระยิบระยับ เมื่อนำไปส่องกับแดดจะแยกสีได้ชัด

ผ้าพิดาน – ผ้าที่ใช้ในพิธีกรรมของชาวกัมพูชา มักทอเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา เช่น พระพุทธประวัติ หรือ มหาเวสสันดรชาดก ใช้ขึงผนังหรือบนเพดาน ใช้วิธีการสร้างลวดลายด้วยการมัดหมี่เส้นพุ่ง

ผ้ายก – คำว่า “ยก” มาจากการเรียกกระบวนทอ เวลาทอเส้นด้ายหรือไหมที่เชิดขึ้นเรียกว่า “เส้นยก” เส้นด้ายหรือไหมที่จมลงเรียกว่า “เส้นข่ม” แล้วพุ่งกระสวยไปในระหว่างกลาง ถ้าจะให้เป็นลายเลือกยกเส้นข่มขึ้นบางเส้นก็เกิดลายยกขึ้น จึงเรียกว่า “ผ้ายก” มักมีเชิงผ้าเป็นลายกรวยเชิง หรืออาจมีลายอื่นๆ ได้ ส่วนตัวผ้าหรือท้องผ้ามักเป็นลายดอกซึ่งเด่นขึ้นด้วยไหมสีหรือแล่งทอง ใช้เฉพาะเป็นผ้านุ่งของเจ้านายเรียกว่า “ผ้าทรง” ผ้ายกทองมีค่ามากเพราะต้องใช้ฝีมือทำที่ประณีตมาก

ผ้าละเบิก – ผ้าละเบิก หรือผ้านุ่งละเบิก เป็นผ้านุ่งพื้นเมืองของคนชาติพันธุ์ไทเขมร ประเภทฝ้ายยกดอกที่มีการทอไหมเส้นพุ่งและเส้นยืนสีเดียวกัน

ผ้าหางกระรอก – ผ้าไหมสีเหลือบเหมือนหางกระรอก เกิดจากการใช้เส้นไหมสีพื้นเป็นเส้นยืน และใช้ไหมเส้นพุ่งที่ตีเกลียวควบกันสองเส้น เมื่อนำมาทอกับเส้นยืนสีพื้นจะทำให้เกิดลายเหลื่อมกันเป็นสีเหลือบคล้ายหางกระรอก จึงเรียกว่า ผ้าหางกระรอก

ยกดอก – เทคนิคการทอผ้าให้เกิดลวดลาย โดยการยกเขาหลายตะกอแยกด้ายเส้นยืนขึ้นลง แต่ไม่ได้เพิ่มด้ายเส้นยืนหรือพุ่งพิเศษเข้าไป

โสร่ง – ผ้านุ่ง สำหรับสตรีและบุรุษ มีลักษณะเป็นผืนสี่เหลี่ยมใช้สำหรับสวมมีลวดลายต่างๆ กันเป็นผ้าที่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นิยมนุ่งอยู่กับบ้าน หรือไปงานพิธีการ ตามแต่กลุ่มวัฒนธรรมของตน

โฮล – คำเรียกกรรมวิธีการมัดด้ายให้เกิดลวดลายก่อนนำไปย้อมของชาวกัมพูชา ซึ่งในภาษาลาว และภาษาไทยทั่วไปเรียกว่า มัดหมี่

GLOSSARY

Chong kaben – Thai. a method of wearing a piece of cloth measuring 3 meters long and one meter wide by wrapping it around the waist, stretching it away from the body, twisting the ends together then pulling the twisted fabric between the legs and tucking it in the back of the waist. This type of dressing is popular among countries influenced by India such as Thailand, Cambodia and Laos.

Heddle – an integral part of a loom used for separating the warp threads for the passage of the weft.

Hol – a method of tying threads to create patterns before dyeing by Cambodian people. In Lao and Thai, it is called Mat Mii

Laberk – Cambodian. a local sarong of Tai-Khmer people. It is made of cotton with the weaving technique Yok Dok using warp yarn and filling or weft yarn with the same colours.

Pha Hang Krarok – Thai. a piece of silk cloth having a glossy effect as a squirrel's tail. It is made of plain-colour silk thread as warp yarn and two-twisted silk thread as weft yarn. When woven, these threads create glossy effects as a squirrel's tail on the cloth (i.e. 'hang' means tail and 'krarok' means squirrel).

Pha ka neiw – (See Pha hang krarok)

Pha Pidan – a type of cloth used in Cambodian ceremonies. It is generally decorated and patterned with images of Buddhist stories such as scenes from the life of the Buddha like Vessantara Jakata. To create patterns, the weft ikat technique Mat Mii is applied while tightly stretching the cloth on the wall or ceiling.

Sarong – a piece of cloth wrapped around the waist and worn by men and women, having different patterns. It is popularly used by Southeast Asian people to wear in their daily life or ceremonies in accordance with their culture.

Warp – permanent yarn stretched lengthwise on the loom to be crossed by the weft

Weft – moving yarn woven into the warp to create a web

Yok dok – Thai. brocade woven by various types of weaving including twill weave

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ตำราราชเสวกว่าด้วยอย่างธรรมเนียม และหน้าที่ข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อย

ตราน้อยถึงข้าหลวงและผู้ว่าราชการเมืองพระตะบองเรื่องผ้าทอสมปักเชิง และรองจวน มา ณ วัน ๔ ฯ๔๒ ค่ำ

บัญชีข้าราชการที่ได้รับพระราชทานสมปักปูมเขมร

ร่างตราน้อยถึงเมืองกัมพูชา ทรงพระประสงค์ศิลาลายผ้าสมปักโดยเร็วเร็ว

ร่างสารตราถึงเจ้าเมืองเขมราฐ จ.ศ. ๑๒๑๖

ร่างสารตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองพระตะบองตอบเรื่องได้รับผ้าสมปักซึ่งให้หลวงนครบริรักษ์คุมเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายและให้เจ้าเมืองกรมการจัดทอผ้าสมปักปูมทองนากดอกใหญ่ สีต่างๆ ๔ ผืน ส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายอีกให้ทันกำหนด ณ วัน ๗ ฯ๑๒๖ ค่ำ

ร่างตราถึงเมืองพระตะบองได้นำผ้าสมปัก ผ้าปูมถวายกราบทูลแล้ว

หนังสือถึงเจ้ากรุงกัมพูชาได้นำเอาผ้าสมปักผ้าปูมทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตรแล้วทรงพระราชทานสิ่งของ

หนังสือ พระราชทานสิ่งของแขกเมืองที่ลงมาเฝ้าทูลละอองฯ

หนังสือ พระราชทานสิ่งของแด่องค์พระหริรักษ์และพระยาเขมร ฯลฯ

หนังสือถึงพระยาอภัยภูเบศ พระยานครเสียมราชให้เร่งจัดทอผ้าผืนส่งลงไปกรุงเทพฯโดยเร็วมาณ๗๑ฯ๘ค่ำ ปีมะโรงอัฏฐศก

เอกสารชั้นรอง

กฎหมายตราสามดวง. พระนคร: คุรุสภา. ๒๕๑๕.

กรุณา เดชติวงศ์ ณ อยุธยา. **สิ่งทอไทย.** กรุงเทพฯ: เดอะ ลิเบอร์เรเตอร์ จำกัด, ๒๕๓๕.

กรมศิลปากร. **หมายรับสั่งและใบบอกในรัชกาลที่ ๕.** พระนคร: ประจักษ์วิทยา. ๒๕๑๐.

กรมศิลปากร. **การอนุรักษ์โบราณวัตถุ ศิลปะวัตถุ: ผ้าไทย.** กรุงเทพฯ: กลุ่มวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ สำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. ๒๕๕๓.

คณะกรรมการพระยาอนุมานราชธน. **พจนานุกรมเขมร-ไทย.** กรุงเทพฯ: จงเจริญ. ๒๕๑๗.

จดหมายเหตุระวางราชทูตลังกาและสยามครั้งกรุงศรีอยุธยา. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. ๒๕๑๕.

ณัฏฐภัทร จันทวิช. **ผ้าพิมพ์ลายโบราณในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ.** กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์. ๒๕๔๕.

ณัฏฐภัทร จันทวิช. ผ้าโบราณ. **วารสารศิลปากร** ปีที่ ๒๕ เล่ม ๔ – ๕. กรมศิลปากร. ๒๕๒๔.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา และนริศรานุวัตติวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **สาส์นสมเด็จ.** พระนคร: คุรุสภา. ๒๕๐๖.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕.** พระนคร: บรรณาคาร. ๒๕๑๔.

ตำนานกรุงเก่า. พระนคร: นิยมอักษร. ๒๕๑๕.

นริศรานุวัตติวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. บันทึกความรู้เรื่องต่างๆ. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. ๒๕๑๐.

นริศรานุวัตติวงศ์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. **สาส์นสมเด็จ.** กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา. ๒๕๑๓.

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๓: กรุงเก่า. พระนคร: ม.ป.พ. ๒๔๙๙.

ประไพ ทองเจริญ (บรรณาธิการ). **นี่คือ...ผ้าทอพื้นเมือง.** เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. ๒๕๔๘.

ประภากร สุคนธมณี. **มัด หมี่ ไหม.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๕๕

ปิยวรา ทีขะระ. **การศึกษาโครงสร้างลวดลายของสมปักปูมในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น.** รายงานวิชาการศึกษาโดยเสรีในแขนงวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๖.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑) หอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา. ๒๕๒๕.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๓) หอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: คลังวิทยา. ๒๕๒๕.

พิมาน แจ่มจรัส. **ชุมนุมจดหมายเหตุฝรั่งในเมืองไทย.** พระนคร: ผ่านฟ้าพิทยา. ๒๕๑๐.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. ฝั่งตะวันออก ตั้งแต่ก่อนเริ่มสร้างกรุงจนถึงสมัยการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง. **วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์. ๒๕๒๕.

มหาวิทยาลัยศิลปากร. **ผ้าทอพื้นเมือง-การสำรวจผู้ผลิตทั่วประเทศ โครงการพัฒนาผ้าพื้นเมืองในทุกจังหวัด.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

เยาวนิจ ทองพาหุสัจจะ และพยาว์ อุ่นศิริ. ๒๕๒๖. **ผ้ามัดหมี่.** กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.

ราชกิจจานุเบกษาในรัชการที่ ๔. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง. ๒๕๓๗.

วัฒนา จูฑะวิภาต. **ผ้าทอกับชีวิตคนไทย.** กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์. ๒๕๕๕.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. **ผ้าไทย.** กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา. ๒๕๑๓.

วิลาวัณย์ วีรานุวัตติ์. **มัดหมี่ไหมไทยสายใยชนบท.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรุงเทพ. ๒๕๓๓.

วิถี พานิชพันธ์. **ผ้าและสิ่งถักทอไท.** เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม. ๒๕๔๗.

ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. **ชื่อบ้านนามเมืองในกรุงเทพฯ.** พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: มติชน. ๒๕๕๑.

เสถียร แป้นเหลือ. **ผ้าในวรรณคดีไทย.** วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ๒๕๓๓.

สรัญญา ภักดีสุวรรณ. **การออกแบบลวดลายผ้าไทยมัดหมี่ของจังหวัดมหาสารคาม.** วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสื่อศิลปะและการออกแบบสื่อ. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ๒๕๕๒.

สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล). **จดหมายเหตุลาลูแบร์. พระนคร: ก้าวหน้า.** ๒๕๑๔.

สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล). **จดหมายเหตุการเดินทางสู่สยามประเทศของบาดหลวงตาชาร์ด.** พระนคร: กรมศาสนา. ๒๕๑๗.

สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ. **การแต่งกายไทย: วิวัฒนาการจากอดีตสู่ปัจจุบัน.** กรุงเทพฯ: สำนักงาน. ๒๕๔๓.

สมบัติ พลายน้อย. ทำไมขุนนางต้องผลัดผ้าก่อนเข้าเฝ้า. **สารคดี.** ปีที่ ๑๘. ฉบับที่ ๒๑๑. กันยายน. ๒๕๔๕.

สุมาลย์ โทมัส. **ผ้าและประเพณีการใช้ผ้าไทย.** กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๒๙.

สุวดี ธนประสิทธิพัฒนา. **การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมผ้าในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๒.

อเนก นาวิกมูล. **การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ. ๒๕๒๕.

อัจฉรา ภานุรัตน์. **เทคนิคดั้งเดิมและการพัฒนาของการทอผ้าและการใช้ผ้าไหมในวิถีชีวิตของคนชาติพันธุ์ไทยเขมร.** โครงการวิจัยผ้า: มรดกร่วมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. สำนักงานกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ: กระทรวงศึกษา. ๒๕๕๒.

อินทิรา ซาฮีร์. **โธตี สาหรี และผ้าปูม.** สถาบันภาษาและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. ๒๕๓๖.

รายการเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับผ้าสมปักปูม

๑. เอกสารเกี่ยวกับการพระราชทาน-บรรณาการ ผ้าสมปักปูม

๑.๑ จดหมายเหตุอยุธยา

- ตำราราชเสวกว่าด้วยอย่างธรรมเนียม และหน้าที่ข้าราชการผู้ใหญ่ ผู้น้อย

๑.๒ จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๕ (พ.ศ. ๒๓๙๖)

- หนังสือถึงเจ้ากรุงกัมพูชาได้นำเอาผ้าสมปักผ้าปูมทูลเกล้าฯ ถวายทอดพระเนตรแล้วทรงพระราชทานสิ่งของ
- ร่างตราน้อยถึงเมืองกัมพูชา ทรงพระประสงค์ศิลาลาย ผ้าสมปักโดยเร็วเร็ว

๑.๓ จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๖ (พ.ศ. ๒๓๙๗)

- ร่างสารตราถึงเจ้าเมืองเขมราฐ จ.ศ. ๑๒๑๖
- หนังสือ พระราชทานสิ่งของแขกเมืองที่ลงมาเฝ้าทูลละอองฯ
- หนังสือ พระราชทานสิ่งของแด่องค์พระหริรักษ์และพระยาเขมร ฯลฯ

๑.๔ จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๙๘)

- ร่างสารตราถึงเจ้าเมืองกรมการเมืองพระตะบองตอบเรื่องได้รับผ้าสมปักซึ่งให้หลวงนครบริรักษ์คุมเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายและให้เจ้าเมืองกรมการจัดทอผ้าสมปักปูมทองนากดอกใหญ่ สีต่างๆ ๔ ผืน ส่งเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายอีกให้ทันกำหนด ณ วัน ๗ ฯ๑๒ ๖ ค่ำ
- ร่างตราถึงเมืองพระตะบองได้นำผ้าสมปัก ผ้าปูมถวายกราบทูลแล้ว

๑.๕ จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๑๘ (พ.ศ. ๒๓๙๙)

- หนังสือถึงพระยาอภัยภูเบศ พระยานครเสียมราชให้เร่งจัดทอผ้าผืนส่งลงไปกรุงเทพฯ โดยเร็ว มา ณ ๗ ๑ฯ ๘ ค่ำ ปีมะโรงอัฐฐศก

๑.๖ จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๒๑ (ตอน ๑)

- บัญชีข้าราชการที่ได้รับพระราชทานสมปักปูมเขมร

๑.๗ จดหมายเหตุ ร.๔ จ.ศ. ๑๒๒๔

- ตราน้อยถึงข้าหลวงและผู้ว่าราชการเมืองพระตะบองเรื่องผ้าทอสมปักเชิง และรองจวน มา ณ วัน ๔ ฯ๔ ๒ ค่ำ

๒. เอกสารที่เกี่ยวกับการใช้งานผ้าสมปักปูม

๒.๑ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑ พ.ศ. ๒๔๕๗ - พ.ศ.๒๔๖๕ พิมพ์ฉลองพระชนมายุสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี หน้า ๑๑๕, ๑๑๗

๒.๒ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๔, กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ม.ป.พ., หน้า ๓๔๔ - ๓๔๕

๒.๓ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๕ พ.ศ. ๒๔๗๗ (เมษายน - กันยายน) หน้า ๕๒

๒.๔ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑๙ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, พ.ศ. ๒๕๐๕ พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๒๓๗, ๒๕๑

๒.๕ สาส์นสมเด็จ เล่ม ๒๔ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา, พ.ศ. ๒๕๐๕ พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๙๗ - ๙๘

๒.๖ พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังประเทศอังกฤษ พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หลวงรัตนเทพ (นพวรรณ บุรณศิริ) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๙ พฤษภาคม ๒๕๐๒, หน้า ๒๗, ๒๙

๒.๗ พระราชสาส์นในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังประเทศอเมริกา และประเทศฝรั่งเศส พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทิพมณเฑียร (เปลี่ยว วงศาโรจน์) ณ เมรุ วัดมกุฏกษัตริยาราม ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๐๒, หน้า ๖๙

๒.๘ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัติวงศ์ทรงบันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ ประทานพระยาอนุมานราชธน, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ๒๘ เมษายน ๒๕๐๖, หน้า ๒๗ - ๒๘, ๖๓ - ๖๔, ๑๗๐ - ๑๗๑

๒.๙ กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๓ ฉบับพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แก้ไขปรับปรุงใหม่ ๒๔ มิถุนายน ๒๕๔๘, หน้า ๓๓๘ - ๓๔๐

๓. เอกสารที่กล่าวถึงการใช้ผ้าสมปักปูมเนื่องในพระราชพิธีสำคัญต่างๆ

๓.๑ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ – ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เล่ม ๒

- เรื่อง พระราชพิธีบรมราชาภิเษก หน้า ๑๕๑๗
- เรื่อง สมณทูตไทยไปลังกาทวีป หน้า ๑๕๙๔, ๑๕๙๗

๓.๒ ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๓ ตอนที่ ๑ สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย)

- หมายรับสั่ง เรื่อง พระสมณทูตไทยกลับจากเมืองลังกาถึงกรุงเทพฯ จ.ศ. ๑๑๘๐ ปีขาล สัมฤทธิศก หน้า ๑๒๑
- หมายรับสั่ง เรื่อง จารึกพระสุพรรณบัฏ สัญญาบัตร ตั้งสมเด็จพระสังฆราช สมเด็จพระราชาคณะ พระราชาคณะ จ.ศ. ๑๑๘๒ ปีมะโรง โทศก หน้า ๑๓๘
- หมายรับสั่ง เรื่อง ย้ายสมเด็จพระสังฆราชวัดสระเกศ ไปอยู่วัดมหาธาตุ จ.ศ. ๑๑๘๔ ปีมะเมีย จัตวาศก (ตอนที่ ๑) หน้า ๑๘๔ - ๑๘๕

๓.๓ ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๑ สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖ – ๑๒๐๑)

- หมายรับสั่ง เรื่อง ให้เตรียมงานพระศพกรมหมื่นนเรศร์โยธี หน้า ๔๓, ๔๖
- หมายรับสั่ง เรื่อง ให้เตรียมกระบวนแห่พระอังคารและพระอัฐิกรมหมื่นนเรศร์โยธี หน้า ๔๗ - ๔๘
- หมายรับสั่ง เรื่อง ให้ตั้งการพิธีจารึกพระนามพระพุทธรูปสูง ๖ ศอก ลงในแผ่นพระสุพรรณบัฏ และบรรจุพระบรมธาตุ หน้า ๗๕
- หมายรับสั่ง เรื่อง ต้อนรับแขกเมืองมริกัน ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย หน้า ๘๖
- หมายรับสั่ง เรื่อง ให้เกณฑ์เจ้าพนักงานเตรียมงานรับทูตเมืองอเมริกา หน้า ๑๐๔
- หมายรับสั่ง เรื่อง กระบวนแห่พระโกศพระบรมศพล้นเกล้าฯ กรมพระราชวังบวรฯ หน้า ๑๐๘
- หมายรับสั่ง เรื่อง กระบวนแห่พระอังคารกรมพระราชวังบวรฯ ไปลอยที่วัดปทุมคงคา หน้า ๑๑๒
- หมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีโสกันต์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าพระองค์น้อย หน้า ๑๓๓ - ๑๓๔
- หมายรับสั่ง เรื่อง ให้เกณฑ์นั่งกลาบาตถืออาวุธต่างๆ ในการต้อนรับแขกเมืองมะริกัน หน้า ๑๔๖
- หมายรับสั่ง เรื่อง เกณฑ์ข้าทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารและพลเรือนให้เข้าเฝ้าพร้อมกัน ในการต้อนรับแขกเมืองมะริกัน หน้า ๑๔๙

- หมายรับสั่ง เรื่อง ให้หมายบอกข้าราชการแต่งตัวเข้าเฝ้าตามลำดับยศ และให้เจ้าพนักงานจัดเตรียมการต้อนรับแขกเมืองมะริกันให้พร้อม หน้า ๑๕๑, ๑๕๓
- หมายรับสั่ง เรื่อง เสด็จออกรับเอดสแมนรอแบต แขกเมืองชาวมะริกัน ครั้งที่ ๒ หน้า ๑๕๕
- หมายรับสั่ง เรื่อง เกณฑ์กระบวนแห่พระราชสาส์นไปเมืองมะริกัน หน้า ๑๕๘
- หมายรับสั่ง เรื่อง เกณฑ์กระบวนแห่พระบรมศพสมเด็จพระศรีสุลาลัยไปประดิษฐานที่พระเมรุทอง หน้า ๑๘๗ - ๑๘๘, ๑๙๒

๓.๔ ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๔ ตอนที่ ๒ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๐๓ – ๑๒๐๕)

- หมายรับสั่ง เรื่อง อาราธนาพระธรรมไตรโลกมาอยู่วัดสุทัศนเทพวราราม หน้า ๑๐๖ - ๑๐๘
- หมายรับสั่ง เรื่อง อาราธนาพระญาณสมโพธิไปอยู่วัดสุทัศนเทพวราราม หน้า ๑๑๔

๓.๕ ประชุมหมายรับสั่ง ภาค ๕ ตอนที่ ๑ สมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๒๑๓)

- หมายรับสั่ง เรื่อง พระราชพิธีจรดพระนังคัล หน้า ๔๕
- หมายรับสั่ง เรื่อง กระบวนเสด็จทางสถลมารค หน้า ๘๔ - ๘๕
- หมายรับสั่ง เรื่อง.... หน้า ๑๕๙

๓.๖ หมายรับสั่ง เรื่อง เกณฑ์แห่พระราชสาส์นไปลงสำเภาทรงพระราชสาส์น จ.ศ. ๑๑๔๖ หน้า ๑๔ - ๑๕

๓.๗ หมายรับสั่ง เรื่อง ต้อนรับแขกเมืองโปรตุเกส จ.ศ. ๑๑๔๘ หน้า ๒๐ - ๒๑, ๒๔

๓.๘ หมายรับสั่ง เรื่อง แห่ทรงผนวช พระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าโคราช พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวาสุกรี พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าฉัตร จ.ศ. ๑๑๖๔ หน้า ๕๐

๓.๙ ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๔

- เรื่อง ตั้งตำแหน่ง หน้า ๖๕, ๑๔๐, ๑๔๕ - ๑๔๖, ๑๕๖, ๑๖๑
- เรื่อง ประกาศที่ ๒๙ หน้า ๑๗๒
- เรื่อง ประกาศที่ ๓๒ หน้า ๒๐๑ - ๒๐๒, ๒๓๓

๓.๑๐ ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕

- เรื่อง พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า ๔๓

ขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลในการจัดทำหนังสือ

Thank all the staff and friends for their assistance in making the book a success.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กิตติกรณ์ นพอุดมพันธุ์	Assistant Professor Kittikorn Nopudomphan , Ph.D.
คุณชัยพัฒน์ อุดมมะนะ	Mr.Chaiputt Udommana
อาจารย์ธรรมจักร พรหมพ้วย	Ajarn Thummachuk Prompuay
คุณธิติ ธีมะพันธ์	Mr.Thiti Thimapan
อาจารย์บุญชัย ทองเจริญบัวงาม	Ajarn Boonchai Tongcharoenbuangam
คุณบุญปลูก ถาปะบุตร	Mrs.Boonpluk Thapabud
พระมหาปกรณ์ กิตฺติธโร (ป.ธ.๙)	PhraMaha Pakorn Kittitaro
คุณพงศธร ยอดดำเนิน	Mr.Pongsatorn Yoddomnean
คุณพิชัย ยินดีน้อย	Mr.Pichai Yindeenoy
อาจารย์วีรธรรม ตระกูลเงินไทย	Ajarn Weeratham Taragoonngernthai
คุณศักดิ์ชัย กาย	Mr.Sakchai Guy
คุณสิปปวิชญ์ บุณยพรภวิษย์	Mr.Sippavish Boonyapornpaviz
คุณสุรโชติ ตามเจริญ	Mr.Surachote Tamcharoen
คุณสุพาวดี พูลสุข	Mrs.Supawadee Poonsuk
นายอภิชัย ตรงกลาง	Mr.Apichai Trongklang

ศูนย์ส่งเสริมศิลปาชีพระหว่างประเทศ (องค์การมหาชน)

The SUPPORT Arts and Crafts International Centre of Thailand (Public Organization)

59 หมู่ 4 ตำบลช้างใหญ่ อำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา 13290

59 Moo 4, Chang-Yai, Bangsai, Ayutthaya 13290 Thailand

www.sacict.or.th

